

Vikerkaar

4/1989

Rumeenia ungari luulet Tiiu Kokla tõlkes ja kommentaariga; Max Rand: mis toimub Transilvaanias?; Juhan Kahk jun. ohuaastatest Soomes ja «eestlaste küsimusest»; Mati Hint rahvusküsimusest meil ja Moskvas; Linnart Mäll maailma ajaloost enne «Maailma ajalugu»; Jaan Kaplinski autorirubriik; Maire Jaanus Viivi Luige romaanist «Seitsmes rahukevad» I

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja Eesti Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 3. aastakäik.

Aprill 1989. Nr 4

SISUKORD

- Károly D. Balla *Seekäi värav, 1988* 1
Mart Susi *Annika Mellini elu ja vaated 28. novembril 1987 aastal* 2
Tanel Tammet *Kõrb* 22
Kaur Faltis *Luulet* 24
Matti Mogueči *Luulet* 25
Jaanus Tamm *Luulet* 28
Sándor Kányády *Luulet* 30
Árpád Farkas *Luulet* 36
Tiit Kokla *Kirjanduse isepäine elujõud* 40
Max Rand *Transilvaania, südametunnis- tuse asi* 41
Raoul Kurvits *Vilen Künnapu* 50
Priidu Beier *Johannes, Benjamini poeg* 53
Henrik Visnapuu *Päike ja jõgi. III. Siuru* 55
Maire Jaanus *Viivi Luik: Sõda ja rahu; keha ja genoteks* 59
Juhan J. Kahk *Ohuaastad Soomes ja «eestlaste küsimus»* 63
Linnart Mäll *Maailma ajaloost enne «Maailma ajalugu»* 68
- Mati Hint *Rahvusküsimus meil ja Moskvas* 73
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski *Kord jälle nagu alguses* 78
Elav ajalugu
Eesti talupoja kiri Rootsi kuningale 81
Lendlaused. Püsimõtted
Linnart Priimägi *Alguses oli...* 83
Vaatenurk
Astrid Reinla *Meil Bütsantsis* 88
Rein Kruus *MB — milleks?* 90
Kaleidoskoop
Tiit Kändler *Uut ja vana eesti rahva- tarkuses* 91
Foorum
Küllo Arjakas 92
Meie vigu ja lisandusi 93
Inimene ja inimene 93
Täienduseks «Poedile ja ametnikule» 95
Avaldus 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograafid: Mari Kaljuste ja Uno Kukk

Esikaanel: Vilen Künnapu. Kontor Peet- ris. 1979—1984.

Tagakaanel: Vilen Künnapu. Sanatoor- ium «Tervis» Pärnus. 1976—1987.

KÁROLY D. BALLA

Seekäi värav, 1988

Ungari keelest tõlkinud

Edvin Hiedel

itkege halage oi häda meile kadu kogu me hõimule
veetakse oi kistakse juurtega maa seest me võrseid
et ei ealeski kosuks enam me rahvas itkege halage oo
Áron ja Jenő András ja Sándor Károly ja oioi Domokos
itkege halage itkege halage itkege halage oioi
kuid ei lasta nüüd enam meil isegi nutta
pisaraid kibedalt settib hinge
hangub paakunud irve näole
oioi millest see needus
oioi mis nuhtlus see on
oioi et surnumatja veel
oioi plaksutab matustel
oioi ooiooi ooiooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
oioi ooi ooi
aita meid oh Erdély jumal et võiksimme vabalt itkedagi

MART SUSI

ANNIKA MELLINI ELU JA VAATED 28. NOVEMBRIL 1987.
AASTAL

Kui ta mulle korteri ukse avas, kui ma esikus mantlit seljast võtsin ning riidepuule riputasin, kui ma ei söandanud tema nähes juukseid kammida ning elutuppa astusin — ma ei vaadanud talle otsa ega näinud, kas ta on muutunud. Vähemalt ta ei küsinud, mis elu ma olen vahepeal elanud ning mis tuuled mind toovad. Ning mina ei hakanud talle seda heast peast ise rääkima. Kui ma oleksin seda teinud, ma arvan, ta oleks mind kuulanud, poleks katkestanud. Nagu ta tegi viimati, kui ma siin käisin — kaks aastat tagasi: kuulas, ei katkestanud, ise aga ei küsinud midagi.

Ma seisan ta korteri elutoas akna all, päike paistab mu näole ning kätele. On novembrikuu lõpp ning sellepärast ma ei pruugi pimestumiskartusest silmi kinni panna. Viiekorruselised majad teisel pool ringteed paistavad selgelt nagu mustvalge foto. Lähen raamaturiili juurde, libistan silmadega üle raamatuselgade, lähen akna juurde tagasi ja vaatan uuesti ringteele. Autod sõidavad, aga nende hääled minuni ei ulatu.

Ma olen siin varem kolm või neli korda käinud ning pole ennast kunagi sundimatult ega vabalt tundnud. See tundmus lööb sulle juba välisukse avamisel näkku ning võimutseb sinu üle. Võib-olla see panigi mind akna alla astuma — veendumaks, et realiteedid ei ole muutunud. Aga ometi tuleb mulle meelde, et iga kord, kui me varem siin kohvi jõime, astus Victor Vipla akna juurde, lükkas käega kardina eemale ning vaatas välja — nii nagu mina praegu. Ning vist iga kord vaatas Annika teda vihaste silmadega. Mina püüdsin iga kord teha näo, et midagi ei juhtunud, ning mõtlesin omaette, kas nad on tülitsevad ning kas nende tülid satuvad alati just minu väisangu ette. Praegu ma juba oskaksin endale öelda, et ta vaatas Victorit nõnda sellepärast, et too seisis seal niisama, ilma eesmärgita, tegevusetult, ei olnud seltskondlik. Nagu ei oleks teine tohtinud teha oma korteris seda, mida soovib.

Minu meelest aga väljendus sellises akna-all-seismises ning vaikimises Victori loomuse aristokraatlikkus ning intellektuaalne üleolek. Annika vaatas vihkavate, mina imetlevate silmadega — niisiis me kumbki polnud Victori suhtes erapooletud hindajad.

Sest kõik need aastad, mil me studeerisime ülikoolis, oli Victor Vipla mulle kõigutamatuks autoriteediks kõiges, mis puudutas vaimu ratsionalistlikku, verbaalselt väljendatavat poolt. Ta oli rohkem lugenud kui mina, tal oli mitu korda rohkem originaalseid ideid kui minul. Võib-olla kõlab see triviaalselt. Victor oleks ise kindlasti

tabavama ning isikupärasema väljendusviisi leidnud. Aga ka mina ei taha siinkohal öelduga piirduda ning J. D. Salingeri sõnastust laenates kinnitan, et kui Hiina keisrile tulnuks tuhande metsiku hobuse hulgast kinnisilmi välja valida üksainus ning õige, siis ma ei teadnud kedagi teist peale Victori, kes oleks sellega toime tulnud.

Aga Victor oleks kindlasti sellestki võrdlusest tabavama ning isikupärasema leidnud.

Mõistagi kõnelen ma selle aja kohta, mil me ülikoolis õppisime ning tihedalt suhtlesime. Sellest, kas ta ka praegu tolle hobuse kinnisilmi ära tunneks, ei oska ma midagi öelda. Sest viimaste aastatega olen ta silmist kaotanud. Või on õigem öelda, et elu on seda teinud. Elu on teinud, et tema abiellus, et kolis Tallinnasse ning mina jäin Tartusse.

Victor Vipla ning Annika Mellini abielutseremoonia toimus ühel päikesest kuumal ning tolmusel juulikuupäeval kaks nädalat pärast seda, kui olime lõpetanud ülikooli. Neile õnne soovides ma mõtlesin, et niisiis ka elus on Victor minust ees. Lisaks sellele, et oli vaimus, on ees ka elus. Aga kadedust see teadmine minus ei tekitanud. Nagu oleksid kadedus ning viha minule keelatud territooriumid.

Victori armastuse lugu oli kulgenud minu silmade all, sest vaevalt möödus Tartus mõni päev, mil me ei trehvanud, tema abielu loost aga pole ma suurt kuulnudki. Sest tema suunati Tallinnasse ühte keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajaks, mina jäin aga ülikooli juurde assistendiks ning astusin aspirantuuri. Õieti oli meie kõigi arvamine, et selle aspirantuurikoha oleks pidanud saama minu asemel Victor. Dekaan pakkus talle seda kohta mitu korda, aga ta ütles, et tal on teised plaanid. Millised nimelt, seda dekaan ei küsinud ning Victor omal algatusel ei selgitanud. Ta oli juba siis väga vaikne. Minule ta ütles, et tahab hakata tõlkima ning kandidaaditöö kirjutamiseks ei jätku tal aega. Ometi ei läinud tal korda kirjastustega mitte ühtegi lepingut sõlmida. Kaks aastat tagasi, kui minul hakkas väitekiri valmima, rääkis ta väljavaatest saada õppealajuhataja ametikohale. Aga praegu peaks ta olema ikka veel samas koolis eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Ütlen peaks, sest teda ennast pole ma mõni aasta näinud ega ole ka ta nime kõnelusis kuulnud ehk siis ajalehis tabanud. Võib-olla on ta surnud, võib-olla on ta sõitnud elama välismaale.

Või siiski, korra on ta nimi ette tulnud ja korra olen teda ka eemalt tänaval silmanud. Ta vaatas otse minu peale, nagu oleksin olnud õhk.

Umbes aasta tagasi Annika ning Victor Vipla abielu lahutati. Sellest rääkis mulle üks meie kursusevend banketil peale minu väitekirja kaitsmist. Mitmed minu tuttavad saatsid mulle õnnitlus-telegrammi või soovisid isiklikult õnne. Mina aga ei osanudki sellest rõõmu tunda ega neid tänada. Ma ei taha sellega rõhutada, et ma ei osanud rõõmu tunda, vaid et mind õnnitles küll suur hulk inimesi, mitte aga Victor Vipla. Aga võib-olla ta ei teadnudki minu

edust. Jah, kustkohast pidi ta seda kuulma, kui ta enam vaimsetes ringkondades ei liikunud. Vist pole muud seletust: ei teadnud ning sellepärast ei saanud ka õnne soovida.

Ma püüdsin siis ise tema lahutuse põhjuseid ja detaile meie ühiste tuttavate kaudu välja uurida, aga need polnud peaaegu midagi kuulnud ning polnud vist huvigi tundnud. Jah, praegu võin kindlalt öelda, et Victor Vipla lahutuse fakt ei leidnud meie seltskonnas mingit kõlapinda. Kuivõrd teistmoodi oli aga siis, kui saadi teada tema abiellumise faktist. Siis oli tema üks meie liigist, aga kuhu ta nüüd kuulub, millisesse liiki või gruppi, ei oska mina öelda. Aga kuhugi ta ju peab kuuluma. Seisneb ju õige hobusegi väärtus selles, et ta on välja valitud just teiste hobuste seast, et ta on kellegagi võrreldav. Aga kellega on siis Victor võrreldav?

Ma kuulen, kuidas Annika on esikusse tulnud ning jäänud paigale seisma.

Aga kui mina oleksin saatnud Victor Vipla hobust tuhande hulgast välja valima, siis kindlasti oli selliseidki inimesi, kes poleks osanud ära tunda, kas ta ikka on õige hobuse välja valinud või mitte; ning kindlasti oli selliseidki, kelle jaoks hobune polnud mingi väärtus, sest nende jaoks oli väärtus näiteks auto; ning oli selliseidki, kellele poleks piisanud sellest, et Victor on õige hobuse välja valinud, vaid kes oleksid nõudnud, et ta suudaks selle hobuse ka ära tuua — mis aga pole sugugi ühemõõtmelised asjad.

Ma kuulen Annika hingamisest, et ta on tuppa sisenenud, aga ma ei pööra ennast tema poole. Aken on kui tohutu negatiiv. Ta vist läheb diivanilaua juurde, vist tõstab kandikult tassid ning kannu lauale, istub — ma kuulen seda ta liigutuste muusikast. Te võib-olla mõtlete nüüd, et ma kiusu pärast ei pööra ennast ümber. Aga ei, ma olen nagu loom, kes ootab välimisi jõude ning enese siseinstinkte.

A. M.: Ole nüüd hea, tule akna juurest ära. (Tal on hääl, mis samahästi võiks pärida, kas väljas on midagi huvitavat, või kuidas ma olen vahepeal elanud — viisakas, uudishimutu hääl.)

K. J. (Ma pööran otsekohe ringi ning lähen istun tema vastu tugitooli. Ta pole aega mitte üksnes kohvi keetmisele, vaid ka enesele kulutanud. Kui ma enne akna juures seisin ja tema oli tuppa sisenenud, siis mulle tundus, et õhk on elektrit tulvil, aga praegu kandub tema näost, kogu tema olekust sõbralikkust): Mul on meeles, et kui Victor sedaviisi akna all seisis, siis kõnetasid sa teda samaviisi kui mind — põlastavalt ning üleolevalt. Mispärast sa nii teed? (Mulle tundub, et see on just õige meetod Victori mängu toomiseks — mitte tema kohta küsida, vaid lihtsalt ta olemasolu meenutada. Mõtlesin selle meetodi juba eile õhtul kodus valmis.)

A. M. (Ta ei ütle midagi, aga mina nagu kahaneksin ning kahaneksin. Ma tean, et pean asuma selle tunde vastu võitlusse. Ma kordasin endale kogu tee, et ma pean olema kaalutlev ning relvis.)

K. J.: Sellest, et sa meid ühtviisi kõnetasid, põlastavalt ning üle-

olevalt, teen ma järeltõuse, et sa ei põlasta mitte niivõrd mõnda konkreetset inimest, kui tegevuse viisi. (Ma räägin, aga ta vaatab minust mööda, nagu peaks mingit mööbli detaili tähelepanelikult silmitsema. Enne kui ta vastab, vaatab mulle mõned hetked otsa, aga nagu asjale või loomale. Ja ometi on ta silmad edasi sõbralikud, hooletud. Või just sellepärast, et vaatab mulle nagu asjale või loomale.)

A. M.: Põlastama on natuke palju õelda. Ma ei hakkaks kunagi niisama, ilma põhjuseta põlastama inimest, kes pole mulle midagi teinud. Ma ainult ei saalli, kui täiskasvanud inimene tegevusetult passib ja norutab.

K. J.: Tähendab, see on niisugune põhimõte, mida sa laiendad valikut tegemata ükskõik millisele inimesele. Ükskõik kes sulle vastu satub, aga kui ta liiga sagedasti seisab tühjalt aknalaua juures, kui ta püüab toimida toimimata, siis sa teed ta pihuks ja põrmuks.

A. M.: Ma ei tee kedagi pihuks ja põrmuks. Elagu rahu niisugust elu, nagu soovib. Ärgu tulgu ainult teisi segama. (Ta silmad löövad mõneks hetkeks virvendama. Kui ma talle uuesti otsa vaatan, siis on need selged ning on, nagu poleks seda virvendust kunagi olnud. Kas ma äkki ei eksinud? Kas oli see, et ta silmad virvendasid, minu ettekujutus? Ei, sest muidu ma poleks pilku ära pööranud, muidu mulle ei tunduks, et ma näost õhetan.) Ma lihtsalt ei taha niisuguste inimestega koos olla, sest mul hakkab igav.

K. J.: Aga kas sa ei arva, et asi võib olla vastastikune, et ka nendel inimestel hakkab sinuga igav?

A. M. (Ta naerab huultega, aga nii, nagu naerab mõnikord erudeeritud õppejõud tudengi naiivse küsimuse üle, heatahtlikult, irooniata. Jah, ta on väga ilus tüdruk. Ma ei oska kirjeldada selle ilu detaile. — Vaatan, et aknaklaas on päikesest hele. — Kui auditooriumis juhtub istuma mõni kena ja moodne tüdruk, siis ma alati nagu peaksin loengut üksnes temale. Ainult need loengud kukuvad mul alati saamatult välja, ma katsetan ja katsetan, aga ei leia neid ainuõigeid sõnu, mis mõtte kohale viiksid.): Aga kas sina siis arvad seda?

K. J.: Nii et igavus on sinu arvates inimese juures taunitav omadus?

A. M.: Ülimal määral taunitav. Ma ei oska midagi peale hakata inimesega, kes on enamasti vait ning vahib omaette.

K. J.: Võib-olla ta mõtleb.

A. M.: Ainult mõni on vaikimise kiuste omamoodi muhe. Näiteks minu vanaisa.

(Ma olen Annikaga peaaegu veerand tundi juttu ajanud, aga pole sõnagagi puudutanud teemat, mille pärast tulim. Olen esitanud lamedaid küsimusi ning saanud lamedaid vastuseid. Või polegi need lamedad? Vähemalt ses mõttes mitte, et Annika on esitanud abstraktseid seisukohti. Sest minu endised kursuseõed või mu tudengid või mu sõprade naised räägivad põhiliselt sellest, mida nad on silmadega näinud või kõrvadega kuulnud. Niipalju kui mina olen osanud tähele panna.

See on meie vestluses esimene pikem paus. Vaatan talle otsa — ta nägu ja huuled on korruga ilmetud, nagu oleks elu nendest kadunud. Mõtlen äkki, et tema just vastupidiselt minule — soovib abstraktse vestluse jätkamist. Tema omalt poolt ei tee sammugi, ei võta esimesena Victori nime suhu. Ta paneb nüüd silmad kinni, teeb lahti ja uuesti on ta nägu sõbralik, naeratab. Kas see tähendab, et ma jälle eksisin, et tal on ükskõik, millest rääkida? Või tähendab see hoopis, et ta ei pea mind võrdseks vastaseks?

Võtan rinnataskust märkmiku ning pastaka. Rebin märkmikust lehe, lükkan kohvitassi eemale ning kirjutan: «Kui sa ütled, et sul hakkab paljude inimestega igav, kas see tähendab, et su elu peab lakka-matult olema huvitav? Kas sa ei arva, et füüsilist tegevusetust sageli tasakaalustab vaimne tegevus?»

Panen paberilehe tagasi märkmiku vahele, jätan need lauale. Annika on mind kogu aeg jälginud. Üheksateist inimest kahekümnest küsiks nüüd kindlasti, mis ma kirjutasin. Aga tema ei küsi. Ta silmad virvendavad jälle.)

A. M.: Ma kuulsin, et sa kaitsesid edukalt oma väitekirja. See on suur asi.

K. J.: Tänan. — Aga kas sulle siiski ei tundu, et inimeste jaotamine igavateks ja huvitavateks ei oma reaalselt katet? Kas sulle ei tundu, et sellise lähenemise juures on elu sinu jaoks mustvalge, selle asemel et ta oleks värviline?

A. M. (Kui ta mulle otsa vaatab, siis mulle hetkeks paistab, et ta ei saa minust aru. Aga juba ta naeratab omaette nagu inimene, kes peab rääkima probleemist, mis talle detailideni teada; või nagu mõni erandinimene, kes peab paari lausega andma ülevaate oma elutööst ning mõtetest.): Teatud mõttes see nii ongi. Teatud mõttes ongi elu mustvalge. Nagu inimesedki. On olemas tugevad isiksused. — Ülejäänud on hall mass.

K. J.: Ning kõik tugevad isiksused on omasoodu värvilised?

A. M.: Tugev isiksus on see, kes teab, mis ta tahab saavutada, ning kes selle kindlasti saavutab.

K. J.: Tähendab, tugevad isiksused on siis kõik ühe asja eest väljas. Sellisel juhul ei saa küll öelda, et nad oleksid värvilised.

A. M.: Näiteks minu isa ajab iga asja välja, mida saada pole. Tal piisab vaid teha mõni telefonikõne ning asjad on jooned. Ma tunnen päris palju selliseid inimesi.

K. J.: Seda küll, aga kas need on siis värvilised inimesed? (Ma pean jämeda otsa enda kätte haarama, pean ta panema kasutama minu sõnavara.)

A. M.: Nendest hoovab mingisugust jõudu ning energiat. On kohe kindel, et nad suudavad enda eest seista ning ei jää elule alla. Ning suudavad oma lähedasi kaitsta ning kindlustada.

K. J. (Vaikin. Jah, see on samamoodi kui loengus, kus istuvad kenad tüdrukud. Ma ei oska neid panna oma sõnavara kasutama, ei

oska oma mõtete tuuma nendeni viia. Aga ma ju ise tean, et mu mõtted on väga väärtuslikud. Ning kui ma näen, kuidas nad tagaridades unistavad ning ei konspekteeri; ning kuidas Annika praegu istub sõbraliikuna minu vastas, aga kui ma räägin, siis ta pilk libiseb minust üle; ning kui tema ise räägib või naerab, siis rohkem omaette või tervele maailmale kui minule — kui ma seda kõike näen, siis ma küsin eneselt, mis on mu sõnavaras, mis on mu mõtetes valesti? Tüdruk on kohvitassi koos alustassiga kätte võtnud ning ennast diivani seljatoele toetanud. Instinktiivselt teen ma sedasama. Ma tahan juua, aga märkan, et mu tass on juba tühi. Panen selle tagasi. Kirjutan märkmikusse: «Kas V. V. ei olnud tugev isiksus? Kas temast ei hoovanud elujõudu? Kas ta jäi elule alla?» panen märkmiku lauale tagasi, võtan kohe uuesti. Kirjutan: «Kas tema ei suutnud sind kaitsta ning kindlustada?»

A. M. (Ta on mind kogu aeg jälginud. Kui ma räägin, siis ta vahib minust mööda, aga kui ma vaikin, tegutsen või ei tea, kuidas olla, siis sirnab. Hakkab rääkima, enne kui olen kirjutamise lõpetanud.): Ma muidugi olen saanud üksnes valgeid inimesi jälgida, aga mustade ning kollaste kohta kehtib see kindlasti samuti.

K. J.: Nemad võib-olla isekeskis kasutavad edasijõudmiseks veel metsikumaid meetodeid kui tsiviliseeritud rahvad.

A. M. (Ta vaatab jälle minust mööda, aga silmad ei liigu mööda ruumi ringi, vaid vahivad ainiti mingisse ühte punkti ning virvendavad. On, nagu püüaks ta midagi meelde tuletada. Mõnikord on niisugune ilme tudengitel, kui nad eksamitel vastavad ning on näha, et nad on õppinud. Ta hakkab rääkima, ta nägu on selge. Ta nagu ei väljenda oma isiklikku arvamust, vaid vaidlustamatut tõde.): Ära ole selles nii kindel. Sa võib-olla ei kujuta lihtsalt ette, mida kõike valged inimesed on valmis tegema, et oma mõju ja võimsust suurendada.

K. J.: Sina jälle ei kujuta ette, millised intriigid meil teaduskonnas on.

A. M.: Aga sina palun ära tule mulle ülikoolist rääkima. Ma tean küllalt täpselt, mis inimesed seal on. Nende mõjujõud on tegelikult elus null. See muidugi ei kehti kõigi kohta. Minu isa on näiteks rektoriga hea sõber.

K. J.: Kas tahad öelda, et ülikoolis rohkem tarku mehi polegi?

A. M.: Ma pole tarkuse kohta sõnagi öelnud. M i n a mitte. Pealegi, kas oled kindel, et tead mulle seletada, mis asi tarkus on? Muidugi, kui isik on professori ametikohal, kui ta saab korralikku palka, kui tal on piisavalt vaba aega ning ta saab vahetevahel välismaal käia, siis pole ta elul vigagi. Aga teine asi on siin see, et tema perekond peab elama väikeses provintsilinnas, kus pole õhtuti midagi teha.

K. J.: Sinuga on väga raske rääkida. Sa tood iga lausega mõne uue mõiste või väärtuse sisse. Ja kui sa midagi väidad, siis teed seda niisuguse ilme ning häälega, et sinul on kategooriliselt õigus ning vastu pole mõtet vaielda. Näiteks sa andsid mõista, et professori ameti põhi-voorused on korralik palk ning välismaareisid.

A. M.: Sa oled kas naiivne, oled lasknud ennast petta või sa ei tunne professoreid.

K. J.: Sa eksid, ma tunnen neid piisavalt. Minu juhendaja näiteks. . .

A. M.: Olgu pealegi, ma ei taha sinuga vaidlema hakata.

K. J.: Ma tahtsin öelda, et tõelisele professorile on palk ning välismaasõidud tähtsusetud asjad. Ning sa mõistad Tartu hukka üksnes sellepärast, et seal pole õhtuti midagi teha. Ma arvan, sa eksid. Ma tean seda. Näiteks minul on küll palju teha, kogu aeg on mõni tegevus pooleli. Sa võtad endale tohutud vabadused asjade ning inimeste üle otsustada.

A. M. (Ta vist on tahtnud midagi ajasse puutuvat vastata, aga minu viimase lause peale on ta korruga nagu enesega rahulolev laps.): Seda on paljud enne sindki öelnud.

K. J.: Aga kas sa ei arva, et on olemas ka teisi seisukohti? Mis näiteks ei hinda professorit tema ühiskondliku mõjujõu, vaid intellekti omaduste järgi. Või mille kohaselt Tartu sumbunud õhustik on palju kohasem vaimseks tegevuseks kui Tallinna kosmopoliitsus. Kas sa ei arva, et need seisukohad on niisama õiged kui sinu omad? Mina saan sinu seisukohtadest aru küll, aga sina ei suvatse minu seisukohtade vastu huvi tunda, rääkimata süvenemisest.

A. M.: Mul pole tarvis huvi tunda ega süveneda, ma tean neid seisukohti peast. Näiteks järgmiseks sa küsid minult, kas on ikka otsustarbekas vaimseid ja materiaalseid saavutusi ühe ja sama mõõdupuuga mõõta?

K. J.: Kohe praegu ma ei oleks seda küsimust esitanud, aga tänase õhtu jooksul oleksin võib-olla temani jõudnud. (Ma ei tea, mis mind seda tunnistama paneb. Ma istun seljaga akna poole, nüüd ennast pöörates näen, et väljas on hakanud pimenema. Kell võib olla umbes poole viie paiku. Mõnedes akendes teisel pool ringteed on pandud lambid põlema. See on kellaaeg, mil päeva kainus on kadunud, kuid õhtu ega öö pole jõudnud sind rammestusega kaitsta. Ma kuulen, kuidas Annika ennast diivanil liigutab, aga ei pööra ennast tema poole vaatama. Veel kahes aknas pannakse lambid põlema. Ma ei ole kunagi abielus olnud. Tallinnas ma peatun oma vanemate korteris. Tartus on mul tuba õppejõudude ühiselamus. Kui mul sügiseti lõpeb mõni loeng kella kolme või nelja ajal, siis lähen ma alati peahoonest või keeltemajast raamatukokku. Sellel on palju kitsaid kõrgeid aknaid, aga kõigis nendes põleb tuli. Ma lähen isegi siis, kui mul pole mõnda raamatut tellitud või mõni töö pole pooleli. Kui ma ennast tüdruku poole tagasi pööran, siis näen, et ta on võtnud mingi moeajakirja, lehitseb.): Annika, ütle, miks sa ei taha mind aidata? Sa ju tead, miks ma sind üles otsisin. (Mul on äkki ükskõik, võin teha esimese ja teise ja kolmanda sammu. Kellaaeg võib-olla teeb seda.) Sa ju tead, mispärast ma siin tugitoolis istun? Ma ju saan aru, et ma sind tüütan. Aga see võib kõik muutuda.

A. M. (Ta lehitseb ajakirja edasi, ei vasta. Ning mitte sellepärast,

et mind ignoreerida. Paistab, et ta tõepoolest on sellele p ü h e n d u n u d, mida vaatab. Võib-olla ta ei kuulnudki mu sõnu. Ja ometi ta näos on miski, mis võtab sinult justkui relvad, sunnib sulle hoobilt peale teadmise, et kui tema, Annika, sulle üldse vastab, sinuga üldse tegeleb, siis sünnib see üksnes tema enda äranägemisel, tema armust. Sina ei või tema otsust mõjutada. Kui ta järgmist lehte keerab ning mina nagu naelutatult ning liikumata talle otsa vahin, meenub mulle millegipärast, mida Victor Vipla mulle ütles mõned nädalad enne meie lõpuaktust, siis kui meil oli teha kummalgi veel kaks riigieksamit. Kogu tookordne situatsioon on nagu praeguse kohal. Ta seisis minu üüritoas avatud akna all, suitsetas sigaretti, mina rääkisin talle ühest Nathalie Sarraute'i romaanist, mida olin (originaalis) lugenud. Aga mulle tundus, et ta laseb mu jutu ühest kõrvast sisse, teisest välja. Mulle tundus, et mu sõnad teda millegipärast ei h u v i t a, et ta ei ole sellele k e s k e n d u n u d. Ma tookord vist mõtlesin, et viga on minus, minu mõtlemise saamatuses. Jah, sest tookord Victori iga esteetika-otsustus oli minu jaoks viimase instantsi tõde. Niisiis seisis ta akna juures, tuba oli päikesevalgusest hele, ning ütles äkki minu jutu vahele: «Kas tead, milles on elusolemise saladus? Sa pead olema iga sekund täies relvis. Pead olema kakskümmend neli tundi päevas võitlusvalmis.» Ta ei pööranud end minu poole kuulamaks, mida mina asjast arvan. Seisis ja suitsetas ning oli, nagu oleks ta üksinda toas.

Annika paneb ajakirja kinni. Vaatab minust mööda, ta silmad on selged ning avatud. On, nagu mind ruumis poleks. Siis vaatab mulle otsa, aga pimedas silmadega. Äkki ma tahan tema nägu puudutada. Ma tahan võtta ta silmad oma suu sisse. . . Aga ma istun edasi, ei tee seda. Ma viin harva oma plaanid täide, ikka leian põhjuseid tegevusest hoidumiseks. Mõtlen, et niikuinii on meie vahel müürid ja kõrbed. Siis korraga ei ole tüdruku silmad enam pimedas omad.): Omast kohast on tüütute inimestega päris lõbus. Kas või vaadata, et kui kaugele nad oma igavuses võivad minna.

K. J.: Aga mina mõtlesin, et sa igavate inimestega ei suhtle. Ning miks sa ei räägi konkreetset, kes ja millal, vaid kasutad sellist umbisiklikku sõna nagu «inimesed»?

A. M.: Pole midagi konkreetset rääkida. Ma ei saa sulle hakata ometi oma elulugu ümber jutustama. (Siinkohal ma mõtlen, tähendab, tema elulugu seisneb suhtlemises igavate ja mitte-igavate inimestega; aga ma ei jõua oma mõtetele veel mõnda halvustavat märkust lisada, kui märkan, et tegelikult pole siin ju midagi halvustada, tegelikult ongi elulugu ju Elu lugu ning sellesse mõistesse ei kuulu näiteks sinu mõtete ning meeoleolude kulgemised. Kui nii, siis kas minul ongi üldse elulugu, pikemat kui mõnede üldkohustuslike andmete loend.)

K. J. (Korraga on mul ükskõik, et ma pole Victorit sõnagagi puudutanud. Või mis tähendab ükskõik? Victor peaks olema siin, selles

toas, istuma diivanil oma naise kõrval ning hoidma temast kinni.): Aga kui isegi nõustuda sinu väitega, et inimesed on kas huvitavad või igavad, siis ikkagi jääb küsimus, mille järgi sa ühtesid teistest eristad? Ma saan aru, et sa vist liigitad igavaks enamiku vaimse töö tegijatest. Aga ajalukku lähevad millegipärast enamikus nemad.

A. M.: Inimene, kas sa räägid niisugust juttu meelega või usud seda tõesti? Minu meelest lähevad ajalukku kas kunstnikud või need isikud, kellel on reaalne võim. Ma ei eita, et ka filosoofid ja muu selline rahvas on ajaloolised kujud. Aga mida see näitab? Kui keegi pingutab end selle nimel, et vaimu läbi surematuks saada, siis olevikus ja elavana ei ole temaga midagi peale hakata.

K. J.: Kustkohast sa seda nii täpselt tead?

A. M.: Lihtsalt tean. See on nii. Inimestega, kes endast vaimses mõttes midagi kujutavad, on raske koos elada.

K. J. (Sellest hetkest peale, kui ma siia tuppä sisenesis, on mind saatnud teadmised, et midagi on siin teistmoodi kui minu viimase väisangu ajal. Et midagi on e b a m e e l d i v a l t teistmoodi. Nüüd on mul see käes. Raamaturiiulil ukse kõrval on väljas kuuekümnendatel ning seitsmekümnendatel väljaantud sariväljaanded: valged, hallid ning värvilised raamatukaaned. Varem olid sellel kohal erinevates formaatides ning kaanekujundusega teosed. Annika on mu pilku jälginud, aga mulle tundub, et teda ei huvita siiski, mida ma sellest muudatusest arvan. Ma võiksin minna rõdule, üle selle serva alla hüpata — ta vaataks mind samasuguse pilguga. Ta toetab end tugitooli seljatoele, kõverdab parema küünarnuki seljatoe ülemisele äärele, vasema käe jätab sülele lebama. Tal on vasakus käes üks ning paremas kaks kiviga sõrmust. Kas see ongi too võitlusvalmidus, millest Victor kõneles, võitlusvalmidus kõiges, üleni?): Aga kas nendega peab siis olema kerge koos elada?

A. M.: See sõltub sellest, mida keegi elult ootab. Mina küll ihkaksin midagi enam, kui aidata kaasa sellele, et mõni siiski pääseks ajalukku. Teine saavutab midagi, aga sina raiskad oma nooruse ära. Siis oled tühjade kätega.

K. J.: Ning kustkohast sa seda nii täpselt tead? Ega ometi enese kogemustest?

A. M.: Kui mul ka on mingeid kogemusi, siis arvesta, et mina ennast tühjade kätega jätta ei lase.

K. J.: Ma olen sellest kuulnud. Nii et sina siis ei taha ajalukku minna?

A. M.: Ei taha.

K. J.: Ja mida sina siis tahad?

A. M.: Ma võin sulle öelda, kuigi sa ei saa vist sellest aru. Mina tahan hästi elada. Ajalugu olgu omaette ja rahu.

K. J. (Kas ma tõesti tahtsin teda panna enda sõnavara tarvitama? Praegu aga mu enda sõnad kõlavad mulle võõralt. Ma jään vait. Tunnen, et ei saa kauem istuda, pean püsti tõusma ning ringi käima, et

keskendumisvõimet tagasi saada. Aga ma istun edasi. Jah, mina ei jaota kunagi inimesi gruppidesse — mulle ei tule sellist mõtet pähegi. Minu arvates tuleb inimesi võtta nii, nagu nad on, kriitika-vabalt. Aga nüüd mulle tundub, et liigitamine on õige ja edasiviiv ja meeldib Annikale. Ja sellepärast meeldib minule. Kuigi tema kuulub mingisse privilegeeritud inimeste maailma, kus ollakse alati relvis ning kaunis, ja teise maailma kuuluvad ülejäänud inimesed. Ning mina kuulun sellesse teise.): Ma ei ulatu sinuni, Annika. Ma räägin ja räägin, aga kuhugi välja ei jõua. Ja sina räägid ja räägid, aga mitte endast, vaid üldistest asjadest. — Aga ära ainult nüüd küsi, et mis üldistel asjadel viga on.

A. M.: Kas sa ei oskaks selle peale midagi vastata?

K. J. (Panen parema käe lauale, kõigutan pead vähehaaval siia-sinna. See on võte, mida olen mõnel korral kasutanud kirjanduslike huvidega tütarlaste juures. Ma olen arvanud, et see liigitus teeb mind huvitavaks, näitab, et elan ülimalt intensiivset elu. Ning vaata, see võte ongi nad alati minu vastu tähelepanelikuks teinud, nagu ka need sõnad.): Mu pea jälle valutab. Ma vist pingutan end liiga palju. Olen pooled ööd üleval. Pean püsti tõusma ning veidi ringi käima. (Aga istun edasi.)

A. M.: Kas sa tahad, et sulle kaasa tuntaks? Pea valutab ja ei jõua kusagile. Ma tean, et vaimuinimeste elu ei ole kerge, ei, sest nemad tahavad öösiti üleval istuda, lugeda või siis teha paberile mustust. Selle asemel et öösiti magada ja päeval mingite kasulike asjadega tegelda. Sa vaata, kui kurnatud ning väsinud nad välja näevad. Mina küll ei julgeks mõne sellise mehega seltskonda ilmuda.

K. J.: Varem vist julgesid.

A. M.: Võib-olla ma olin varem julgem. Tähendab, nad on enamasti halvasti riides. Ma ei saa ometi lugu pidada inimesest, kes endast ise lugu ei pea.

K. J.: Kuidas sa võid läheneda sellele nii kitsarinnaliselt. Meil ei ole ju kusagilt midagi materiaalselt saada. Inimene ei tohi oma energiat vääralt jaotada ning mööda poode joosta.

A. M.: Ma saan ju kõigest aru. Aga kui minul on energia selline jaotamine hädavajalik? Milleks siis nõuda minult, et mina oma nõudmistest loobuksin?

K. J.: Kas pean sinust nii aru saama, et sa heidad inimestele ette, et see ei ole inimese enda teha, millisena ta sündides maailma eest leiab? Ning võib-olla see tuleb kunstile ning mõttele hoopis kasuks, kui loojad elavad sotsiaalsete ning majanduslike pingete all: see just tekitabki huvitavaid kunstivorme. (Mu parem põlv hakkab äkki üles ja alla liikuma. Üles ning alla. See tähendab, et mu jalad tahavad ära minna. Toetan mõlemad käes sellele põlvele ning see jääb seisma. Annika vaatab seda kõike oma ilusate silmadega pealt.)

A. M.: Tähendab, sinu arvates siis sellepärast, et väike osa isikuid saaks luua suurt kunsti ning mõelda suuri mõtteid, peavad ülejäänud

neid pingeid vaikselt taluma. Minu meelest on seda liiga palju nõuda. Niisugune jutt paneb mu pea valutama. — Pealegi, ma ei ole kindel, kas need pinged ikka tulevad kunstile kasuks või mitte. (Ma mõtlen, et nüüd ta lõpuks on astunud libedale teele. Üks materialistlik tüdruk — aga seda Annika ju läbinisti on, jah, läbinisti materialistlik ning ratsionalistlik, ühekülgne ja vitaalne nagu mõni loom — ei saa ometi omada esteetilise mõtlemise vaistu. Nüüd mul lõpuks on võimalik end sõnadega maksma panna, sest pilguga maksmapanekust olen juba kujutluseski loobunud. Sest on ju nii, nagu Annika ennem ütles: kui isik tahab olla vormis ühel alal, siis ta peab sellele üleni pühendumas; jah, ning et tema eriala on elu, siis tal ei või jääda aega, et arendada eneses esteetilist maitset ning mõtlemist. Aga kõige selle juures valutab ka minu pea edasi; ma olen hommikust saati joonud kohvi ning suitsetanud sigarette ning olen söönud ainult mõned võileivad. Aga niiviisi olen ma elanud juba mitu aastat; elanud, sest keegi ei saa mulle seda keelata ning selles minu vabadus seisnebki. Nagu Annika vabadus seisneb arvamises, et sõnade ülesanne on tähistada materiaalses maailmas esemeid ning iga asja ning olendi kohta käivad sõnad on nendega üks. Ning minu vabadus seisneb mõtlemises, et selline eluviis teeb mu keha tühjaks ning nõrgaks ning kergeks ning ma tean, et seetõttu mu pilk läigib metafüüsiliselt, haiglaselt ning õilsalt. Sest need on kõik üks ja seesama.)

K. J.: Kas ma siin suitsetada tohin? (Mu silmad otsivad tuhatoosi. Võtan sigaretipaki ning tulemasina välja. Mulle pole mitte kusagil tänase päevani suitsetamist ära keelatud. Võtan sigareti välja.)

A. M.: Meil jah arvatakse, et vaesus ja viletsus on paremad tingimused loomiseks kui siis, kui sul on kõik loominguprotsessiks tarvilik olemas. See tuleb sellest, et ei kujutata ette, kuidas need asjad mujal käivad. Ma tegelikult ei taha, et sa siin suitsetama hakkad. Pärast ei saa lehma enam riiete ning mööbli küljest ära. Kirjanduse kohta ma ei tea, aga ma olen kindel, et paljudel kunstnikel puudub ülevaade sellest, mis mujal maailmas toimub. Vaata näiteks meil müügil olevaid kunstiraamatuid. Need lõpevad kusagil selle sajandi alguse kunstnikega. (Ma tahaksin tüdruku hääles irooniat tabada, sest see oleks juba üks diletantlikkuse tunnusjoon. Aga ei, ta nägu on täiesti tõsine. Ja ometi nagu — ükskõikne.) Ma olen lugenud, kuidas näiteks Ameerikas võib lavastaja näitlejatega vabalt katsetada. Kui tal lõpuks eksperiment välja ei tule ning lavastus kukub läbi, ei juhtu temaga suurt midagi, talle antakse uus võimalus. Kuidas siis teisiti saakski olla?

K. J.: Noh, aga pinged on mujal samamoodi olemas. Nii sotsiaalsed, majanduslikud kui ka perekondlikud. Ainult nende sisu on võib-olla erinev. Aga see polegi tähtis, tähtis on pinge kui protsess, olek.

A. M.: Inimene, kas tõepoolest usud seda? Sa naljatad. Kas tõepoolest arvad, et on üks ja seesama, kas inimene peab muretsema

sellepärast, kuidas päevast päeva oma väikese palgaga toime tulla, ning see, kui ta peab mõtlema vaid sellele, kuidas oma vabadust ning aega ja raha paremini kasutada. (Siinkohal ma mõtlen: «Vabadus on igal pool üks,» aga ma vaikin. Kui ma seda ütleksin, siis ta räägiks mulle sõnu ning ma hakkaksin arvama, et eksisin.) Näiteks peavad mõnel pool arenenud riikide arstid suvel võtma kolm kuud puhkust, sest muidu tuleks nende palk liiga suur ja see poleks kasulik. Ma ei tea päris täpselt, miks see neile kasulik pole, vist on kuidagi seotud sellega, et maksud läheksid liiga kõrgeks. Aga mõtle. . .

K. J. (Ma ootan, et ta lõpetaks sõnadega — «milline elu see küll on.» Ootan, et ta seeläbi avaks oma ihalusi ning kibedust. Aga ei, ta ütleb: «Jah, mis sellest ikka rääkida.» Nagu ütleb mõnikord minu ema ning nagu mäletan oma vanaemagi ütlevat. Täpselt samamoodi. Võib-olla kahekümnest üheksateist ütleks samamoodi. Aga mina mõtlesin selle all, et magus elu ei ole väärt rääkimist, ei tasu ära ajuvarude raiskamist, sest magusast elust rääkides liigub mõte olemise pealispinnal ning haakub triviaalsuste ning psühholoogiliste krampidega. Aga tema vist mõtles — niipalju kui mina eluinimesi tunnen, mõtlevad nad nii öeldes, et kui hakata magusat elu meie eluga võrdlema, siis tuleb ahastus peale.): Ma näen, et minuga rääkimine ei paku sulle huvi. Me oleme vist liiga erinevatest maailmadest, mille vahel pole sildu. Kui mina oleksin sinu asemel, siis mina küll poleks ennast siin nii kaua talunud. Elu vaatevinklist olen mina null, nagu sa andsid mõista. Aga see ei tee mind kurvaks, ei häiri mind. (Ainult siis, kui ma räägin, tunnen, et olen elus. Ainult siis ma tunnen, et mulle tulevad pähe mõtted ning ma olen suuteline avastama seoseid. Nagu praegugi — ma ütlen selle sõna — «häirima», ning ühes sellega olen ühtäkki andnud kuju mingile ebamugavusele, mis mind juba mõnda aega oli vallutanud. Ebamugavus, mis justkui on täna filtreerinud mu sõnu ja mõtteid, võtnud nendest värvid ära, tehes mu kehagi liikumatuks ning raskeks. Mulle tuleb meelde — väljas on juba pime —, kuidas ühel pärastlõunal Victor, kui me istusime hotelli «Olümpia» baaris, sügisel, kui ta oli olnud abielus vähem kui pool aastat, aga ometi muutunud väga vaikseks, kui ta sellest hoolimata jäi tänaval mind silmates seisma ning küsis ise, kas ma ei tahaks temaga kuhugi sisse astuda, mitte kauaks ja mitte sugugi raha raiskama, vaid lihtsalt kuhugi sisse astuda, vist esimest korda meie tutvuse vältel lisamata taolisele ettepanekule mõnda motiivi, nagu tal oli olnud kombeks, motiivi, mida küll polnud vaja tõsiselt võtta, kuid mis oli ometi Victori isikust tulenev ning mille mängulisus näitas, et selle motiivi ütlejagi ei pea vajalikuks asju üleliia tõsiselt võtta; näiteks motiivi, et oleks hea vanu häid aegu meelde tuletada. Ma mõtlesin hiljem, miks ta mõnda niisugust motiivi ei lisanud, nagu ka baaris istudes ning hiljem lahku minnes ma ei saanud aru, mida ta oli minust tahtnud. Aga võib-olla ta ei lisanud sarnast motiivi seetõttu, et nüüd see vanade aegade headus oli juba

tõsine asi; võib-olla oli ta avastanud, et on võimalik ka selline vaimu-
asend, mille kohaselt kogu elu on tõsine asi, mille kohaselt mängulisus
on ebaküpsuse tunnusmärk ning naeruväärne. Niisiis oli ta muutunud
vaikseks, mis hiljem võttis sellise vormi, et ta mind tänaval küll ära tun-
dis, aga ei jäänud isegi tervitamiseks seisma. Niisiis sel päraslõunal,
kui ma Victorilt küsisin — aga lihtsalt selleks, et tema vaikimist
ületada, andmata oma küsimusele mingit tagamaad — küsisin, kas tema
maine eluviis on ka tema vaimsetele instinktidele mingit mõju
avaldanud, vältides selles küsimuses millegipärast armastust või abielu
nimetamast, siis Victor oli vastanud otsekohe: «See kuivatab,» nii
kiiresti, nagu olnuks tal vastus juba varem valmis mõeldud. Ometi see
polnud võimalik, sest ta ei võinud teada, mida ma kavatsen küsida.
Ka nendele sõnadele ei andnud ma tookord mingit erilist kaalu, sest
esiteks olin ma Victori jumaluse alt väljunud ning olin mõnikord
mõelnud, kas hobuste äratundmine on ikka see ülim inimvõimete piir,
ning teiseks seepärast, et ma ei saanud aru, kuidas saab vaimseid
instinkte kuivatada. Küll aga võttis Victor selle vastusega vaikivalt
omaks minu küsimuses sisaldunud eelduse — et mitte armastus või
abielu, vaid maine eluviis. Seda võtet olin temalt endalt õppinud: elust
tuleb kõnelda mitte otse, vaid läbi lilled ja üldistades, sest muidu
hakkab piinlik. Hakkab piinlik öelda mehe kohta mees ja naise kohta
naine.

See kõik tuleb mulle meelde, aga Annika ei saa seda teha. Ei saa
olla minu ebamugavuse allikas, ei saa olla minu häirija. Sest ikka
sa tunned, kas teine inimene on sinu vastu pahatahtlik või mitte;
Annika ei ole. Siiski ma tahan, et ta oma vaikimisega, kõiketeadmisega
ärritaks mind üles, ajaks tighedaks. Aga minus kuivab see tahtmine
otsekohe. Ma ei oska vihastada. Minus ei ole tighedust — seda pole mul
v e r e s.) Ma tahtsin veel öelda, et meil on erinevad rõõmud ja
mured. — Aga ma pean siiski suitsetada saama. P e a n saama.

(Ma tõusen püsti. Ei oska käsi kuhugi panna. Tunnen, et pakun
kohmakat vaatepilti.

Või tuleb mu ahistus siinsest ruumist. Kaumatist, kui olla täpne,
sest ümberringi on kõik elegantne ja kasitud. Minu sõbrad ei ela nii-
sugustes korterites. Õieti ei ole nendel kellelgi omaette korterit —
rääkimata kolmetoalisest, vaid ikka mõni üüritud ahjuküttega tuba
või elamispind vanemate juures.

Kui ma siin viimati käisin, siis läikis kaumat samamoodi. Jah,
siin ei ole midagi muutunud. Ning Annika pole muutunud. Ta on
sellest ajast, mil Victor meid tutvustas, olnud täpselt ühesugune.

Ehk oli sinne õhustik mõjunud Victorile samamoodi kui minule;
Victorile, kes armudes Annikasse oli lakanud pidamast tühiasjaks,
milline on sinu kest, millised su vaimse elu dekoratsioonid ning
avaldumisvormid; kes senikaua ei olnud viitsinud isegi nõusid enne
pesta, kuni kõik puhtad olid otsas, kellele meeldis jätta põrandale

ja laudadele raamatute virnu, nii et mõnikord pidi neid tõstma ühest paigast teise, võimaldamaks inimestele istumispinda;

või ehk on minu poolt kergema vastupanu teed minek, kui pean mind vallanud ahistuse ja kuivuse põhjustajaks Annika Mellini korteri atmosfääri, tema isiksuse vitaalsust ja minule enesele kaasaantud leplikkust;

kergema vastupanu teed minek sellepärast, et metafüüsilistele asjadele ning peaju olekutele võib materiaalsete asjade maailmast otsida ja leida vaid pealispinnalisi, esmaseid põhjuseid, ning nendega piirdumine oleks poolel teel seismajäämine — mis tähendaks seda, et kui ma süüdistan oma hinge kuivuses olusid ja inimesi, milledesse olen sattunud, siis ka see on poolel teel seismajäämine;

aga vähemalt on see kindlal ning kindval teetsal seismajäämine, sest on küsitav, kas siit edasimineku pole mitte sohusõit, kas sa ei või siin jõuda näiteks tõdemusteni, et su peaju tundleva osa dominandid on juba sündimisel ette ja lõpuni kindlaks määratud, või et selline, nagu sa oled, oled sa aja ning geograafia tõttu; tõdemusi, mis on su hingejõule must auk ning millele mõtlemine teeb sind sissepoole vaatavaks, järelikult igavaks, veetlusetuks ning hukkumisele määratuks;

või ehk on seegi kergema vastupanu teed minek, et ma võtan oma peaju olekuid eristada ja nimetada; et ma võtan vaikivaks eelduseks; et need olekud on üldse eristatavad ja nimetatavad; seejuures pigistades silmad kinni, et kui metsa raiutakse või inimest tähistatakse, siis laastud lendavad; pigistades silmad kinni, et see on närvilise ja romantilise inimese tegu, kes püüab eneses otsida omadusi, mis tema mõtetes on ihaldusväärsed;

niisiis kui tähistada oma keha ja aju olekuid kirjanduslike, tõsiselt mittevõetavate terminitega, on kergema vastupanu teed minek, siis milline on raskema vastupanu teed minek? Kas sõnade ja argumentide laenamine tarkadelt meestelt, kes on rohkem mõelnud kui teised? Kas eksistentsiaalse mõtlemise hülgamine? Või hoopis: kas on raskema vastupanu teed minek loomalikkus, arutlusambitsioonidest loobumine tegutsemises olemise kasuks?

Siinkohal märkan, et olen läinud kööki, suitsetanud, aknast välja vahtinud. Ma süütan lõpuni põlemata koni abil uue sigareti. Teen akna paokile, väljast tuleb külma. Korruga läheb aken iseenesest pärani, ma kummardan ennast päris tänavale vaatama. See, et aken lahti läks, pole minu asi. See on kolmanda- või neljandajärguline asi. Pole minu asi, et aken läks lahti sellepärast, et Annika avas köögiukse ning tekkis tuuletõmbus. Kusagil kolmanda- või neljandajärgulisena on mu ajus, et järelikult on miski mu sõnades äratanud ta huvi, sest ta on tulnud ja vahib kindlasti minu poole. Aga ma ei pööra ringi.

Ma panen silmad kinni ja teen uuesti lahti ja on, nagu seisaksin ma siin köögis akna all esimest korda, nagu poleks seda linnamaastikku varem näinud. Igal hommikul ma ärkan ja mõtlen, et kui ma ülikooli lähen, ei tunne üliõpilased mind ära. Ma mõtlen, et peaksin

tundma vastumeelsust neid kivimaju vahtides. Sest siin on inimestele vaenulik keskkond. See peaks tekitama mus jälestust. Aga ei tekita. Ma t u n n e n ja m õ t l e n, et ei tekita. Mu mõtted peaksid suunduma ökoloogilistele ja globaalsetele teemadele, peaksin mõtlema, et kauaks seda veel on, kuni iga teine vastsündinud laps ei ole normaalne. Aga mul ei ole selliseid mõtteid. Ma pilgutan silmi ning siis, ilma et ma teeksin mõnda suuremat kehaliigutust, ilma et Annika ütleks sõnagi, olen ma korraga nagu mingist taagast lahti, nagu pritsiksid mu peaajust välja mingid kahjulikud ained. Jah, ei ole tähtis, kas see, et ma mõtlen ennast ahistusele ning hingekuivusele, on kerge- või raskema vastupanu teed minek. See, et ma niiviisi mõtlen, et ma üldse seda teen, on m i n e k. Ei ole tähtis, kas Annika kohalolek, tema ukstel seismine, ukstel vahtimine, ilma et ta midagi ütleks või enesest ära annaks, ei ole tähtis, kas see on esimese-, või teise-, või kolmanda- järguline sündmus. Annika malnidus o n. Annika o n. Tema ja Victori abielu o l i. Nende lahutatus o n.

Ma pööran ümber, ei vaata talle otsa, ütlen: «Tähendab, sina ja Victor ei ole enam koos,» ning otsekohe tuleb mulle pähe küsimus, kuidas on küll võimalik, et mina, teaduste kandidaat filoloogias, tähendab inimene, kellele peaks olema naljategu end sõnades mitte reeta, kelle eriala peaks olema mõtetele täpse ja parima sõnalise vormi leidmine, kuidas on võimalik, et ma esitan oma visiidi põhjuse Annikale sellisel mühaklikul viisil? Aga see o n võimalik.)

A. M.: Kristjan, kas sa seda oledki tahtnud minult kogu aeg küsida? (Ta naer tähendab, et ta ei pea vajalikuks ennast pingutada. Ta ei pahanda minu peale. Muul pole tähtsust.)

K. J.: Sa muidugi oled kogu aeg teadnud?

A. M.: Kas arvad, et sinu näost ei ole lugeda nagu avatud raamatust?

K. J.: Lubad endale tohutult palju.

A. M.: Võiksin lubada rohkemgi.

K. J. (Ma ootan, et sõnad tuleksid ja teeksid minust olukorra peremehe.)

A. M.: Nimeta üksainuski põhjus, mis mind takistaks?

K. J.: Palun. Ma kavatsen Victori ning sinu abielust novelli kirjutada. Nii et soovitan minuga hästi läbi saada.

(See on minu viimane trump. Minu arvestuste kohaselt peab see vaekausi minu kasuks kallutama, ükskõik kui halvas seisus ma enne ka olnuks, peab tegema ta paugupealt armastusväärseks ning panema kõnelema sõnu asjade kohta, millest m i n a soovin kuulda, kõnelema üksnes sel põhjusel, et mina olen k i r j a n i k;

trump aga ainult nende mängureeglite järgi, mille kohaselt ükskõik milline loova vaimu avaldumisviisi iseenesest on juba väärtus, pühadus, miski impersonaalne, millele sa pead kuuletuma, ning pole tähtis, kas sa oled küsija või vastaja osas;

aga nähes, kuidas tüdruk seisab vaikivana edasi, kuidas ta silmad

vaatavad huvita minu poole, nagu poleks ta mind kuulnudki, minust läbi, aga mitte nii, nagu poleks maailmal talle enam midagi huviväärset ega tema isiksusele vastavat pakkuda, ei, vaid vaatavad nii, et seda pole pakkuda minul siin ja praegu, teistes kohtades on aga pakkuda kuhjaga, ainult et mina ei tea nende kohtade nimesidki. Justkui näeks ta seda huviväärsust minu selja taga. Aga kui mina omakorda ümber pööraksin, siis mina ei näeks. Niisiis pole ma jällegi kõike läbi mõelnud — nagu see minuga sageli juhtub — ning pean nägema, kuidas minu trumpkaart osutub tema mängureeglite järgi kliberkiks. Ning kui mina tahan üleüldse kaasa mängida, siis pean seda tegema tema mängureeglite järgi;

mis aga tähendab (see, et ma nimetasin viimaseks trumbiks oma idee avaldamist kirjutada nendest novell), et mina ise tunnistan ainult ühtesid mänguregelid, ühte olemisviisi, ning kui ma teistest teadlik juhtun olema, siis pean ikka seda ühte teistest määratult kõrgemaks; tähendab, et mina arvan, et kui inimesed selle olemisviisiga kokku puutuvad, peavad kõik selle üleolekut tunnistama;

aga teisest küljest, kui nad seda ei tee; kui üheksa inimest kümnest on jõudnud oma mõtlemisvõimes ja tunnetuses O-ni, kümnes aga on jõudnud P-ni või isegi Q-ni, kas võivad need üheksa siis P ning Q tähtsust pisendada?)

A. M. (On, nagu räägiks ta homsest ilmast.): Mina aga soovitan sul see idee kiiremas korras maha matta. Ma ei soovi sugugi, et inimesed saaksid minu mõtetest aimu. Et nad üldse minust midagi teaksid. Sa võiksid mõnikord ka oma karjäärile mõelda, enne kui nüisuguseid asju välja ütled.

K. J.: Aga, Annika, mind ei huvita sugugi detailid. Ma tahan kirjutada filosoofilist novelli. Mind huvitab, kas ja mil määral sinu loos leidub üldist. Mulle tundub intuiitiivselt, et teie lahutuse põhjused ei olnud labased, vaid filosoofilised. — Mis aga puutub minu karjääri, siis loodetakse minust väga palju. Mul on toetajaid.

A. M.: Oh, või sinust loodetakse palju? Sa vist ei kujuta üldse ette, kuidas need asjad käivad. Sul võivad suuremad vaimsed võimed olla, aga edutatakse ikkagi kedagi teist. Ma ei ütle, et tarkus on kõige viimane asi, mida vaadatakse, kuid kindlasti pole ta esimene.

K. J.: Ei tea. Praegu ei lähe neil see enam läbi.

A. M.: Mina küll tean!

K. J. (Mulle tundub, et oleme jõudnud otsustava momendini; et lõpuks ometi olen lähedal sellele, mille pärast ma tuln. Ma olen saavutanud võidu — ja ta räägib minuga peaaegu kui võrdsega. Mu eesmärk on käeliigutuse, näpuliigutuse kaugusel. Aga püsib vaid magus tunne. Mis oli minu eesmärk — see mulle korraka ei meenu. Nagu hetke tähtsus rõhuks mind maadligi. Ma võtan tabureti, istun kumaras sellele, panen sigareti ette. Ma olen mõnikord oma sõprade isasid näinud samamoodi istumas, selg lookas, nagu ei oleks neil enam

lootuskiiri. Ja siis on innustus minust kadunud. Mulle ei lähe enam korda, kas ma tulles olin igatsenud teada saada Annika lahutuse detaile või olin igatsenud, et ta paari lausega avaks mulle mehe ja naise koospüsimise saladuse, või olin lootnud kahjurõõmsalt leida teda üksildasena, nagu olen mina ise.

Ta on köögiukse kinni pannud, seisab ja toetab end uksele, käed külgedel. Need käed ei liigu, on paigal, aga ometi mu pilk jääb nendel peatuma. Jah, ta on nagu noor naine A. France'i romaani «Punane liilia» esimeselt leheküljelt, naine, kes võib olla kas kahekümne- või neljakümne-aastane ja kelle elu kulgeb ilma suuremate rõõmude ja muredeta.)

A. M.: Ma ei hakka sulle pihtima.

K. J.: Ei.

A. M.: Ning ma ei kavatse hakata üksikasju meelde tuletama.

K. J.: Ei.

A. M.: Ning kui sa arvad, et lahku minnakse sellepärast, et inimeste vaated ei lange kokku, siis on su arusaamine abielust päris algeline.

K. J. (Vaikus).

A. M.: Nii et ma ei saa täpselt aru, mida sa tahad?

K. J.: Kas ei oleks täpsem öelda, et sa ei saa aru, mida ma siinult tahan?

A. M.: Ei oleks. Ma ütlen alati seda, mida tahan öelda.

K. J. (Vaikus).

A. M. (Vaikus. Tema käed).

K. J.: Kas mäletad, et ma vist enne teie pulmi rääkisin sulle kord, et Victor on minu jaoks inimene, kes kinnisilmi valiks tuhande hobuse hulgast õige?

A. M.: Ma ei saa seda unustada.

K. J.: Kas sa teadsid ise seda?

A. M.: Ma ei oleks osanud seda nende sõnadega väljendada.

K. J.: Aga kas sa sellele ei mõelnud, et see võime eluga kokku puutel hävineb?

A. M.: Kas tahad öelda, et see on hävinud?

K. J.: Sina peaksid seda kõige paremini teadma.

A. M.: Mina ei tea seda sugugi kõige paremini. Mida ma aga tean, on see, et niisugune võime üksi võetuna ei maksa midagi. Saad aru, see ei maksa midagi.

K. J.: Saan väga hästi aru. Aga Victor?

A. M.: Jah?

K. J.: Ma mõtlen, mis tema oleks teinud?

A. M.: Teinud? Tema ei teinud peaaegu kunagi midagi. Aga minuga abiellunud oleks ta kindlasti.

K. J.: Ma tegelikult tahtsin küsida, et mida ta mõtles oma võime kaduvusest?

A. M.: Tema ei saanud sellest midagi mõelda, sest ta ei teadnud oma võime olemasolustki midagi.

K. J.: Aga kui eluga kokkupuutumine selle võime hävitab, kas sa ei arva, et oli alatu temaga abielluda? Niisugusel inimesel nagu sina. Kellel on selline korter ja selline isa. Oleksid pidanud teda hoidma, temast loobuma. — Aga mispärast sa seisad? Istu ometi.

(Ta tõmbabki tabureti ning istub sellele. Ikka on köögiukse juures, ikka toetab sellele selja, paneb käed põlvedele. Ma mõtlen, millest see tuleneb, et ta ühtäkki mu sõnade järgi talitab? Nagu oleksin mina siin köögis peremees.)

A. M.: Kristjan, kas sa süüdistad mind selles, et mina hävitasin tema võime seda hobust ära tunda. Tead, ma arvan, et see võime ei saa hävida. See võib ainult tuha alla mattuda, aga mitte hävida. See on nagu su luude ehitus, mis elu jooksul ei muutu. Teine asi on muidugi see, et niisugune võime ei tähenda veel, et inimene elus läbi lööb. Need kaks asja ei käi koos. See on juba inimese enda viga, kui ta on tahtejõuetu ja saamatu. See äratundmine oleks talle niikuinii tulnud, võib-olla mina kiirendasin seda mõned aastad.

K. J.: Nii et lõpuks peab Victor sulle tänulik olema?

A. M.: Kui elu on midagi niisugust, millega tasub lähemalt tutvuda — siis jah.

(Jah, see on valgus, mis siin köögis on teistsugune kui elutoas. See tuleb mu selja tagant aknast kui mingisugune laviin, hajub köögi värvitud seintel, Annika hüümil kogunisti laiali, nagu oleks kõik pinnad ühetaolisest materjalist.)

K. J.: Elule allajäämiseks sa nimetad vist seda, kui inimene selle hobusega, mille ta tuhande seast ära tundis, ei oska ratsutada. Tõepoolest, need kaks asja ei käi koos. Millegipärast see, kes õige hobuse ära tunneb, ei tahagi temaga ratsutada. See pole tema rida. Ja vastupidi. See, kes ratsutab, ei tea ise sugugi, kas ta ratsutab õigel hobusel või mitte.

A. M. (Ta vaikib, ent enam mulle ei tundu, nagu läheksid minu sõnad temast mööda): Aga hobuseid tuntakse ikka vaid selleks, et nendel ratsutada. Kas pole? Hobuste püüdmine pole ju eesmärk iseneses. Kas sa ei arva, et hobusepüüdjad on järelikult ratsutajate teenistuses, nende jaoks?

K. J.: Ei. Ma ei arva seda. Ei. (Ma ütlen seda instinktiivselt, pool- ja vastuargumente kaalumata. Õieti kõnelen ma ju alati nõnda, teadmata, kustkohast sõnad mu peajusse tulevad, milline on mu lausete kujunemise kulg. Küllap Annika on alati oma otsuste ja lausete vaieldamatu ainuvalitseja. Ma mõtlen, et tegelikult peaksin teda selle omaduse pärast kadestama. Aga minus pole kadedust. Teadmine, et Annikal on mõtlemine ja kõnelemine teadlikud tegevused, on minus kui ese.) Ei, sest hobuse äratundmist tuleb mõõta samal skaalal kui näiteks Kristuse tegusid. Sel aktil on tuhandeid metafüüsilisi tähendusi. — Näiteks see, et impersonaalsed väärtused saavad oma vormi üksnes konkreetsete isikute konkreetsetes tegudes. Kuid kasutada siin sõna nagu «teenistuses», on minu meelest asja tegelikust

tähendusest möödavaatav. See nagu pisendaks. — Kas sina seda siiski ei arva? (Tal on näoilme, mida ma olen kusagil varem näinud.)

A. M.: Sa uputad kõik sõnadesse ära. (Võib-olla ta istus, sest oli väsinud. Jah, oli väsinud ning nüüd on seda sõnadeski.)

K. J.: Palun. Aga kuidas saab ilma sõnadeta selgusele jõuda, mida keegi mõtleb. — Sina palun too mulle mõni näide elust, kuidas sa mõistad hobuse äratundjat ning ratsutajat eristada?

A. M.: Ma ütlen sulle kohe. Näiteks kaks noormeest lõpetavad ühel aastal ülikooli. Ühel nendest on suured vaimsed võimed. Tema andekust pannakse ülikoolis tähele. Ta oskab teistest selgemini, kiiremini ja täpsemini mõelda. (Need on Victori sõnad, kindel see. Ma mäletan, ükskord ma ütlesin talle, et seda, mis on geenius või andekas inimene, ei saa sõnadesse panna, seda peab kõigi meeltega vahetult tajuma. Aga tema vastas, et mis on meeltega vahetult tajumine, seda tema ei tea, kuid tema nimetaks andekaks inimeseks seda, kes mõtleb selgelt, kiiresti ja täpselt.) Kõik oletavad, et ta astub aspirantuuri, saab kiiresti kraadi ning varsti kateedri. Kuid mis on tegelikkuses? Aspirantuuri astub hoopis too teine noormees, kes on esimesest vähem andekas, mõtleb aeglasemalt ja segaselt. Tema teeb samuti karjääri, aga aeglasemalt kui esimene seda arvatavasti oleks teinud. Kogu asi on selles, et esimene noormees ei teadnud, kuidas tuleb elus edasi jõuda, millise mulje ta inimestele jätab.

K. J. (Kui tahan tema näoilmes selgusele jõuda, siis pean otsekohe pingutama, sest varsti on hall valgus asendunud pimedusega. Ta vaatab minu suunas, aga nii nagu oleksid meie vahel klaasist seinad ja mina eksponaat, mida teda on sundkorras vaatama toodud.

Aga isegi selles valguses ma ei söanda teda pikemalt ja ainiti vahtida.): Ma ei saa aru, mida sa selle näitega tahad tõestada??

A. M.: Ma ei ole sinu orienteerumisvõimest kunagi kõrgel arvamisel olnud.

K. J.: Oled hakanud kavaldama. Oled seda kogu aeg teinud.

A. M.: Et sa teaksid, ma olen kogu tänase õhtu rääkinud ainult teemast ning siiralt. Miski ei või inimest niivõrd väsitada kui selline tegevus.

K. J.: Nii et sa tahad öelda, et teie lahkumine toimus filosoofilistel põhjustel?

A. M. (Jah, ta näoilme peab olema muutunud. Ma tunnen seda ta häälest.): Kallis Kristjan. Ma ju ütlesin sulle, et lahku ei minda filosoofiliselt. Lahkumised on alati labased, on alati uputatud piasiasjadesse. Ja vastupidi: kohtumised on alati õilistavad, sest neis pole piasiasjadele ruumi.

K. J.: Niisiis sa arvad ka tegelikult, et see mõte, mis ma Victori kohta ütlesin, on õige?

A. M. (Vaikus).

K. J.: Niisiis sa arvad tegelikult, et kategooriad hobusepüüdjast

ning ratsutajast on reaalsed? Et need pole lapsemäng? Et me oleme terve õhtu rääkinud tõsiselt, mitte sissejuhatuseks?

A. M. (Vaikus).

K. J.: Kui nii, siis parem ütle mulle kas või mõni pisiasi, mis teid lahku viis. Et mina teaksin hoiduda. Üksainus või paar: Seda ei tohiks olla palju palutud.

A. M.: Kallis Kristjan. Miks sa tahad minult viimast välja kiskuda? Ära pane mind alustama.

(Kui ma silmad kinni panen, siis on, nagu oleksin ma üksinda ruumis. Ma olen siamaani istunud kumaras, aga nüüd ma toetan end tahapoole, kuklaga vastu aknalauda ning seljaga vastu radiaatorit. Ma teen silmad lahti: Mingi hääl magavas linnamehhanismis, pimedus. On, nagu poleks meie kohtumist sõnus olnudki. Nagu olnuks vaid Annika kohtumine tema vabadusega ja minu kohtumine minu vabadusega.)

K. J.: Annika, ma armastan sind. Ma olen kõik need aastad, mil sa Victoriga elasid, sind ihanud. Sa ei suuda enesele ette kujutada, kuidas ma sind armastan.

A. M. (Vastus järgneb otsekohe. Ta hääl on selge ja häälendus kiire, ta väljendab oma mõtet täpselt.): Ma palusin sind. Ära pane mind alustama.

(Kui ei oleks nii pime, siis näeksin Annika silmi ja nägu. Ma arvan, ta silmad vahiksid üle minu pea. Tal on selleks õigus. Ainult tema oskab tõde näha. Teised üheksasada üheksakümmend üheksa inimest ei oska. Mina ei oska tõde näha. Mul ei jää muud üle kui oodata. Kui ta annaks kas või mingi märgi, oskaksin ma otsekohe sealt välja lugeda, kuidas tuleb mul edasi käituda. Kas nõnda, nagu olnuks kogu õhtu vaid sissejuhatuseks mu sõnadele, või nõnda, nagu pole neid sõnu iialgi öeldud.

Aga vaikib.

Ma pole enam kindel, kas ta ikka on siin ruumis või mitte.)

K. J.: Annika, ma armastan sind ja tahan sinuga abielluda.

A. M. (Vaikus).

K. J.: Sa ei pea kohe vastama. Võid endale võtta mõtlemisaega, kui soovid.

A. M. (Vaikus).

K. J. (Vaikus).

A. M.: Kristjan, kas sa tõesti arvad, et mina oskan ja võin teisiti, kui et vastan kas otsekohe või siis võtan vastamiseks terve eluea.

K. J. (Ma ei tea, mis on minus ülekaalus: kas väike tagasihoidlik rõõm selle üle, et ta jälle on soostunud minuga rääkima, või sama väike kurvastus tema vastuse sisu üle.): Victorile sa muidugi vastasid kohe.

A. M. (Vaikus).

K. J.: Tähendab, sa siis tõega tundsid ta ära tuhande hulgast.

A. M.: Jah, kümne tuhande hulgast, saja tuhande hulgast.

TANEL TAMMET

KÕRB

By this art you may contemplate the variations of billion colourful dots. . .

«The Anatomy of Melancholy», radical edition, part. 2, sect. II, mem. IV

Ma ei olnud enam noor mees, kui leppisin ajapikku püsivaks muutunud harjumustega ja lubasin endale luksust nendega täielikult rahule jääda. Istusin päevade kaupa kodus, suitsetasin sigareid ja jõin tasside kaupa teed, et tunda kohustuselaadset rõõmu oma laokil mõtete ajutisest koondamisest.

Segadus minu laual — väike kivist tahatud vaas, pooltühi sigari-karp ja igasugu muud pudi-padi püsis liikumatuna aastaid: tahtsin, et pildid seinal oleksid seal, kuhu pilk neid otsides langeb, et tikutoos satuks mu sõrmede vahele, kui silmi tõstmata käe sirutan.

Ajaarvamise 574. aastal kirjutab kroonikuna tuntud Septimus, et Jumal loob maailma kõigis tema detailides iga hetk uuesti — aeg eksisteerib tänu Tema soovile, sest hingetu maailma lakkamatu teisenemise kord ja seaduspärasus oleks võimatu, kui Tema ei oleks kogu muutumise otseseks põhjuseks ja täideviijaks.

Septimus pole ketser, ei eksi aga rohkem kui kaasaegsed, keda petlik stabiilsusemulje viis kujutluseni trimahhiast: jäävusest, pidevusest ja kestvusest kui olemise põhiomadustest. Mõistes samal ajal taolise hüpoteesi iseseisva püstipüsimise võimatust, seostati ta jumaliku hooldusega, mis, mööngem, on Descartes'i münchhausenlikest püüdlustest siiski tunduvalt usaldusväärsem argument.

Septimuse hilisemad vaated ei ole teada; minu jaoks saabus lahendus igatahes väga järsult. Ühel hommikupoolikul (kuupäeva ma ei mäleta, sest sellel pole mingisugust tähendust) läksin, nagu harilikult, akna juurde, ei näinud aga äkki enam mitte midagi — miljon värvilist tähekest tantsis mu silmade ees oma kakofoonilist tantsu. Oleksin arvanud, et kaotasid teadvuse ja laman juba abitult põrandal, kui mu pea poleks jäänud sama selgeks kui hetk tagasi. Ma isegi ei kohkunud väga, tundsin ainult kerget iiveldust ja vaikset ükskõiksust juhtunud katastroofi suhtes. Maailm on korruga hinge heitnud, ütlesin endale, hinge heitnud nagu kineskoop, milles saade lõppenud.

Viis sajandit enne Kristuse sündimist kirjeldab rabi Jahim unenägu, mis olevat kestnud kümme tuhat aastat ja mille sisuks oli üksainus «värviline kõrb» — kümme tuhat aastat nägi keegi kingsepp ühegi pidepunktita virvendust; ärgates olnud maailm seesama mis enne uinumist.

Kirjeldus oli sihitud ortodokssest jahvismist kõrvalekalduva sava-
niidide seksti vastu — Jahim kinnitas, et kuna kingsepp ärkas, siis olnud ta kogu selle (tegelikult lühikese) aja maganud kui Jahvest määratud, lihast ja verest olevus.

Ajavahemiku järel, mis jääb nii teoreetiliselt kui praktiliselt mõõtmatuks, on minus kristalliseerunud üksainus lühike kirjeldus kõigest, mida olen näinud:

«Iga pilt minu silmades koosneb värvilistest täpiketest (nende suurus varieerub lõpmata suurtest lõpmata väikesteni), mis olemuslikult ei allu mingitele reeglitele. Vaatevälja väiksemagi osa heledus ja värvus on absoluutselt juhuslik ega sõltu mingilgi viisil muude osade heledusest eelnevatel, olevatel või tulevatel momentidel.»

Ääretult harva ilmuvad mulle üksikud kujundid, milles tunnen ära kunagiste seostatud ja näilisel põhjuslike piltide sarnaseid kujutisi — esemeid, inimesi, unenägusid.

Vahel satuvad värvilised täpikesed aastakümnete kaupa puhta juhuse läbi hetk hetke järel sellistesse asenditesse, mis loovad mulje pidevast ja seaduspärasest maailmast, fantastilisest mehhanismist, mille terashammasrattad haakuvad pisimategi libastumisteta. Puhas juhus loob illusiooni jumalikust korrast.

Arvamust, et niisuguste kokkusattumuste jätkumine hetkest hetke aastakümnete kaupa ei ole tõenäoline, tuleb lugeda naeruväärseks, kuna lõpmatu aja seisukohalt on ükskõik kui väikese tõenäosusega sündmuse toimumine lõpmatult tõenäoline. On lõpmatult tõenäoline, et ma näen miljoneid versioone kõige erinevamatest maailmadest kõigi mõeldavate ja mittemõeldavate seaduspäradega, kestusega sekundi murdosast loendamatute ajahulkadeni — igaüks neist sõltumatu minu juhuslike mälestustega täidetud teadvusest ja samavõrd irreaalne.

Teadmine, et maailm ei ole veel loodud (mina, näilisel tunnetav subjekt, olen juhuslikkuse katkendlik, hetketi eksisteeriv produkt) leevendub olematuse kui absoluutse võimalikkuse nukras paratamatuses.

KAUR FALTIS

*

atmosfääris mu ilges südames toimusid
muutused paremuse suunas
kuid mu täheaju lõhkeb
minu balsameeritud naine petab mind naeru templis
ma põletan nutuküünlaid
mu naine haigutab riidekapis
ta silmadest niriseb vaiku ja mett

ma alustan uut elu
hullan kahvatute laborantidega
lõbutsen kiilaspäiste professoritega
käin kohvikus ja olen kaua üleval
atmosfääris mu ilges südames toimuvad
muutused paremuse suunas

kuid mu täheaju lõhkeb
minu balsameeritud naine petab mind naeru templis

*

sul on süda nagu keris
kivisüda
hei peremees kus teil siin kaev on
kaev nagu pillilööv soolikas
viiekivikaev
salamahiti kaev
täis piima valget nagu surm
minu päevade udarad on tühjad
vaigista minu janu
keelatud kaev
naised toogu anumad
kuu hakkab nüüd jooma
hakkab metsaga jooma
joo kokku ka merega
naised tooge pilgeni anumad
metsa ja merega kuu hakkab jooma
et keris jahtuks
ja öö kihvad rebiks lõhki ta
nagu armetu kutsika
äbariku peegelkõrvadega
aga ta on kadunud
nad on kadunud
kadunud nagu mõni teater
mingi eesriide taha

MATTI MOGUČI

K. J. Petersoni mälestussamba avamise puhul

Ei ole rahval vaja Kristjan Jaaku
ei ole vaja Tuglast tal oh ei
vaid minu kuju — see vaid teda saatku
ta pikil töö- ja võitlusteil

las minu nimi ehib tänavaid ja parke
las teatrisaalis etleb mind pioneer
muid kuulsusega kaasas käivaid märke
neist kirendada iga lehe veerg

võiks iga päev ja igavesti
mu pääd las pärjab loorberitest pärg
ja kõrval seisku näkineiu uje
noor kaunis alasti ja märg

ning linnapäalik Indrek Toome
mu kätt ka kuumalt raputada võiks
plats seadke mulle valmis juba Toomel
või andke puhkepaigaks Raadi mõis

Kooljate ball E.T-le.

sa ballipääsmeid jagasid kui tyrgi sultan
just nagu isevalitseja õnnis tsaar
poeeti sinu matslik õukond ju ei vaja
sul piisab haaremist ja paarist veiderdajast
truualamlikest orjahingedest
sul neid on lusti diskotada
need varikujud tõbised täis musta sappi
kes alati on valmis ruttama sul appi
kui vaja lämmatada noore kunsti julgem pyyd
ei sobi teie sekka ma
ei sobi nekrofiilsel peol te kampa nyyd
kui ymberringi koitand ryydes muumiate vaid spaleer
ma kes veel kindlalt käin ei limpa ega lompa
veel hingana vabalt täie rinnaga ei rögise ei äga
veel lahedalt käib seedimine peer
ei ähi peldikus kõht kinni higiojades

mu hambad terved on ning kätes tarm ja jõud
kas mitte sellest siis ei tule teie vihkamine õud
kui ymberringi kõik on lahti liigestest ja mäda
mis teile minu valu loeb või rahva viletsus ja häda
te priisake ja pidutsege rasvund riigikunstnikud
täis konjaki šampanja ersatsõhinat
kuid smokingi all teil on juba katkumuhud ihul
ja ukse taga kuulen kondiklõbinat

Hymn KGB-le

See seltsimees on meie
julgeolekust
ta tunneb ladvast rahva-
mehe olekust

ta minu mõtteid loeb peab
minu toimikut
tal päevas tuhat teist veel
tähtsat toimingut

kui vajud unne sa jääb
tema valvama
et vaenlane ei pääseks
unes salvama

su voodi ääres nagu
emakene hell
ta kohe märkab kui sul
miskit sydamel

ei tule pahandusi
avameelsusest
kui oled avameelne
sa truumeelsusest

kui töötad aga juba
kivimurdudes
su pärast silmad tal siis
murekurdudes

nad kõik on rahvasõbrad
kospireeritud
kõik teed on nende hinge
asfalteeritud

mis aitab hambakirin
vastaline meel
ei saa ju vastu keegi
meie KGB-l

tal juba lasteaias
loodud luurevõrk
et välja selgitada
kes ilmavaates nõrk

nii sirgub põngerjatest
uus vahetus ja toes
sest olla kagepešnik
alati on moes

ta kasuks töötab iga
teadlik kodanik
sest ta on meie riigi
tuum ja sydamik

Rändaja

tulin linnast tuul ja maru
tööd ei leidnud epa-stki
kord ma teilt pursuidelt aru
nõuan taevas ikkagi

kuskil teed ei tuldkil vilgu
tulevikku juhata
kus võiks heita seljast hilbud
puhkekodus puhata

koputaks ja astuks saali
kätel sisse kantakse
närviraviks porknat kaali
sooja suppi antakse

soe supp ja soojad silmad
seltsimees kas soovite
käpikuid teil käed on kylmad
kätte ka ehk proovite

suure tyki suitsusinki
oh kyll maitstes magus see
pakub keegi lahke hingki
yhe luuletuse eest

Järelhye iseendale

ma kahtlen nii väga su andes
ma kõhklen kõiges su töös
ja narriryyd seljas vaid kandes
sa lahkud kesk unustusööd

su laulude sära on kustund
ja sõnademulinaks saanud
ja need, kes on sinusse uskund
aeg pilgates hauda on a'and

kust sa tulid pärib äkki
oled vaenlase spioon
miks sa muidu vorsti käksi
sisse vohmisid kui loom

meil on kyllus kõike saada
aga sina näljane
miks käid ringi mööda maad sa
vasta muidu teatame

mitu kaaslast sul radisti
sinu hambad reedavad
sinus ohtlikku sadisti
kodumaa kes reedavad

ärkan kylmas higis metsas
kylmal talvehommikul
pea on ikka alles otsas
aga kõht on tyhi mul

ja teised on saabunud ajad
kaob võimuraas vördjasoo peost
kes praegu veel hõisates rajab
suurt lolluse uhket tippteost

Laul

see viis jah peidus on meie sees
persses persses
ses laul kui hydra on tõstnud päid
persses persses
ta igal pool kannul meie maal käib
persses persses
ta nõnda uus ja huvitav näib
persses persses
ta kummitab meid pikil unetuil õil
persses persses
ta viirastub meie võitlusis töis
persses persses
kui aina otsime õnnetuld
persses persses
nii kogu elu meil õnnetult
persses persses

JAANUS TAMM

*

TUIISK MÖÖDAS, MURE MÖÖDAS.
Maa hingab talve all.
On lõpetatud tööga.
Kõik pisut kaugemal.

Tee otsas. Päevgi otsas.
Ju Jumal juhatas.
Tuisk linna taga metsas
seab ennast puhkama.

Tund möödas. Tuju möödas.
See miski — hämarhall
end laisalt ümber pöörab
kesktuba põrandal.

Tee möödas. Tuiskki otsas.
Läind mure. Lõppend tund.
Talv ärajäätund okstes
näeb hommikuni und.

*

Roheline meri, kuldvalge linn:

linn meres, meri taevas.

Saja aasta sees korra linn kerkib (vajub).

Saja aasta sees meri korra mõõnab (taevas tõuseb).

Ei leia mina kunagi krossi,

et linn (taevas/meri) maa pääle osta.

Elanikud on igatahes

tänulikud.

*

Provintsiipoisi klassikaline haridus: selle pääle

võib meie vana krillsilm kukk pisukese

tembu teha, ühmas Jukola Jussi. Küll

teebki.

Varjuteeline

Sääl maailmas, kust tulen,

on õhtu, hall õhtu.

See maailm on suits,

mis sõrmi vahelt

valgub läbi.

Sõiduplaanid õppisin südamesse.

Tuhaheinamaade õitsituled.

võppuvad õhus.

Tee rauakrigin kõigist läbi!

See maailm? Sääl maailmas — suits

vajub maalihete hõõgumisse.

Sääl ma elasin

vahel.

Vahetevahel.

*

UINUN TAAS. ET HINGELE EHK JÄÄTUKS TAAS SU SUU.

Muinasjutt on lõppend ammu, ent see oli kaunis:

Kasvas laial lumeväljal jäässe krampuv puu.

Ükskord igaviku jooksul lind ta ladvas laulis

laulu, millel ainus lihtne, mällulõikuv viis,

laulu, millel algus ilus, lõpp kuid ujub uttu.

Uinun taas, et unes näha seda puud ja siis

igaveseks ärgata. Ning needa muinasjuttu.

SÁNDOR KÁNYÁDI

Ügy fogok meghalni

Ügy fogok meghalni
hogy még az utolsó
sóhajátomat is
visszafogja előbb
fölv teszi magnóra
valaki vissza-
pörgeti párszor ille-
delmesre tompítja
vagy éppen törli
maradjon az a kis
enyhe mosoly inkább
kesernye nélkül persze
az volt a jellemző rá
az a kis enyhe mosoly
sóhajítás nélkül mondja
valaki akinek foj-
togató kezét torkomon
éreztem egész
nyomorult életemben

1977

Ja isegi surmatunnil

ja isegi surmatunnil
mu viimase
isegi viimse mu ohke
summutab enne
veel lindile jäädvustab
paar korda tagasi
kerib siivsamaks silub
või koguni kustutab
jäägu see pisuke
malbe naeratus parem
kibe ei kaunistu kedagi
see oli talle ju omane
see pisuke malbe naeratus
ohkamata nii ütleb
tema kelle pit-
sitavat kätt oma kõril
ma tundsin kogu
oma virila elu

1977

Maja ees terve öö

maja ees terve öö
seisis üks villis
pidurituledki põlesid
otsekui oleks ta nüüdsama
kohale jõudnud otsekui
tahaks ta otsemaid ära sõita
olin avanud akna et tuulutada
enne magamaheitmist vaatasin välja
nii tegin ikka enne kui
akna kinni panin ja siis
silmasingi pidurituledega
villist
no kurat lipsas mul suust
mis juhtus küsis mu naine
ei midagi ütlesin ainult üks maastikuauto
mis maastikuauto sihuke

A ház előtt egész éjszaka

a ház előtt egész éjszaka
ott állt egy terepjáró
égő féklámpával állt
mintha csak éppen akkor
érkezett volna mintha
éppen indulni akart volna
szellőztettem már lefekvéshez
készülődve kihajoltam
ki szoktam nézni mielőtt
az ablakot becsuknám és
akkor megláttam égő
féklámpával a terepjárót
nofene szaladt ki a számon
történt valami kérdezte a feleségem
semmi mondtam csak egy terepjáró
miféle terepjáró afféle

terepjáró mondtam a függőnyt is
eligazítva innenn is talán
látható mondtam az
ablak sarkához húzódva
innen a függöny mögül
ha éppen kíváncsi vagy rá
nem kell a szemközti háznak is
mindent látnia mondtam
egy kis ettalált odalapulással
ha a megfelelő szöveget elkapjuk

csukott ablakon át is
lelátni még a járdából
is egy-két arasznyit befoghat
a tekintet még örültünk-forma
is egy picit a fölfedezésnek
mert majdnem két évtizede
élünk itt a harmadikon és
mostanig még soha nem jöttünk
rá hogy milyen aránylag
megfelelően lelehetünk
vajon ott van-e még kérdezte
későbbben már a paplan alól
a feleségem hogy ott van-e
tényleg megnézem ha gondolod
megnézhetem mondtam ott állt
égő féklámpával
mintha csak éppen akkor
érkezett volna mintha
éppen indulni akart volna
érdekes mondtam és
kimentem a fürdőszobába
tettem-vettem még garga-
lizáltam is mert a torkom
is mintha egy kicsit
kapart volna vagy mifene
még mindig ott van
suttogta a feleségem
egy picit meg is ijedtem
ahogyan a függöny mögül
kisuttogott amikor beléptem
mellé szorultam én is
és szégyelltük mind a ketten
hogy milyen hallhatóan
ver a szívünk majd elmegy
ha megunja lefeküdtünk
vártam vártam amíg el-

villis ütlesin kardinat
ette tömmates siitki ehk
paistab ütlesin akna-
serva tömbudes
siitki kardina tagant
kui sulle just huvi pakub
ega pole vastasmajalgi
kõike vaja näha ütlesin
väikese osava kiikamisega
parajalt valitud nurga alt
võib suletud aknastki
märgata kröömikest kõnni-
teedki silmas pidada
eks olnud ka omajagu rõõmu ses
avastuses et
paarkümmend aastat juba
elatud siin neljandal korrusel ja
kuni tänini polnud taibanud
kui suhteliselt soodsalt
me saame alla piiluda
kas see on veel seal küsis
pärapoole juba teki alt
mu naine ah kas on võ
ma õige vaatan kui sa arvad
võin ju vaadata ütlesin oli seal
pidurituled põlesid
otsekui oleks ta nüüdsama
kohale jõudnud otsekui
tahaks ta otsemaid ära sõita
huvitav ütlesin ning
läksin ära vannituppa
kohmitsesin niisama koguni kuris-
tasin sest kurk oli
justnagu veidike
kare või tont teab
see on ikka veel seal
sosistas mu naine
ma isegi kokkusin pisut
kui ta niiviisi kardina tagant
sosistas mil tuppa astusin
pressisin ennastki ligemale
ja häbi oli meil mõlemal
tundes kui kuuldavalt põksub
me süda küll läheb minema
kui ära tüdib heitsime voodisse
ootasin ja ootasin et naine

alszik az asszony
akkor aztán nagy óvatosan
újra az ablakhoz lopakodtam
ott van-e még kérdezte a
feleségem s én zavaromban
azt mondtam hogy csak
az eget akartam
úgy hallottam mintha
eleredt volna az eső
és nem esik kérdezte
nem esik mondtam és
ott van-e még
ott állt égő stoplámpával
mintha csak akkor
érkezett volna mintha
éppen indulni akart volna
ott áll most is pedig
már hajnalodik ott áll
most is mig ezt a verset
kopogom mert mi mást
is tehetnék elaludnunk
már úgyis reménytelen

1977

Verniszázs

K. L.-nek szeretettel

a képeiket fölaggatták
a verseiket fölolvasták
kvartettet is játszottak volna
pedig csak hárman voltak

és álltak aztán
álldogáltunk mindannyian
kalaplevéve
akár egy temetésen

1976

magama jääks
siis aga üliettevaatlikult
hiilisin uuesti akna alla
on see veel seal küsis
mu naine ja mina kohmetuses
vastu et ainult
taevast korraks tahtsin
et tundus kui
hakanuks vihma sadama
ja kas ei saja küsis ta
ei saja ütlesin ja
on see veel seal tema
seal ta seisis hõõguvate stopptuledega
otsekui nüüdsama
kohale jõudnud otsekui
otsemaid startima valmis
seal seisab ta veelgi kuid
koidab ju juba seal seisab
ta veelgi kus ma seda värssi
toksin sest mida muud
saaksin ma teha magama jääda
pole nagunii enam lootust

1977

Vernissage

Lugupidamisega L.K-le

tema pildid riputati üles
tema värside loeti ette
kvartettigi oleks mängitud
kuid neid oli ainult kolm

ja nii nad siis seisid
nii seisime me kõik
paljastatud päi
just nagu matustel

1976

Még csak ezután

még csak ezután ahogy öregszik a szív a szem
még csak ezután ahogy nehezedik a kéz s a
mondat egyre több féltenivalóval a háta mögött
egyre sebezhetőbben s mégis tétova nélkül
naponta végső lépéseire szánja el magát
még csak ezután még csak ezután csak ezután
kezdődik a gyötrelmek gyötrelme percenként
megmérettetel s önnön kételyeid tisztító-
tüzebe vettétel kronikás

1974

Vannak vidékek

vannak vidékek ahol
a fölösleges
kutya-s macskakölyköket
vízbe öjlik vagy élveinen
eltemetik
de mielőtt még a szemük
kinyílt volna

de mielőtt még a szemük
kinyílt volna

1974

Purdé

egyszer még tudom fölvonit a holdra
érettem vonit majd purdé gyermekkorom
füst-szinü drága társa megnyalja lecsüngő
vagy már egymásra illesztett kezem
könnyet is ejt hüségés szép szeméből
ahogyan én is napokig sirattam

Alles siis

alles siis kui korbatab süda ja silm
alles siis kui raskub ka käsi ja
sõnal üha painavam kartusekoorem
on turjal
üha haavatavamalt ja ometi otsuse-
kindlalt
päev päeva kõrval viimseteks
sammudeks valmis
alles siis alles siis jah siis
algab piinade piin iga viiv
sa kaalud ning oma kahtluste
puhastustulle heidad end kroonik

1974

On paikkondi kus

on paikkondi kus
üleliigseid
kassipoegi ja kutsikaid
vette uputatakse või elusaltki
auku aetakse
kuid juba enne kui silmad
lahti läevad

kuid juba enne kui silmad
lahti läevad

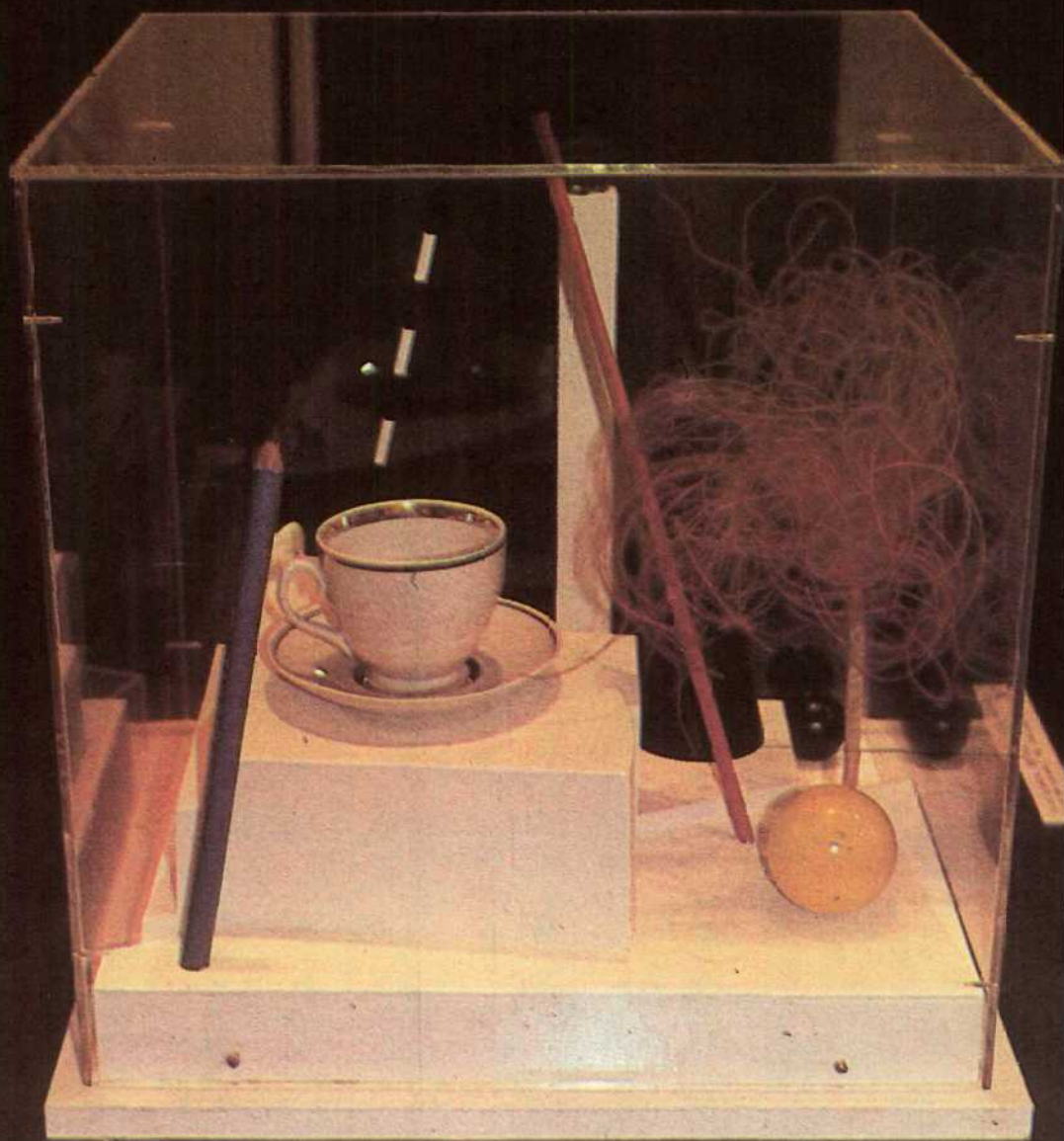
1974

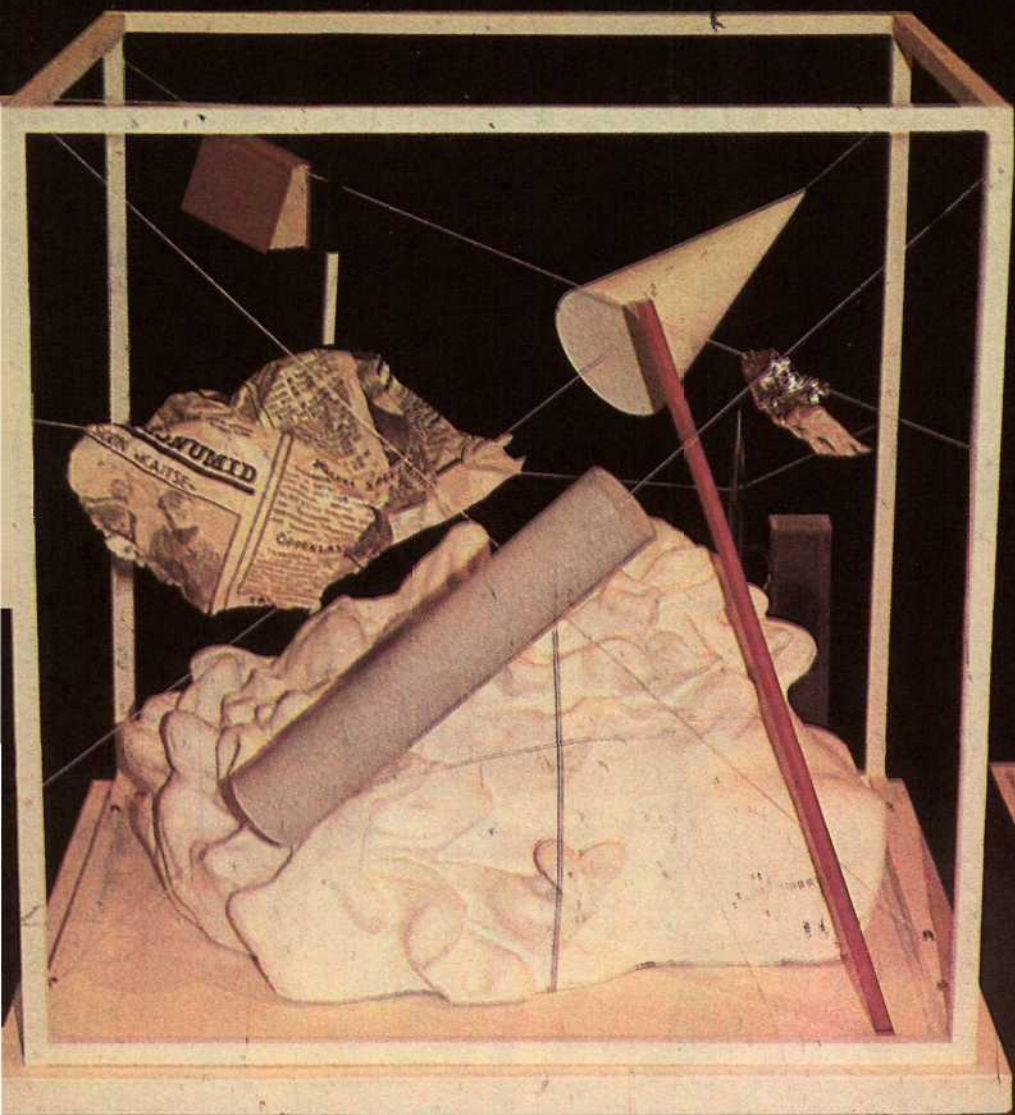
Mustlaspoiss

ükskord ma tean veel ulub ta kuu
poole
minu pärast kord ulub mu mustlas-
poisipõlve
suitsukarva kallis semu noolib mu
rippuvat
või koguni juba ristatud kätt
pisaragi poetab oma heast truust
silma
nagu minagi päevade pikku teda
taga olen nutnud

Vilen Künnapu. Seadeldis «Aeg on küps
küsimumstek». 1986.

Paremal: Vilen Künnapu. Seadeldis «Nihu-
tatud sõnumid». 1986.

tehetetlen oldalvást ugrik szent mihály
földig letakart lova szügyitől
s farkát behúzza elindul előttem
ő tudja már hová

1975

abitult kõrvale kargab surnuvankri
maani kaetud ratsu rinnustest
ja saba jalge vahel minekut teeb
mu ees tema teab juba kuhu

1975

SÁNDOR KÁNYÁDI (s 5. 10. 1929), Rumeenia ungari luuletaja, tõlkija ja esseist. Lõpetanud Kolozsvári ülikooli ungari kirjanduse erialal, tõotanud pikka aega lastelehe «Napsugár» toimetuses. Esimesed värsid ilmunud ajakirjanduses 1950, esimene luulekogu «Kirsipuu õitseb» (*Virágzik a cseresznyefa*) 1955. Teisi luulekogusid: «Kajakatants» (*Sirálytánc*, 1957), «Kaste-piisad tähel» (*Harmat a csillagon*, 1964), «Lõõgastumine» (*Kikapcsolódás*, 1966), «Püstloodis

hobused» (*Függőleges lovak*, 1968), «Videvik» (*Szürkület*, 1978); valikkogud «Puult puule» (*Fától fűig*, 1970) ja «Must-punased värsid» (*Fekete-piros versek*, 1979). Kirjutanud ka populaarseks saanud lasteluulet ja mõned näidendid. Uurinud ja tõlkinud peamiselt rumeenia kirjandust, esmajoones modernset rumeenia luulet (N. Labiș, A. E. Baconsky, I. Alexandru jt), rikkalikult ka sakslaste, teise kohaliku vähemusrahvuse rahvaluulet ja avaldanud sellest valimiku.

ARPÁD FARKAS

Mikor az öregemberek mosakodnak,

százados esők csorognak alá fonnyadt tenyérpárnáikról, csilognak az arc vizmosásos árkaiban, úgy mosdanak az öregemberek, szétterpesztett lábbal, keresztelőjánosok méltóságával a cinezett mosdótál fölé hajolva, úgy mosdanak, mintha utoljára mosakodnának, torülkőzöt sem kötnet már derekukra, spricollhatja a víz a nadrágot, nem számít, a kimért és alapos szappanozó-dörzsölő mozdulat megmunkál minden sápadt bőrfelületet, kisimit ráncot, pörusokat zaklat: ráériős, meregető és nyújtózkodó mozdulatokkal mosdanak az öregemberek, apró szusszanásaiktól porzik a víz, s visszahulló függönye mögül felsejlenek háromnegyed százados hajoló mozdulataik, botot emeltek a földről, forrásból itták a vizet tenyérrrel merve, az Irtisz vagy a Tisza partján hajoltak így a patak fölé, bokornak támasztva a bajonétos puskát, mikor bukdácsolva, ügető hajolgatással kergettek ellenséget vagy épp előre futtak, fölperzselve a földet és szagolva, törölve magukról vért; úgy mosakodnak az öregemberek, mintha háromnegyed század szennyét kellene magukról lemosniuk, mint akik mindig tisztán szerettek volna élni, friss törülkőzés utáni hangulatban; már csak vasárnap reggel mosakodnak így az öregek, már csak temetések előtt, mikor az utolsó útjukra kell kisérniük a vissza nem térő társat, úgy mosakodnak, bizony, az öregemberek, mintha utoljára mosakodnának, mintha szennytelen ragyogással szeretnének bekerülni a tiszta búzát termő anyaföldre, melyet szétportaladó testük lassan megillet.

Mikor az öregemberek mosakodnak, hatalmas tisztaságszomjjal hajlik a zöld vizek fölé a Huszadik Század.

Kui vanad mehed end pesevad,

nõrisevad aastasadade vihmad alla nende närtsinud pihkudelt, helklevad palge veeuhatud kurdudes; nõnda pesevad vanad mehed, harkisjalu, Ristija Johannese väärikusega tsinkplekist pesukausi kohale kummardudes, pesevad nõnda, otsekuu peseksid nad viimast korda, käterätikut niudeile köitmata, mis sest et veepritsmeid pükstele plirtsab, mõõdetud põhjalik seebitushõõre võtab läbi iga väiksema kui kalbe nahalapi, silub siledaks kortsud, kimbutab poore: jõudsate, rappivate, nautlevate liigutustega pesevad vanad mehed, nii et hinge-tõmmete puhinast tuhiseb vesi, ja selle allalangeva kardina tagant

aimuvad kogu kolmveerandsajandi kookuvad liigutused, küll maast keppi tõstmas, küll allikast pihuga joomas, küll Irtõši või Tisza kaldal voo kohale kooldumas, küll püssitääki põõsasse toetamas, kui komistledes, küürakil sööstes vaenlast taga sai aetud või tema eest pakku joostud, maakamarat segi paisates, hingekõrri ahmides, verd ihuliikmetelt pühkides; nõnda pesevad vanad mehed, otsekui peaksid nad kolmveerandsajandi kõntsa endalt maha pesema, otsekui tahtnuksid nad eluaeg puhtana elada, värskelt kuivaks hõõrutu värskus kontides; üksnes pühapäeva hommikul pesevad nõnda vanad mehed, üksnes matuste eel, kui tuleb viimsele teekonnale saata igaveseks tagasi-pöördumatut kaaslast, nõnda jah pesevad vanad mehed, otsekui peseksid nad viimast korda, otsekui tahaksid nad määrimata säraga süüvida puhast vilja kandva maaemakese mulda, millega nende pihustuv keha aegamisi üheks saab. Kui vanad mehed end pesevad, kummardub vägevas puhtusejanus roheliste vete kohale Kahekümnnes Sajand.

Valges

Fehérben

A hegyek alatt alszanak a falvak,
ráncos kis öklüket szájukba veszik.
Bajszukon sás susorász,
földröppök fagy sarabolgat,
hajukat havak lengetik.

Halántékukról fölröppen egy-egy erdő
s mindig csak pernye, mi visszahull.
Fejük alatt a sárga ég: a rőt törek
zizeg, tapogatják kis betlemesek,
de jászoltalanul.

Aludjatok csak kiterítve, szépen.
A szuszogást majd gondoza a szél.
A fájdalom pirosa úgyszólván
út át, mint gézen a vér.

All mägede uinuvad külad,
krimpsunud rusikas kramplikult suul.
Habemes habiseb tarn,
pea kohal krigiseb külm,
hiukseid lumme lingutab tuul.

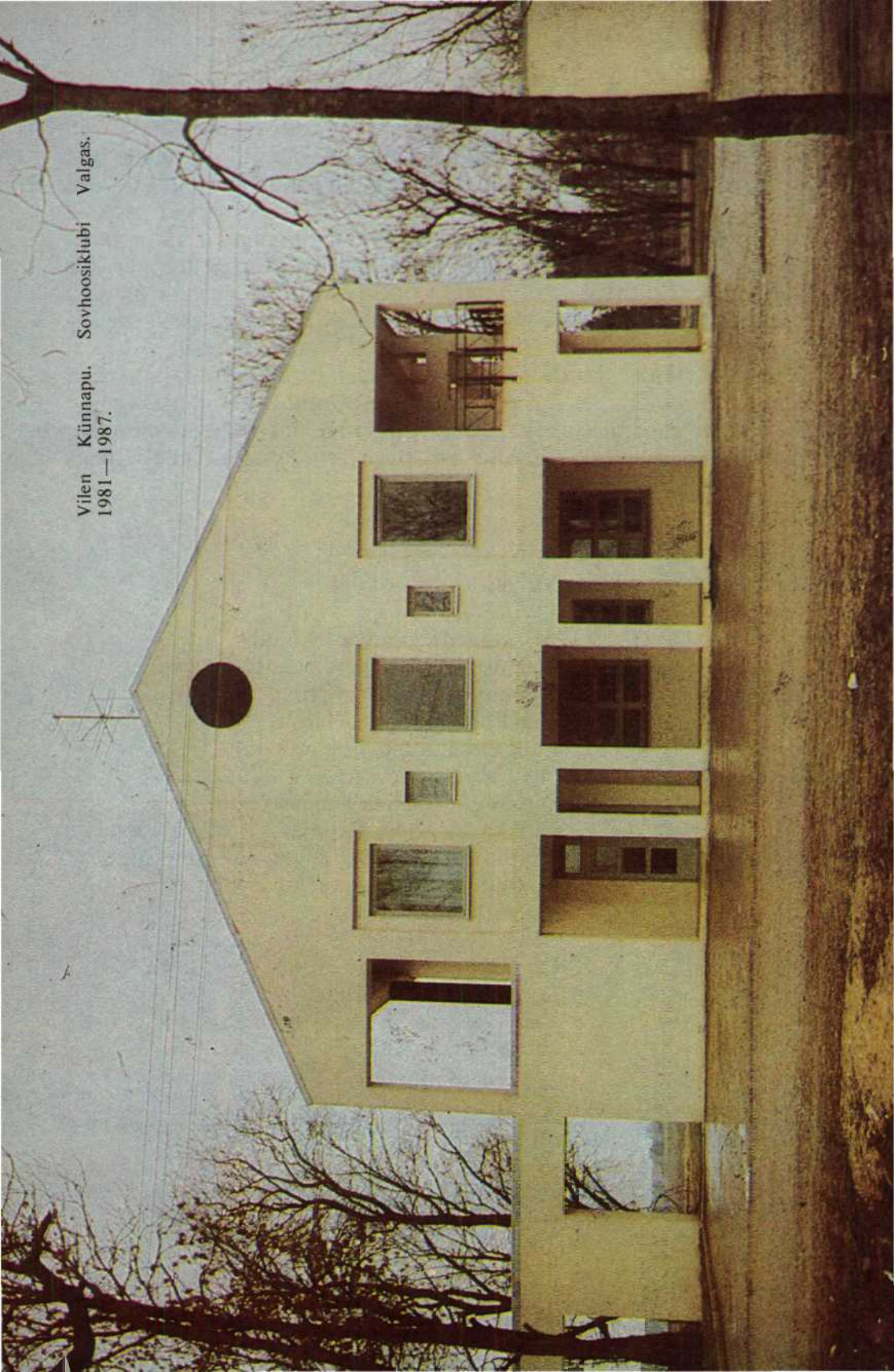
Oimudelt kerkivad metsapuud —
ja ikka ei lakka hebejat tuhka varisemast.
Kulme all kollane taevast: koldsete õlgede
sahinal Petlemma karjused platsis,
ent ei sõime, ei last.

Oh uinuge, uinuge rahu.
Las suisutab tuisuheris.
Valu valgesse niigi ei mahu,
valub läbi kui marli alt veri.

ÁRPÁD FARKAS (s 1944), Rumeenia ungari luuletaja. Kirjandusse astunud kuuekümnendate aastate lõpul. Avaldanud luulekogud «Pohmeluse

laul» (*Másnapos ének*, 1968), «Papliring» (*Jegenyekör*, 1971), «Tunnelid lumes» (*Alagutak a hóban*, 1979).

Vilen Künnapu. Sovhoosiklubi Valgas.
1981—1987.

Vilen Künnapu. Kontorihoone Tallinnas,
Tatari t. 1980—1987.

TIIU KOKLA

Kirjanduse isepäine elujõud...

Lugenud läbi Max Randi Transilvaania-artikli, jään nõutult silmitsema lauseid, mis olin Sándor Kányádi ja Árpád Farkasi luulekimbu toetuseks kirja pannud. Tühi vaev; nad ei vaja enam toetust. Liiga kompromissitu ja illusoorne näib kogu see iseenesest rikkalik kirjanduslik tagamaa, millele ma ungari allikate abil olin ligipääsu otsinud. Suuremad pidepunktid ja viited on siitvaates niigi võõras ainevald; enese vahetut kogemust märgivad vaid üksikud teosed, seegi proosa. Ja kuigi mul on käepärast värsket kirjanduslugu, tihedalt diferentseeritud ülevaade uuest ungari kirjandusest 1945—1981, eriliidetena väljaspool Ungarit toimiv ungarikeelne kirjandus, on see ikkagi vaid pühapäevagiid viisaka huvi rahuldamiseks. Mis ütleb Kányádi kohta, et ta on sõjajärgse rahvuskirjanduse parimaid esindajaid, ja Farkasi kohta, et ta on noorema luulepõlvkonna (nn Allikarühmituse) silmapaistvaid esindajaid, kes ammutab inspiratsiooni Transilvaania loodusest ja ajaloo ning kelle vaimseteks eeskujudeks on László Nagy ja Sándor Kányádi.

Nii on nende lausetega.

Katsetades aga siiski midagi kokku võtta, mis ka üldisena siin esitletud luuletuste sõnumile osutaks, tõdegem: Rumeenia ungarlaste, nagu ka Tšehhoslovakkia ja Jugoslaavia territooriumil elunevate rahvaskaaslaste kirjandus sai alguse põlise rahvusühitsuse aegu. Kahe maailmasõja vahelisest ajast on sealsete ungarlaste, tugevat etnograafilist omapära kandvate *székely*'de [seekái] vaimuelu arenenud nii või teisiti vähemusrahvuse tingimustes, peegeldades kõiki neid suuri ühiskondlik-poliitilisi protsesse, mis meile lähiajaloo (paraku mitte veel küllalt hästi) teada. Kummatigi on kirjanduse tugialusena püsinud rikas ajalooline pärand ja väljakujunenud euroopalik kultuuritraditsioonid. (Institutsioonilise kultuuriautonomia järjekestvus, nagu selgub, takerdus sotsialismi rööbastele asunult juba kurikuulsatesse viiekümnendatesse. Mit-

med kohalikud ungari kirjastused muutusid reorganiseerimiskäigus riiklike kirjastuste ungari osakondadeks; Rumeenia Ungari Kirjanike Liit, asutatud 1945, liideti 1949 Rumeenia Kirjanike Liiduga. Mida aeg edasi, seda tungivamaks muutub «rahvaste sõprus» ning küsitavamaks omakeelne eksistents.)

Ent nii nagu *székely*'de iseloomulikud rahvaballaadid ja -jutud, mütolooiahõngulised muinasjutud ja kombestik on üha kuulunud ungari rahvaluule haruldasmate pärlite hulka, on ka siit võrsunud andekate kirjanike looming lülitunud ühtsesse ungari kirjanduse vereringesse, meeldib see siis võimukandjatele või ei meeldi (nimed nagu Sándor Kányádi ja András Sütő; eesti lugejale varasemast tuttavad Áron Tamási ja Ferenc Sánta; veel palju teisi).

Tänasesse päeva jõudnud transilvaanlastest ungarlaste kirjanduses tunnukse võimendunud, erilisel teadvustunud just need olemuslikud jooned, mis neid emakirjandusega ühendavad — või sellest eristavad, nii vähe kui me neist ka teame. Aga juba vähesestki, mõnest luuletusest, jõuab meieni nii tuttav valu münt. Identiteedi probleem? Tõe ja õiguse probleem? Suhe välismaailmaga, iseendaga, oma lootuste, oma kujutelmadega... Üle isikulise kasvav vastupanu välisele ja sisemisele survele kui elueetika. Väike-, veelgi enam vähemusrahvuse teravnenud ohutunne reaalse tegelikkuse peegeldusena. Varjamatu dramatism ohutunde peegeldusena.

«Aastasadu sõltuvuses elavate maade elulookirjelduses kuulub teatavasti olemasolevale riigile, mis on poliitiline, ja rahvusele, mis on ajalooline moodustis, kummalgi omaette peatükk. /- - / Indiviidi, rahvast on võimalik ajutiselt riigistada, aga rahvuse vaimu mitte. Talle piisab mõnest luuletusest /- - /, et endast märku anda. Sellepärast ei saa kirjanduse ja rahvuse mõistet meie teadvuses teineteisest lahutada.» (S. Csóri. Tuttavate mõistete tagapõhi. «Looming», 1988, nr 10.)

MAX RAND

TRANSILVAANIA, SÜDAMETUNNISTUSE ASI

Soome keelest tõlkinud Tiiu Kokla.

I
Reedene pärastlõuna Budapesti neljateistkümnenäda linnaosa kalvinistlikus kirikus: sajad inimesed tunglevad kiriku kantseleis ja kirikaiais, tänaval seisvatest hollandi veoautodest laaditakse maha suuri kaste, ühes ruumis seistakse toiduainete, teises rõivaste järjekorras.

Neljateistkümnenäda linnaosa kirik on üks paljudest Ungari mitteametlikest põgenikekeskustest. 1988. aasta jaanuarist alates on need vastu võtnud juba kakskümmend tuhat Rumeeniast tulnud põgenikku. Enamik neist on rahvuselt ungarlased, kuid on ka rumeenlasi. Suurem osa tuleb muinasjutusäräga ümbritsetud kolme rahva ja kolme keele maalt, Transilvaaniast, mida ungarlased nimetavad Erdélyks ja sakslased Siebenbürgeniks.

Tänasest Transilvaania muinasjutusärast õhkub jäist külmust. Rikas maa, kuhu aastasadade jooksul on inimesi rännanud mujalt Euroopast, on tänapäeval vaestemaja. Kolme rahva — ungarlaste, sakslaste, rumeenlaste — kultuuri kooselu on hääbumas. Rumeenia riigi juht Nicolae Ceauşescu on otsustanud veel oma eluajal taguda mitmerahvuselisest Rumeeniast ühe rahva ja ühe keelega riigi. Seitsme miljoni elanikuga Transilvaanias on see tähendanud üle kahe miljoni ungarlase ja umbes kolmesaja tuhande sakslase langemist teise järgu kodaniku seisundisse.

Ka riigi majandusprobleemid on Nicolae Ceauşescu otsustanud lahendada raudsete võtetega. Nagu Poolas nii ka Rumeenias ei toonud 1970. aastail läänest saadud laenu kaasa oodatud majanduslikku tõusu. 1980. aastate algul otsustas Ceauşescu, et Rumeenia ei võta enne uusi laene, kui endised on viimase kui dollarini tagasi makstud. Samal ajal hakkas ta enda kohta kasutama nimetust *Conducator*, Juht.

Rumeenia eelmine *conducator* oli fašistlik marssal Ion Antonescu, kes 1946. aastal üles poodi.

Ceauşescu võlgade maksmise programm on põhjustanud rangeid piiranguid ja kutsunud esile majandusliku seisaku. Selleks ajaks, kui kümnemiljardilise võla viimanegi osa on lõplikult makstud, on Rumeenia tehased ja sisseaedad ammugi vananenud. Köva tsen-suur kannab omalt poolt hoolt vaimse stagnat-

siooni eest. Rumeeniat ootab ees vaesuva arengumaa tulevik keset integreeruvat Euroopat.

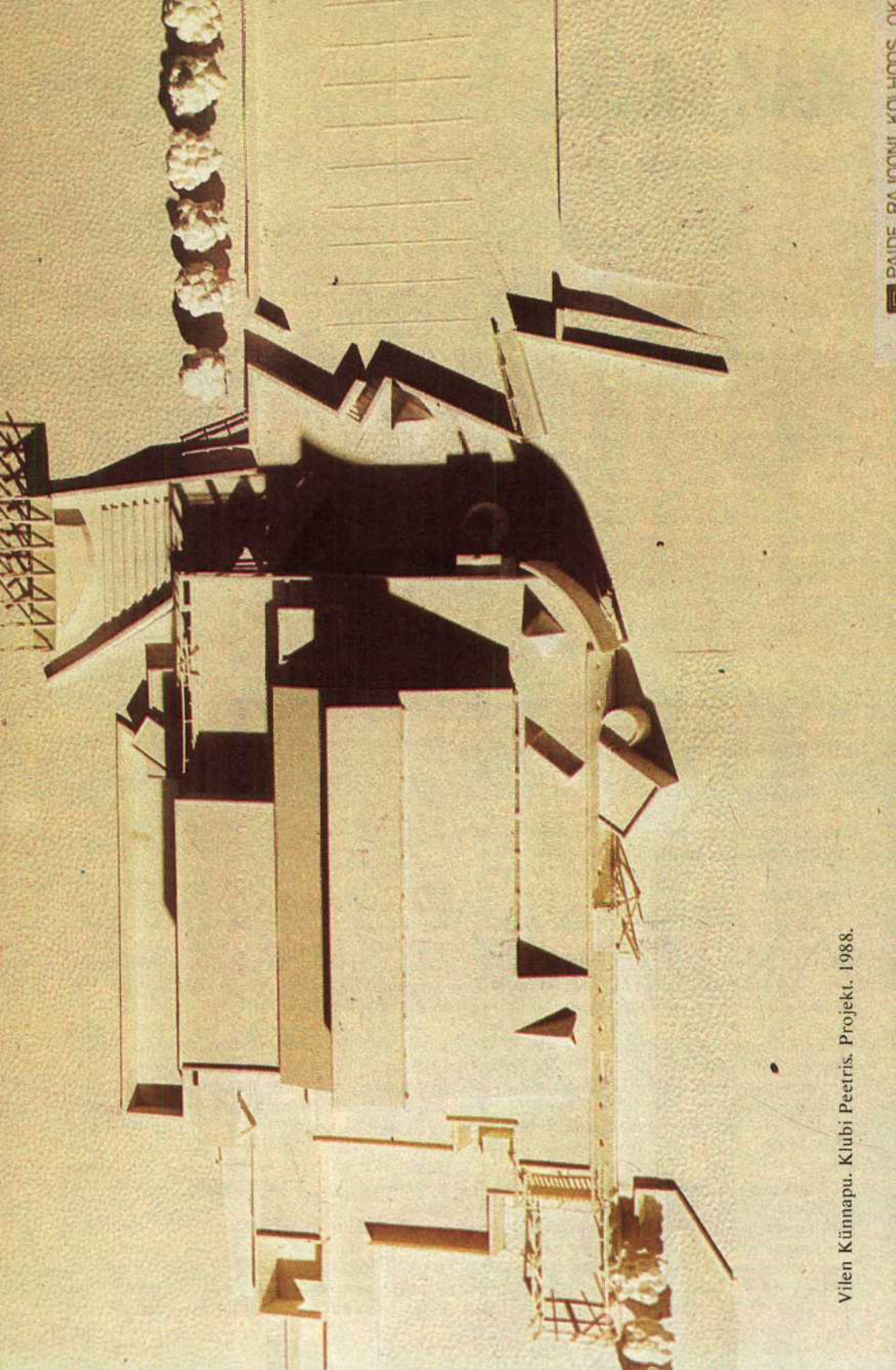
Budapesti põgenikekeskuses ei ole vaja intervjueeritavaid otsida. Mikrofonijuurde koguneb ühe hetkega kümneid põgenikke. Jutt jookseb, lood on üsna sarnased ja samal ajal täiesti erinevad. Igaühel on seljataga isiklik tragöödia. Kergemeelselt, puht parema palukese lootuses ei ole keegi Transilvaaniast lahkunud.

János on 20aastane tisler, Attila 21aastane treial. Mõlemad on pärit Nagyvaradi (rumeenia keeles Oradea) linnast. Ütlevad, et nad on tulnud otsima paremat elatustaset ja inimväärset elu. Kõik nendeealised ungarlased sepitsevat kodupaigast lahkumist. Ungarlastel ei ole Rumeenias tulevikku. Kuuldused ebaõnnestunud põgenemiskatsetest ei hoi neid tagasi. Paljud on piiril maha lastud, teised on elusalt kinni võetud ja vaesemaaks pekstud. Jánosi ja Attila sõber, 17aastane József, oli proovinud suvel üle piiri minna. Rumeenia piirivalvurid olid esiteks sundinud teda ära sööma taldrikutäie mulda, et ta «teaks, mis maik on isamaal», ja peksnud teda seejärel kolm tundi järjest.

Ivo ja Maria on 25aastased. Ivo on insener, ütleb, et insenerina ei ole tal Rumeenias mingit tulevikku. Maria on äsja lõpetanud Kolozsvári (rumeenia keeles Cluj) ülikooli ja saanud õpetajakutse. Nagu peaaegu kõik ungarlastest üliõpilased nii saadeti ka tema tööle kodukohast kaugele Olteniasesse, paikonda, kus ei ela ungarlasi. Transilvaania ungarlaste aladele aga suunatakse enam-vähem eranditult rumeenlastest õpetajaid. Ainult parimate hinnetega lõpetajail on võimalus jääda kodukanti.

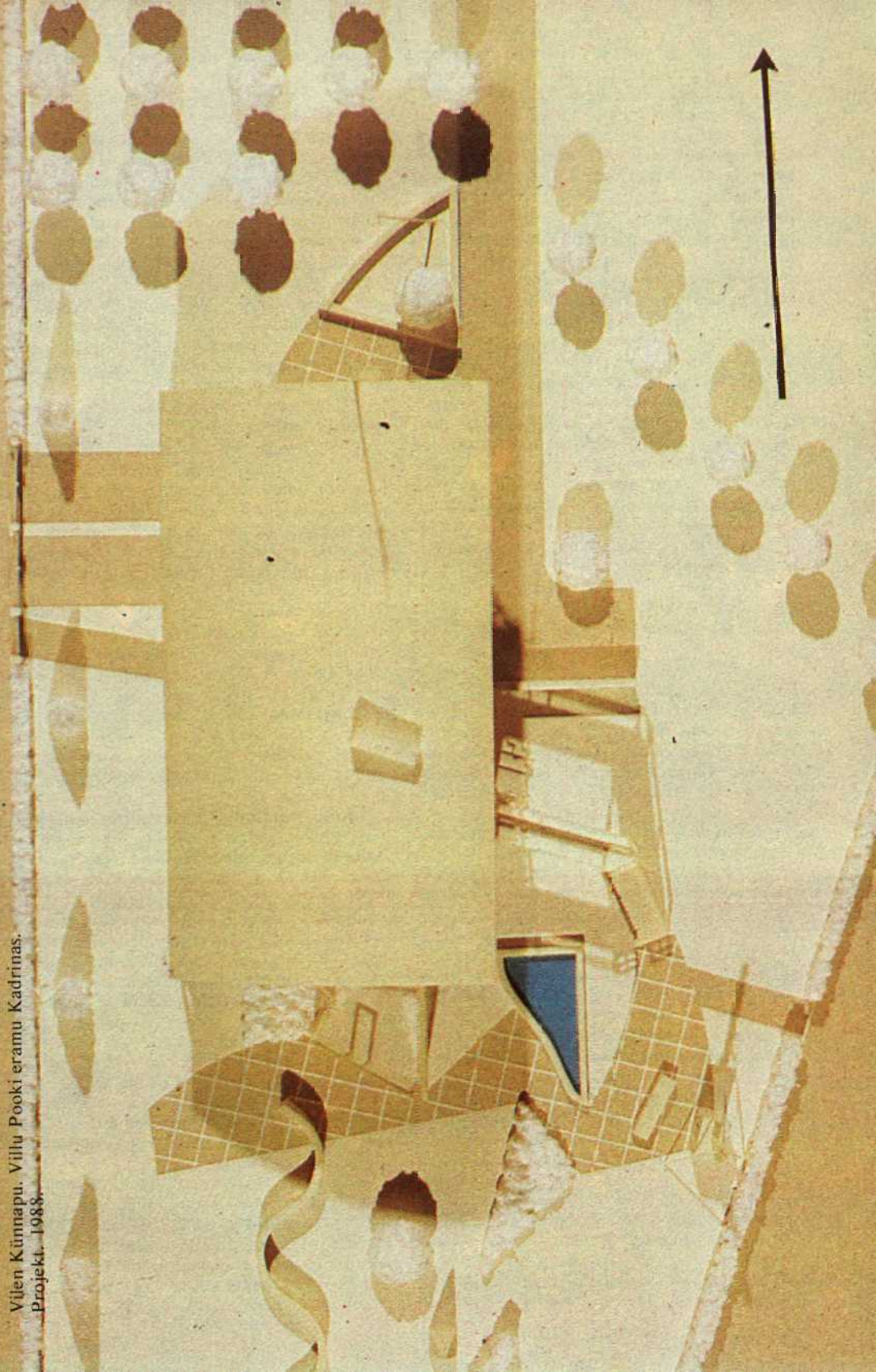
Maria ise oli veel ungarikeelses koolis käinud. 1970. aastail hakati ungarlase keele ühendama rumeeniakeelsetega. Seejärel hakati ungarlase keeles õpetama ungarikeelset õpetust. Aastal 1988 võis ungarlase keeles õpetada veel ainult ungarlase keele ja matemaatika tunde. Kõigi teiste ainete õpetamine peab toimuma rumeenia keeles — ka juhul, kui nii õpetaja kui kõik õpilased on ungarlased.

Ebaõiglus annab tunda juba koolieas. Algkoolis nõutakse ungarikeelse klassi avamiseks 25 õpilast, keskkoolis koguni 36 õpilast. Rumeeniakeelne klass aga luuakse, kui kooli tuleb kas või üks rumeenlasest õpilane.

Vilen Künnapu. Klubi Peetris. Projekt. 1988.

Vilen Künnapu. Villu Pooki eramu Kadriinas.
Projekt. 1988.

Paljudes ungari külates on kooli rumeenia-keelseks muutmise saanud alguse üheainsa rumeenia perekonna külla kolimiseist.

Ivo vanaema elab külas, mis asetseb üsna piiri ääres Rumeenia poolel. Hiljuti, kui üks külamees oli teinud sügisküüdi, toonud traktor maa seest välja noore naise ja lapse laibad. Nad olid mõni päev varem põgenemisel maha lastud. Mees rääkis oma leiust külas. Kahe päeva pärast oli mees kadunud.

Márta on 35aastane. Ta on tulnud koos oma kümneaastase pojaga Kolozsvárist. Kümneliikmelise rühma rännak üle piiri oli võtnud terve öö. Mõni aeg tagasi oli kaheksaliikmelisest põgenikerühmast kuus maha lastud.

Márta on põgenenud poja pärast. Ta ütleb, et Rumeenias ei ole ungari lastel tulevikku — ei õpikuid, ei vihikuid, ei ravimeid ega toitu. Ta ütles, et Kolozsváris on leivanorm kolmsada grammi päevas, jahu saab kolmsada grammi kuus, mune viis tükki kuus, liha — kui seda on — pool kilo kuus. Piima saavad vaid need, kellel on väikesed lapsed, ja ka siis tuleb hommikul kella nelja ajal piimasappa minna.

Paar päeva hiljem näen Kolozsváris ise neid viirastuslikke, enne koitu peaaegu ööpimedail tänavail tekkivaid järjekordi.

II

Mustus, vaesus ja lehk lööb vastu, kui ma autoga Borši piiripunkti kaudu Rumeenia pinnale jõuan. Kúsin Nagyváradit lehemüüjalt, kas vänge lehk tuleb kuskilt keemia- tehaseist. Ei, tehaseid linnas ei ole, haisupilved levivad linna tapamajadest.

Pärast Nagyváradit kulgeb tee veel tükk aega Ida-Ungari tasandikul, enne kui algab tõus Transilvaaniast muust maailmast eraldavaile mägedele. Lausksama külade vanad majad on täpselt samasugused kui Ungariski. Ehitusel olevad uued majad seevastu jäljendavad «vana Rumeenia», Karpaatidest lõunasse jääva ala traditsioonilist stiili. Uute majadega muutub puht ungari külade ilme järkjärgult rumeeniapärasemaks. Külade nimed on kõik rumeeniakeelsed. Ungarikeelsete kohanimed kasutamine on keelatud isegi ungarikeelsetes ajalehtedes.

Sagedamini kui sõiduautosid tuleb teel vastu lamba- ja lehmakarju. Hämarduvas sügisõhtus on külad enam-vähem tuledeta. Kas niimoodi nägi Euroopa välja talvel 1946?

Kõigis külates ei ole uusi vanas stiilis «rumeenia» maju. Kas just need külad seisavad Rumeenia ametivõimude koostatud lammutamisnimestikes? Ceauşescu otsuse kohaselt hävitatakse ligikaudu pool Rumeenia 13 000 külast lähemal aastail. Elanikud

viiakse asulates olevatesse suurpaneelilammutesse.

Mul on fotokoopia Harghita maakonna külade lammutamise plaanist. Iga küla nime taga on märgitud, kas see kavatakse hävitada või alles jätta. 87 küla nime taga on lühend *dezaf.* sõnast *dezafectare*. Need kuuluvad hävitamisele. Peale selle ühendatakse 13 küla. Sundaktsioonide alla käib ainuüksi Harghita maakonnas 110 küla, kus elab 30 000 inimest. Kogu Rumeenias jäävad nende plaanide elluviimisel miljonid inimesed ilma oma kodukohast. Ametlikult põhjendatakse vanade külade ja surnuaedade hävitamist põllumaa vajadusega ja neid abinõusid nimetatakse *maaraajoonide süstematiseerimiseks*.

Endlösung der Judenfrage — ka see oli ju vaid süstematiseerimine.

Sõites mägedest alla Kolozsvári poole, ei saa Transilvaania poliitiline olukord jääda märkamatuks. Ungarlaste vana Kolozsvári ümber on igast küljest kerkinud kümnekorruseliste majade kvartalid rumeenlastest uusasukate jaoks. Kolozsvár on sissepiiratud linn, Cluji haare annab üha rängemalt tunda.

Selle haarde surve ei mõjasta ainult tänapäeva ja tulevikku, ta küünitab ka minevikku. Mu ungari sõber leidis hiljuti Prantsusmaal Reimsi katedraali lähedalt antikvariaadist originaali pähe pakutava 16. sajandi Transilvaania kaardi. Kaardil oli aga üks viga: kõigil selle kaardi linnadel olid rumeeniakeelsed nimed, mida enne möödunud sajandit enamiku paikkondade kohta olemaski ei olnud.

Kolozsvári 200 000 elanikust on ungarlasi üle 90 000. Sellest hoolimata ei ole kusagil näha ühtki ungarikeelset sõna. Samuti ei ole kauplustes ega tänavatel kuulda ungari keelt. Ametiasutustes on tema kasutamine keelatud, kauplustes ei ole see soovitatav, tänaval võidakse ungari keelt kõnelejale märkus teha, et sobivam oleks rääkida rumeenia keeles, «niit ei teisedki aru saaksid».

Ainult kirikute seinte vahel ei ole ungari keele tarvitamist veel piiratud. Kuid ka kirikumüürid on varisemas.

Kesklinnas oleva kiriku külje all on pastor István Tökési elumaja. See on kalvinistlik kirik. Pooled Transilvaania ungarlastest on kalvinistid, pooled katoliiklased. Sakslased on luteri usku, rumeenlased aga kuuluvad õigeusu kirikusse.

Tökési arvates on siin õieti kaks kalvinistlikku kirikut: ühe moodustavad «end riigile müünud pastorid ja piiskopid», teise Tökési-sarnased mehed, kelle meelest «ainsaks kohtumõistjaks on Jumal, mitte Ceauşescu». Tökési ise on kahel korral keeldunud temale pakutud piiskopiametist, kuna see eeldaks

pidevat koostööd julgeolekupolitsei *Securitate*'ga ning kohustust anda informatsiooni koguduse liikmete kohta.

Üks Tökési poegadest tegutseb pastorina Temesváris (rumeenia keeles Timișoara). Ta oli äsja püüdnud külade lammutamise plaani vastu protestida. Selle peale oli salapolitsei lasknud ta kutsuda Nagyváradi piiskopi jutule ja piiskop oli soovitanud noorel Tökésil mitte puutuda asjadesse, mis temasse ei puutu.

Õigeusu kiriku kohta ei ole Tökésil palju head ütelda: see tegutseb riigi sõnakuuleliku tööriistana. Kõige selgemini peegeldub see viisis, kuidas 1948. aastal ära keelatud nn uniaatkiriku abil aetakse tänapäeval rahvuspoliitikat. Selles Poola suurriigi ajal tekkinud kirikus oli tarvilikul õigeusu riitus, kuid ta tunnistas Rooma ülemvõimu. Ärakeelamise järel ühendati tema liikmed Rumeenia õigeusu kirikuga. Nüüd soovitatakse neil loobuda õigeusust ja astuda katoliku kirikusse. Paljude ungari katoliku koguduste missad on tänu agaratele rumeeniakeelsetele usuvahetajatele muutunud juba kakskeelseks.

Meie vestluse ajal Tökésiga ilmub kutsumata külalisena majja «telefoniparandaja». Seepeale kõrgendab pastor häält ja lausub nii valjusti, et «telefoniparandaja» seda kindlasti kuuleb: «Ma räägin vabalt, sest olen otsustanud vabastada end sellest türanniast.»

Kuid Tökési käed on mitmel viisil seotud. Isegi lapsi ristides ei või ta neile enam anda ungari nimesid. 1987. aasta aprillikuu määruse kohaselt on lubatud lastele anda ainult rumeenia eesnimesid.

Kohalikku ungarikeelset lastelehte aga ei saa enam koju tellida — postiametkonna arvates «see vaid kahjustaks lapsi». Lehe toimetaja on Sándor Kányádi, Transilvaania juhtiv ungarikeelne luuletaja ja ühtlasi üks suurematest praegusaja ungari lüürikutest.

Kányádi kabinetist avaneb vaade otse *Securitate* hoonele. *Securitate* nähtamatut juuresolekut on tunda ka tema kodus: jutuajamine käib sosinal, Ungari Kossuthi raadio mängib kogu aeg tagaplaanil. Aegajalt kõlab ruumis Kossuthi raadio vahesignaali. See on Kossuthi laulu refrään 1848.—49. aasta Ungari vabadusõja ajast: «Elagu Ungari, elagu isamaa».

Kányádi kodust õhkub vastu vana Kesk-Euroopat, seda *Mitteleuropa*'t, mis näis hukuvat Teise maailmasõja möllus. Kányádide elutuba on tolle *Mitteleuropa* saareke kesk Ceaușescu Rumeeniat. Ruumis valitseb suur tiibklaver; piki seinu on kõigi perekonnaliikmete «omad raamatukogud»: ungari, saksa, vene, prantsuse, inglise, rumeenia klassikud — kõik, mis vaja, ja enamasti algkeeles.

Koduse raamatukogu Ungaris väljaantud teosed on tegelikult ebaseaduslikud — ajalehtede ja raamatute sissetoomine Ungarist on rangelt keelatud. Ungarikeelse kirjanduse kirjastamist on aga Rumeenias kogu aeg vähendatud.

Kányádi ennast ei ole Rumeenia võimud veel julgenud vaikima sundida. Katset on küll tehtud. Kevadel 1988 teatati juba, et tema luuletused lõigatakse kõigist õpikutest habemenoaiga välja. Lõplikku käsku ei ole vähemasti seni veel tulnud. Kuid näiteks ungarlaste ülekaaluga Harghita maakonnas ei tohi Kányádi nime avalikkuses mainida.

Kányádi tunnetab valuliselt, et praegu on käimas Transilvaania tuhandeaastase ungari kultuuri kiire hävitamine. Üle tänava asetsev Kolozsvári vana ungari ülikool ühendati 1959. aastal tunduvalt noorema rumeenia ülikooliga. Ülikooli rektor ja neli professorit sooritasid seepeale enesetapu. Praeguseks on ülikooli kakskeelsusest järel vaid ungari keele ja kirjanduse kateeder; kõik muud erialad on muudetud ainuüksi rumeeniakeelseks.

Kányádi koduküla Galambfalva kuulub nende külade hulka, mis Rumeenia võimud on otsustanud hävitada. Tema kodukandi, Székelyföldi traditsiooni kohaselt on perekonna liikmed maetud talu aeda. Seal puhkavad Sándor Kányádi isa, vanaisa ja vanavanaisa. Sinna, kodu ploomipuude alla, sooviks ta eneselegi viimset puhkepaika, kui aeg tuleb.

Varsti ei ole Kányádide pere matusepaigast enam midagi järel, ka ploomipuid mitte.

Ka mujal ei saa surnud rahus puhata. Kolozsvári ja paljude teiste linnade kalmistuil on hakatud piirama ungari suguvõsade õigust hauapaikade kestvale säilitamisele. Sel kombel vabanevatele ungarlaste hauaplatsidele võib matta ainult rumeenlasi.

Paar nädalat enne minu Kolozsváris käiku oli ühes Ungari raadiosaates olnud põhjalik intervjuu Sándor Kányádiga, mis lindistatud suvel Budapestis. Kui kõndisime luuletajaga Kolozsvári surnuaial, märkas teda hauakaevaja ja ruttas meie juurde, et raadiovestluse eest tänada — «see andis usku homsesse päeva».

Aga erajutuajamises on Sándor Kányádil pessimistlikud toonid ülekaalus. Ungarlaste tuleviku kohta Transilvaanias, tuhandeaastases Erdélyis, tõdeb Kányádi kibestunult: «Rahva hävitamiseks ei ole vaja gaasikambreid, selleks aitab koolipingist.»

Need, kes püüavad vastu seista, sunnitakse vaikima. Ivan Chelu on 33aastane nuku-teatri näitleja. Ta on võtnud osa aktsioonidest vähemusrahvuste ja inimõiguste kaitseks. 1986. aasta detsembrist alates on temal ja ta

Vilen Künnapu. Sanatoorium «Tervis» Pär-
rus. 1976—1987.

nukkudel esinemine keelatud. Jaanuaris 1987 esitas osalt saksa sünnipära olev Chelu võimudele väljarändamisavalduse. Augustis 1988 anti talle pass, kuid väljasõiduluba tuleb alles siis, kui Chelu pere on saanud Lääne-Saksa viisa. Ja viisa ootamine võtab aega. Bonnilt tuleb iga saksa päritoluga väljarändaja eest maksta Rumeeniaale 12 000 marka; Ivan Chelu viieliikmeline perekond kujutab endast inimtehingut 60 000 marga eest.

Kui ma kohtusin Ivan Cheluga hilja õhtul külmas pooltühjas korteris, mängisid pere lapsed kõrvaltoas Waterloo lahingut. Voodissemineku ajad ei ole neile lastele enam kohustuslikud — septembrist 1987 ei tohi nad koolis käia, sest nende isa on «rahvavaenlane».

Ivan Chelu näeb külade hävitamises kaht teineteisega seotud eesmärki. Nüüd, kus kõigis suurtes linnades on saavutatud rumeenlaste ülekaal ning ungarlased on jäänud vähemusse, on ungari kultuur taganenud küladesse. Külade hävitamisega on aga võimalik hävitada vähemuskultuuri viimasedki tugipunktid. Kui inimesed jäävad ilma oma majadest ja pannakse elama suurpaneelalutemusesse, kaotavad nad oma iseseisvuse riismedki ning muutuvad täielikult riigist sõltuvaks. Ühtlasi on külade hävitamine Rumeenia juhtkonna vastus Nõukogude Liidu ja teiste sotsialismimaade perestroikale. Kui teistes sotsialismimaades ühiskond liberaliseerub ja üksikisiku võimalused suurenevad, siis Rumeenias püütakse üha tugevama tsentraliseerituse ja inimeste täieliku riigist sõltuvuse poole.

Ivan Chelu ütleb, et proteste ei esita mitte ainult ungarlaste ringkonnad. Viimase protesti külade lammutamise vastu oli koostanud Kolozsvári ülikooli rumeenlasest professor Doina Cornea. Kiri oli adresseeritud Nicolae Ceaușescule ja valitsusele, kuid see oli toimetatud ka Vaba Euroopa raadiole Münchenisse. Pärast seda, kui kiri oli raadios avalikustatud, laskis *Securitate* lahti kuuldu-se, et Doina Cornea on vaimuhaige.

Neid ei ole palju, kes julgeksi protestikirjadele alla kirjutada. Viimase üleskutse all oli kakskümmend nime viieteistkümnelt rumeenlaselt ja viielt ungarlaselt. Ivan Chelu oli üks nendest.

Võimude poolt ungarlaste hulgas korraldatud allkirjade kogumine Kolozsváris asunud ja kevadel suletud Ungari konsulaadi taasavamise vastu oli andnud mitmekordse hulga nimesid.

Miks siis Transilvaania ungarlased Ungari konsulaadi vastu nii rohkearvuliselt protestivad? Allkirjast keeldumine oleks tähendanud toidukaardist ilmajäämist.

III

Kolozsvári katedraali juures on Ungari suure renessansikuninga Mathias Corvinuse sammas. Ungarikeelne tekst *Mátyás Király* on monumendi jalamilt maha raiutud; asemel on ladina keeles *Mathias Rex*.

Tekst on vahetatud aastal 1920, siis kui Nicolae Ceaușescu oli alles kaheaastane. Rahvuslike konfliktide, surve ja rõhumise ajalugu ei piirdu viimaste aastakümnetega. Vastuolude juured on tuhande aasta taga.

Suure rahvasterändamise aegu tulid Transilvaaniasse ungarlased ja *székely*'d, kes aja jooksul ungaristusid. 12. sajandist alates hakkas siinsetele aladele saabuma Ungari kuningate kutsel sakslastest uusasukaid. Umbes samal ajal hakkas mägedest varju otsides siia rändama karjakasvatajaid valahhe Karpaatide lõunapoolseilt tasandikelt, praeguste rumeenlaste esiisad.

Rumeenia ajalookäsitlus näeb Transilvaania arengut teisiti. Selle järgi olevat praeguste rumeenlaste esiisad roomlased ja daaklased, kes asustanud seda ala püsivalt juba enne meie ajaarvamist. Kriitilised ajaloouurimused rumeenlaste tõlgendust ei toeta — kogu asuala kohanimed on selgelt ungari päritolu.

Esimesed Rumeenia vürstiriigid tekkisid Karpaatidest lõuna pool 14. sajandil; sama aastasaja lõpul sattusid need üha laieneva Türgi riigi alluvusse. Nüüd voolas juba hulgi rumeenlasi mägede ja metsade taha Transilvaaniasse, türklaste eest pakku.

15. sajandil oli keskaegne Ungari oma vägevuse tipul, siis valitses Kolozsváris sündinud Mathias Corvinus. Järgmisel sajandil vallutasid türklased Ungari tasandikud ja aastast 1541 oli Buda kindlus osmanite valduses. Türklaste ikkett jäi vabaks ainult kitsas riba Ungarist läänes ja põhjas juba kogu Transilvaania. Saja viiekümneks aastaks sai Transilvaaniast Ungari süda ja aju.

Transilvaania kuldne aeg oli 17. sajand. Oma ajastu edumeelsemate hulka kuulunud valitsejal Gábor Bethlenil õnnestus säästa vürstiriiki kolmekümneaastasest sõjast. Tema ajal toimus Transilvaanias hariduselu õitseng. Ungari- ja saksakeelseste raamatute kõrval trükiti seal ka rumeeniakeelseid raamatuid ja nii võib seda ala pidada ka rumeenia kirjandusliku kultuuri hälliks. Riik kandis hoolt selle eest, et ka andekad maarahva lapsed pääseksid haridust omandama, oli nende emakeeleks siis ungari, saksa või rumeenia. Kesk sõdaderohket 17. sajandit oli Transilvaania idüll, millest oleks võinud saada Kagu-Euroopa Šveits.

Miks siis seda ei juhtunud, millest ungarlaste ja rumeenlaste vahelised konfliktid sündisid?

*Arutan seda küsimust Budapesti ülikooli

ajalooprofessori Sándor Baloghiga. Ta ei näe siin otseseid põhjuslikke seoseid. Tõsi küll, suurem osa Transilvaania rumeenlastest olid maatalused ja väiketalupojad, nende olukord ei olnud feodaalsetesse traditsioonidesse tardunud Ungaris kiita, kuid see ei olnud ungari talupoegade omast sugugi halvem. Feodaalsed rõhujad ei küsinud, mis keelt talupoeg kõneleb.

Tulevastele konfliktidele viisid alles 1848. aasta rahvuslikud revolutsiooniliikumised. Kui ungari konservatiivid lükkasid tagasi rumeenlaste võrdõigusliku seisundi nõudmised, hakkasid viimased toetama rõhujaid, Venemaaga liitu astunud Habsburge. Ungarlaste ridades võitis rahvuslus demokraatia, rumeenia demokraadid aga sättusid üleeuroopalise tagurluse toetajate poolele.

Möödunud sajandil saavutasid rumeenlased enamuse Transilvaania tervikuna, kuid paljudes küldades, linnades ja tervetes maakondades säilis ungarlus segunemata või peaaegu segunemata. Kuigi 1861. aastal oli Karpaatidest lõuna pool rajatud Rumeenia riik, püsis rumeenia kultuuri raskuspunkt ikkagi Transilvaanias. Nii rumeenia hariduskui majanduselu arenesid seal jõudsamini ja kõrgemale tasemele kui Rumeenias endas.

Kaasaegses rumeenia ajaloo teaduses nimetatakse Transilvaania keeleolusid Ungari valitsuse ajal kõige halvemat laadi rõhumiseks. Sándor Balogh peab niisugust seisukohta liialduseks — vähemasti võrreldes ungari keele saatusega Transilvaanias ajal, mil see oli sattunud Rumeenia koosseisu. Kuigi rumeenia keelel Ungari võimu ajal ei olnud ametliku keele seisundit, võisid üksikisikud ametiasutustes oma asju ajada rumeenia keeles. Rumeenlastel oli ka täielik vabadus asutada oma parteisid. Pikka aega oli ungari keel kohustuslikuks õppeaineiks ainuüksi riiklikes rumeeniakeelsetes koolides, alles käesoleva sajandi alguses muutus see kohustuslikuks ka era- ja kirikukoolides.

Esimese maailmasõja eelõhtul elas Transilvaanias üle kahe ja poole miljoni rumeenlase, üle poolteise miljoni ungarlase ja pool miljonit sakslast. Pärast sõda ühendas Rumeenia endaga peale Transilvaania veel märgatava osa Ungari tasandiku idapiirkonnast, mille elanikkonnaks olid ainult ungarlased. Rahulepingus kohustati Rumeeniat hoolitsema tema territooriumile tekkinud suurte rahvusvaheliste kultuurivajaduste ja nende arenemisvõimaluste eest.

Oma kohustused unustas Rumeenia enne, kui tint jõudis paberil kuivada. Ungari- ja saksa keelsed kohanimed kaotati, riiklikud koolid muudeti rumeeniakeelseks, ametiasutustes keelati kasutamast muud kui rumeenia keelt, ungarlaste omanduses olevatesse ettevõtetesse kästi tööle võtta rumeenlasi sel

määrul, et nad moodustaksid vähemasti kolmandiku kogu tööjõust.

Hoolimata survest suutis ungarlus kahe maailmasõja vahelisel ajal Transilvaanias säilida. Ungarlastel oli kapitali ja maaomandit, ungari kirikud võisid vabalt tegutseda, koole ülal pidada, teatud rumeenia parteid toetasid ungarlaste õigusi.

Teise maailmasõja ajal ühendati Transilvaania põhjaosa taas Ungariga. Sõja lõppjärgus toimusid tragöödiad, millest pärast sõda loodud süsteemi ühtsuse nimel on vaikitud.

Septembris 1944 marssis Nõukogude armee Transilvaaniasse. Nelikümend tuhat ungarlast viidi Nõukogude Liitu sunnitööle. Nõukogude armee jälgedes tuli Rumeenia talurahvapartei juhi Iuliu Maniu järgi nime saanud Maniu kaardivägi. Mõne nädala jooksul tapsid nad sada tuhat ungarlast, enamasti kirvega. Kui Nõukogude vägedele selgus, missuguse veresauna Maniu väed olid korraldanud, aeti need minema ja Nõukogude armee võttis kogu territooriumi oma haldusse. Stalin oli tol ajal juba langetanud otsuse Transilvaania taasühendamise kohta Rumeeniaga — sel kombel saanuks Rumeenia tasu selle eest, et tal oli — erinevalt Ungarist — õnnestunud end Saksamaa liitlusest lahti rebida.

Pärast sõda näis Transilvaania ungarlastele koitvat uus aeg. Märtsis 1945 tuli Rumeenias võimule Petru Groza rahvarindevalitsus. Transilvaaniast pärit sotsialist Petru Groza eesmärgiks oli avatud ja vaba liit Ungariga ning piir, mis ei eraldaks, vaid ühendaks.

Neljakümnendate aastate lõpul tegi stalinism lõpu Petru Groza unistustele. Piirid vasttekkunud rahvademokraatlike riikide vahel suleti kindlalt. Vähemusrahvuste jaoks ei olnud ruumi uutest, stalinismi vaimus juhitud rahvusriikides. Ungarlaste autonoomia lõhkumine algas viiekümnendate aastate algul, kaks- ja kolmkeelsus unustati ja vähehaaval hakkas olukord üha enam meenutama maailmasõdadevahelist aega. Sotsialism ei olnud suurrumeenia šovinismi sugugi kaotanud, vaid vastupidi, oli teinud selle endisest efektiivsemaks.

Kuuekümnendate aastate lõpul sai rumeenluse levitamine Transilvaanias hoogu juurde; seitsmekümnendate lõpul räägiti juba vaimsest ungarisidist, mille ohvriks Transilvaania ungarlased olid langemas. Ungaris sääraseid jutte ei sallitud. Need, kes katsusid Transilvaania kaitseks häält tõsta, kuulutati natsionalistideks ja sotsialismivastasteks jõududeks.

Kuni 1988. aasta jaanuarini keeldus ametlik Ungari mõõnmast, et enam kui kaht miljonit naabermaal elavat ungarlast ähvardab rahvuslik häving. Aasta lõpuni oli

Ungari piirivalvureil kindel käsk saata põgenikud Rumeeniasse tagasi. Teated Transilvaania seisukorrast löid Ungaris vähehaaval sisepoliitiliselt talumatu olukorra. Jaanuaris 1988 pidas partei keskkomitee välisasjade sekretär Mátyás Szűrös kõne, milles ta teatas, et Ungari on muutnud oma suhtumist põgenikesse; sealt alates on Ungari valitsus valmis olnud võtma endale vastutust kõigi ungarlaste eest, elavad nad siis Ungari piirides või mitte.

Transilvaania ungarlaste tragöödia peapõhjus peitub Sándor Baloghi meelest Rumeenia ühiskonna traditsioonides. Asjaolu, et see maa ei ole kunagi saanud tunda tõelist kodanlikku demokraatiat, on otsustavalt raskendanud õigluse juurdumist ühiskonnas.

IV

Kuulan Ungari raadiosaate linti, suvel 1988 lindistatud intervjuud Sándor Kányádiga. Hääl on jõuline, rahulik:

«Niisugune mõiste nagu «luuletaja missioon» on juba ammu moest läinud. Olen hiljuti kirjutanud just sellel teemal. Kolozsvári aedlinnaosas Hochstadtis kasvatati linna tarbeks juurvilja. Juurviljakasvatajad olid hoolikad ja virgad inimesed. Siis aga tulid

buldoosid, ja nüüd seisavad sellel kohal kümnekorruselised majad. Ma kirjutasin ühest tõestisündinud loost, kus üle kaheksakümne aasta vanune Hochstadti naine astub kõplaga buldoosritele vastu. Mida võiks luuletaja selle kohta öelda? See on ju ballaadi teema. Kuid ballaadis ei saa võita, ballaadid lõpevad kurvalt, ja võivad buldoosid. Sellises olukorras ei ole enam midagi teha. Kui mu mälu ei peta, siis Ferenc Deák on öelnud: «Mees, kellel tuul on mütsi peast puhunud, ei saa enam väärikalt mütsi järel joosta.» Luuletaja sõna kostab aatompommi, buldoosrite ja kosmoselaevade ajastul vaid nõrga kellukesetilina jõulukuuse all. Sellel pole mingisugust mõjuvõimu seal, kus otsuseid langetatakse: nõupidamislaua taga või tankide ja suurtükkide keskel. Luuletaja missioon saab olla ainult selles, et toimida kroonikuna või äratada kas või mõneski inimeses natuke inimlike tundeid.»

Kui süngus tundub nii lõputu, võib pisimagi valguskiire taga aimata päikest. Vahest on Kányádi nägemus oma missioonist see väikene valguskiir ajal, mil talv on laskumas Erdély, ungarlaste Transilvaania üle.

RAOUL KURVITS

VILEN KÜNNAPU

Igal aastal saab Eestis arhitektidiplomi kuni paarkümmend üliõpilast, arhitekti ametinimetust kandvaid inimesi on vabariigis sadade kaupa. Ometi on vaid mõni üksik neist, kellest rääkides ei ole piinlik kasutada sõna «arhitekt».

Arhitekti teos on kultuuriväärtuslik valmis hoone. Paljude takistavate asjaolude tõttu jõuavad selleni üsna vähesed. Ent arhitektuuri kui kunstiliigi madal prestiiž ei tulene üldisemas mõttes siiski mitte objektiivsetest oludest, vaid, kummaline küll, arhitektide enda objektiivsusest, suutmatusest olla veenvalt ja hiilgavalt subjektiivne. Kunstiteose, kunstniku ja seega ka tõelise arhitekti tähtsamaid tunnuseid on tema sügav erandlikkus, mida endas on avastanud ja teadlikult arendanud vaid väga vähesed. Ja kuna see ei ole mitte ainult meie, vaid rahvusvaheline probleem, siis peaks olema piisavalt põhjust uhkust tunda, et meil on olemas Vilen Künnapu.

Vilen Künnapu on filosoof, poet ja

kunstnik, kelle laiahaardeline loovus on leidnud absoluutse väljundi arhitektuuri näol. Tema *image* on mitmepalgeline ja sageli vastandlik, mistõttu ei olegi temast siamaani avalikku kontseptsiooni, isegi mitte ühtegi adekvaatselt analüüsivat lühikirjutist. Seevastu on laialt teada tehnokraatlike ringkondade vaenulik hoiak tema tegevuse suhtes, samuti mitmesugused skandaalid ja sõnasõjad. Teisest küljest on Künnapu endast palju ise kirjutanud, oma metafüüsilisest maailmanägemisest, vormist ja kontekstist ning muust. Tema kirjutisi on avaldatud soome, rootsi, norra, saksa, poola ja inglise keeles, tema teoseid on reprodutseeritud paljudes Euroopa ja USA juhtivates arhitektuuriajakirjades. Isiklikult arvan, et tõepärase pildi suurest kunstnikust võib saada vaid paljude omavaheliste avameelsete vestluste tulemusena. Järgnevalt katsusin edastada mõned muljed ja järeldused, mida olen teinud suheldes inimesega, keda pean oma õpetajaks.

Esiteks: õpilane peab saavutama õpetaja suhtlemistasandi kunstilise mõtlemisviisi pinnal, kuid on kohustatud oma õpetajast järevalt erinevana, sageli isegi talle vastanduma. Teiseks: kunsti aluseks on suur üldistus, suur kujund, mis on totaalselt objektiivne ja samas sügavalt isiklik. Ning kolmandaks: kunstnik on täiesti vaba ja täiesti üksik.

Vilen Künnapu alustas funktsionalismi inerpreteerimisest, sünteesides seda abstraktse konstruktivismiga. Tema esimesteks suuremateks töödeks olid Värskas sanatoorium (konkurs 73) ning Pärnu sanatooriumi-kompleksi «Tervis» (konkurs 75). Viimane on siiani jäänud üheks tema tähtsimateks, milles sisalduva tunde juurde ta ikka ja jälle erineval kombel tagasi pöördub. Samast perioodist võiks nimetada ka arvutuskeskusi Hiiumel (projekt jäi realiseerimata) ning Tallinna kesklinna, Tartu mnt alguse. Neile objektidele on omane põhjamine kargus, selge ja täpne konstruktiivne loogika. Vastandina internatsionaalsele modernismile on need hooned aga kummaliselt ödusad. Tehnistsistlikud siseõued on ligiõmbavad, isegi pikad ja monotoonised koridorid on mõistatuslikult pingestatud. Üks osa saladusest on lihtne: see peitub peenes proportsioneerinus ja erinevate rütmide ning struktuuride vahel tekkivas pinges, seda kõike on võimalik õppida ja osavalt jälgendada. Saladuse teine osa on aga keerulisem ja analüüsile allumatum. See põhineb eht-künnapulikul oskusel end hoonesse sisse mõelda. Jalutada kujutelmast läbi kõik ruumid, vestibüülid, koridorid, end sealjuures täielikult mõtetest vabastades. Juhindudes vaid ebamõistustlike soovidest kuhugi maha istuda, mõnest aknast välja vaadata, koridori lõppedes keerata vasakule, ent mitte paremale. Jõudes vajaliku ukseni pöörduda ringi ja vaadata tulnud teed tagasi. Tabada end ootamatult mängukihult, heita pilk paremale ja — ennea, sealsamas on uks, mis viib piljardituppa; tuba on tühi, kuid niipea, kui oled sisse astunud, täitub ruum inimestega, jutusumina ning piljardipallide kõlksatustega. (Veider on see, kuidas nii mõneski kõigi loogikareeglite järgi projekteeritud korralikus hoones, kus viidad väljas ja puha, võib tundide kaupa ekselda ilma vajaliku ust leidmata.) See, mis inimest Künnapu poolt projekteeritud majades justkui kättpidi juhib, vastab minu ettekujutusele *genius loci*'st.

Genius loci'st on Künnapu rääkinud palju. Eriti järgmisel perioodil, mis Eesti arhitektuuris tähistas modernistliku tehnokraatia kohaliku brežnevliku variandi selgroo murdumist ja postmodernse populismi invasiooni. Künnapud võib õigusega pidada selle liikumise üheks eestvedajaks, tal endal mõõdukas antud periood siiski suhteliselt valutult.

Genius loci oli postmodernistliku ideoloogia üks märksõnu, mis kutsus arhitekti üles objektiivsusele, keskkonnaga arvestamisele ning projekteeritava projekti sulatamisele väljakujunenud miljöösse. Suuremad õnnetused hoidis taoline ideoloogia küll ära, kuid arhitektuuri kui kunstiliigi kriis seeläbi vaid süvenes. Enamasti unustati, et *genius loci* on saajaprotsendilisel arhitekti enda teha — ta kas lihtsalt tekib või ei teki.

Künnapu enda suhe *genius loci*'ga on siiski teistsugune, kui tema ideoloogia ette nägi — seda tõendab näiteks tema kurikuulus lillepood Tallinnas Väike-Karja tänavas. Vaatamata teatavale lõivumaksmisele postmodernistliku historitsismi stiilile on autori isiklik kohalolek selgesti tajutav ja avaldub enesekindlas, ent diskreetse relatsioonis ümbritsevasse. Hoone mõjub nagu särav näitleja soliidse seltskonnas, kes tagasihoidlikult omaette naeratab ning sobivas kohas poetatud iroonilis-sõbraliku vahemärkusega kohalviibivate tuju tõstab. Kui tolle maja puhul rääkida *genius loci*'st, siis on selleks justkui autori poolt krundilt läbi jalutades pillatud vaimukas lause, kerge ja sädelev nagu veest väljahüppava kala hetkeline õhulend! Arhitektuur kui kunst ongi täpselt selline nagu inimesed, kes seda teevad. Ja kui nüüd sellest aspektist lähtudes veel pisut rääkida postmodernistlikust perioodist Eesti arhitektuuris, tuleb silme ette suitsuvinest ja akadeemilisest jutukõminast täidetud peotuba, kus hetkeks on istet võtnud Avo-Himm Looover, et poetada paar mõtetera Taara usust, kuid kes kõneleb nii tasa, et keegi ei kuule; kõrvallauast tõuseb püsti Tiit Kaljundi ja annab lahkudes ühele nooremale kolleegile edasi mingi teate, tema pilk on ebamääraselt hajali, kuid peahoiak on kangekaelselt sihikindel. Samas on kohal mitmeid teisi, kes küll kõva häälega vahetpidamata seletavad, ent pärast ei mäleta keegi, kas neid oli või mitte, ainult määrduvad lauanõusid on kuidagi palju võitu.

Nüüd edasi. Ütleme, et on järgmine peoõhtu, kuid kujunenud seltskond on märgatavalt noorem. *Yuppie*-ülikondades noorhännade vahel võib näha frivoolselt rõivasutatud transvestiiti ning üksteise süles istuvaid tüdrukuid, siin-seal vilksatab pungiari. See on seltskond, kellele miski ei meeldi, kuid kes absoluutselt kõigea on nõus. Keegi tüüp, kelle paljakspöetud kuklale on tätoveeritud «Fuck off!», hõikab sisseastuvale Künnapule: «Tere, vana!» ning pöördub uuesti rohe-lilla-kirjaks värvitud peaga näitsiku poole, kelle ninasõõrme ja kõrva vahel ripub erekollastest naturaalsetest kanavarvastest kee. Künnapul on peas tankistimüts. Ta noogutab vastuseks, istub ja et pare-

mini kuulda etteasteks valmistuva alternatiivbändi kitarriraginat, tõmbab peakatte sügavamini pähe — sest talle tundub, et see heli tuleb tema tankistimütsi kõrvaklappidest. Heli valjeneb ja hakkab käima ringiratast, nüüd kostab ta Künnapu peast, tema kõhuõõnest ja kandadest. Ka teised on märganud Künnapu poolt kostvat raginat ja undamist ning pööravad pead, neile ei meeldi see heli ja nad on selle heliga absoluutselt nõus.

Üldiselt tahaksin ma rääkida Künnapu irratsionaalsest perioodist, tema arhitektoonidest «Aeg on küps küsimusteks», «Nihutatud sõnumid ehk head uudised», «Elu hääled» ja «Stockholm», tema mõningatest konkursitöödest ja individuaalprojektidest. Siinkohal kõlbaks aga tsiteerida Künnapu ennast, tema «Kommentaare kolmele kuubile»: «Me küsime endalt, kas kera, koonus ja silinder on meie sõbrad, ja vastame — jah, nad on meie sõbrad. Me küsime endalt, kas kass, karp ja piip on meie sõbrad, ja vastame — jah, nad on meie sõbrad.»

Irratsionaalne alge, mis 80ndatel aastatel Künnapu töödes tormilise puhanguna vallandub, on olnud jälgitav juba tema esimestest projektidest peale. Pärnu sanatooriumikompleksis avaldub see ülidistsiplineeritud plaanide ja fassaadide pingestatuses ja erilises intensiivses tundes, mis asetab antud objekti määratult kaugele funktsionalismi või konstruktivismi klassikalistest mõistetest. Algul puhta loovuse teel tekkinuna muutub ratsionaalse vormikeele konflikt irratsionaalse ruumiideega Künnapu jaoks teadlikult arendatavaks meelisteemaks. Seal võrsuv meetod tugineb avastusele, et taoline konflikt tegelikkuses tõepoolest funktsioneerib. Ratsionaalne vorm äratav usaldust ja tõmbab ligi, inimese ruumitaju ja orienteerumisinstitink on aga irratsionaalne ja tingib keerukaid ruumistruktuure. Antud teema kontseptuaalseimateks arendusteks Künnapu loomingus on «keeruline kuup» — Peetri kolhoosikeskus (p. 1979) ja «keeruline silinder» — ümmargune «Maja mere ääres» (p. 1980).

Edasistes, endiselt ratsionalistliku vormikeelega projektides (Valgu sovhoosikeskus ja klubi, p. 1981; Ministrite Nõukogu Autobaasi hotell ja insenerkorpus, p. 1983) laieneb keerulise ruumistruktuuri idee keerulisele välisvormile, ent hoonete üldilme jääb endiselt vaashoiuks. Plahvatus toob aga kaasa koos Ain Padrikuga tehtud Arktika keskuse konkursitöö Rovaniemisse ning sellele vahetult järgnenud eramuprojektid (1983—1984). Põhiliseks ühendavaks lüliks eelmiste ning uue perioodi vahel jääb kogu põlvkonnale omane estetism, kuid peagi saab selgeks, et tõeline vabaduskirg ei talu esteetilist mängitsemist. Rahvusvahelise neo-

modernismipalanguga kaasnev uus reeglistik ähvardas nõrganärvilisemaid kas kaduma arhitektuuri kui kunsti areenilt või siis muutuma moe mängukanniks. Taolistes olukordades aga selgubki, mis on kunstis ajatult väärtuslik, ning Künnapu loomingus kerkib juhtteemana esile suur kujund — ehk suur üksindus.

Künnapu eredamad rahvusvahelist kuulsust toonud tööd on tehtud koos Ain Padrikuga, viimane neist koos Padriku ja Andres Siimuga, kuid ometi kaldun arvama, et nende tööde sära saladus peitub põhiliselt suure kujundi maagias ja et see teostes kõlav salapärane ragin, krigisev atonaalne muusika pärineb just Künnapult. Kuid mida võib pidada Künnapu nõrkuseks, on tema kujundiotsingute lootusetu kaldumine naiivismi. Ja kui nüüd lasta silme ette kerkida Padriku paaripäevase habemega nägu ning paksude, lausa luubitaoliste ümmarguste prillikliikide tagant puuriv ironia, siis võib aimata, kust on libisenud poetiseerivasse kujundisse sarkastiline indifferentne elegants nende ühistöös. Täiendavalt üks tsitaat Künnapult: «Kujundid on nagu asjade kontuurid TV-ekraanil. Nad on meelde jäävad ja toredad. Kui me ütleme, et me armastame kasse, siis tegelikult me armastame hoopis nende kontuure TV-ekraanilt.» Kas ei kõla naiivselt! Ent siiski — omapäraselt.

Præguseks võib tõdeda, et lõppeva kümnendi esimese poole võimalusterohke elevusperiood rahvusvahelises arhitektuuripildis on mõnevõrra ammendunud ja rohkem kui varem on maailm aldis vastu võtma suuri isiksusi oma väljakujunenud käekirja ja probleemideringiga. Viimastel aastatel on märgata Künnapu järkjärgulist tagasijõudmist põhjamaise karguse juurde, kuid rikastatuna totaalse vabaduse kogemusest. Künnapu on autor, kelle mõte on pidevalt ametis uute otsingutega ning võimalik, et järgmine kümnend saab näha mõnd tema järjekordset kannapööret, ent tundub, et praeguseks on ta oma põhilise laadi leidnud. Selleks on minimalistlik ratsionaalne ümberkäimine lihtsate, märgi tähendust omavate kujunditega ning nende vahele ja ümber tekkiva tühjusega. Mõnikord on see elementaarsete esemete, palli, kuubi, koonuse ja kinda ning nendevahelise ruumi astronoomia, teinekord jälle omapärane animalism, mille objektideks on sageli seotud ja liigitud loomad ning nende hääled. Olulisem sellest, mis on, on aga alati see, mida parajasti ei ole.

Ja lõpetuseks ehk veel üks pildike Künnapust. On 1988. aasta detsember, kuid Californias on palav ning paistab päike. Künnapu küsib ühe kohaliku kunstniku käest,

mis praegu on moes, ja saab vastuseks, et praegu on moes raha. Künnapu on üsna moodne, tal on päris palju raha. Ta on just saanud ühe rahvusvahelise konkursitöö eest (West Coast Gateway LA) koos Ain Padriku ja Andres Siimuga lõppvooruse teise preemia ning jalutab oma sõpradega mööda Los Angelese tänavaid. Möödamannes ühte raamatupoodi sisse astudes lehitseb ta väliseesti perekonnast pärit kunstniku Mark Kostabi kataloogi, mille esilehele on kirjutatud: «Business of Art and Art of Business» ning mõtleb: «Kunst on haavatud looma mõire.» Talle tuleb meelde, kuidas nad oma

konkursiprojekti tegid: algul kostis karje, siis ilmus loom ise, õigemini kaks looma — või pigem nende varjud. Üks neist oli kotkas, teine madu, kes mõirgas kotka küünte vahel. (Kas maod mõirgavad, kallid lugeja? Vast ikka, mõnikord harva.) See toimus seal-samas, väga palju aega tagasi, inimesed on sellesse kohta rajanud linna ja Künnapu teab, et nad sagivad seal päevast päeva äritegevuse ettekäandel vaid selleks, et ikka ja jälle kuulda seda mõiret, mis neid erutab. Künnapu naaseb Tallinna ning nädala pärast ilmub konkursitulemuste teadaanne «Sirbi ja Vasara» rubriigis «Oli ja on».

PRIIDU BEIER

JOHANNES, BENJAMINI POEG

Juhan Liivi peetakse Eesti kirjanduse klassikuks, vähemalt kooliõpikust ja «Eesti kirjanduse ajaloo» on mul sihuke mulje jäänud. Ma ei räägi mingist subjektiivsest meeldumusest. Tema sünnist möödub 30. aprillil juba soliidsed 125 aastat ja surmast saab 1. detsembril 76 aastat. Ja siiski on mul küünilise kõrvaltvaatajana, ebaakadeemilise ja ebafiloloogilise inimesena asjade seisu jälgides jäänud südamesse mingi piinlikkuse ja võla tunne. Võib-olla on tegemist eriti pedantse ja noriva tüübiga, võib-olla pean ma eesti kirjandust kuidagi eriti kalliks ja tähtsaks, võib-olla hindan Liivi loomingut ülemäära hinnaliseks? On ju F. Tuglas tunnistanud: «Muidugi ei või nüüd ega tõenäoliselt ka tulevikus kõnelda Liivi kirjanduslikust mõjust väljaspool eesti keele piirkonda, kuigi tema jutte ja luuletusi on tõlgitud saksa, vene, ungari, soome, läti, tšehhi ning esperanto keelde. Osalt ei vasta tema saavutised siiski kõrgemaile nõuetele, tema loomingu väärtuslikum osa — nimelt lüürika — ei ole aga tõlgitav, ilma et selle kandev väärtus ei kaoks. Liivi erilise saatuse tõttu jäi temas palju kujunemata ja viimistluseta, mida nõuame meisterkirjanikult» (Teosed, VI k. 1958, lk 468). Tuglas lõpetab oma mõtte aga tõdemusega, et meie eestlastele on Juhan Liiv väga oluline kirjanik. Ja tõesti, ta on meie modernluule looja, kuigi enamik ta luulest sai avalikkusele tuttavaks alles pärast autori surma. «Varju», «Käkimäe käo», «Nõia tütre» ja «Kümne loo» autorina oli ta meie realistliku külajutu traditsiooni rajajaid. Need

kõik on aabitsatõed, mida ma kordan.

Ja siiski pole viimased 49 aastat nõukogulikke kultuuripoliitikat suutnud luua Liivile väärilist mälestusmärki akadeemilise teostekogu näol. Kes siis veel kui mitte Liiv ei oleks võinud juba 15—20 aastat tagasi selle au osaliseks saada? Tänapäevani on ju kõige ammendamam Liivi teostekogu 1921—1935 F. Tuglase toimetusel ilmunud kaheksaköiteline valik. Seda bibliofiilset haruldust oli mul ka TRÜ Teaduslik Raamatukogus õnn käes hoida. Tõsi küll, needki eksemplarid olid vandaalide poolt rüüstatud, kui meie omaaegset tsensuuriametkonda võib niiviisi nimetada, sest igalt poolt olid välja lõigatud esimesed leheküljed toimetaja eessõnaga.

Ja ometi on Liiv selles mõttes õnneliku saatusega mees, et pärast oma surma on ta ainult kiidusõnu kuulnud: teda on eeskujuks seadnud nii «Noor-Eesti» dekadendid kui 50. aasta kirjandusepöörjad ja -vulgarisaatorid. Ühtesid on võlunud eelkõige ta looming, teisi ka ta traagiline saatus, millelt ideoloogilist profiiti lõigata. Meie kirjandusteaduses on tulnud ikka rõhutada: «Liivi käekäik on iseloomulik kunstnikule kodanlikus ühiskonnas üldse ja Eesti oludes eriti, pakkudes sellisena hinnatavat tunnetuslikku materjali» (A. Vinkel. Juhan Liiv. 1964, lk 113). Sõjajärgsest ajast võime üles lugeda ju tervelt üheksa täiskasvanud lugejale määratud rahvalikku väljaannet J. Liivi loomingust. Aga selles mu

piinlikkuse ja võla tunde põhjus ongi, et nad kõik on just populaarsed väljaanded ja taastrükivad ikka ühte ja sedasama. Rohkemaks pole meil olnud väarikus- ega missioonitunnet. A. Vinkel on teinud J. Liivi loomingu tutvustamisel ja uurimisel suurt ja tänuväärset tööd, kuid tema poolt 1954. aastal koostatud ühekõiteline valik kannab ilmselgelt oma aja kirjandusliku maitse pitsereid. Siin puuduvad mitmed Tuglase poolt aktsepteeritud proosapalad, täiesti on välja jäänud «Enesest ja teistest» materjal, ja kuigi A. Vinkel toob valiku luuleosas käibele veel 42 uut Juhan Liivi luuletust, jätab ta välja üle 30 Tuglase silmis avaldamist väärinud teksti, mis näivad kas liiga dekadentlikud (nt «Tule, õõ pimedus») või rahvuslikud. Ja sellise seisuga oleme me rahulikult leppinud 35 aastat ja produtseerinud üha uusi pisikesi «Kooli kirjavara» sarja raamatuid. Aga oma aja ajalehtedesse laialipillatult ootavad Liivi kirjanduskriitilised ja publitsistlikud artiklid. Võib-olla pole nad nii olulised ja ei huvita enam kedagi? Kindlasti huvitaks lugejat aga Liivi intiimsem kirjavahetus, millest ainult kaks kirja ta südamedaamile Liisa Goldingule on tervikuna «Vikerkaares» ära trükitud. Aga neid on ju Kirjandusmuuseumis tervelt 110, rääkimata teistest adressaatidest. Juba Liisa Goldingule saadetud kirjadest saaks ühe vanamoelise tundeküllase bestselleri, kui nad eraldi raamatuna välja anda.

Aga ma olen tüdinud, surmani tüdinud, et pean oma kirjanduse klassiku loomingust tervikpildi saamiseks seda sajast eri kohast kokku lugema. Kui nüüd A. Vinkeli eelpool tsiteeritud lauset veidi muuta: «Liivi loomingupärandi avaldamine on iseloomulik nõukogude ühiskonnale üldse ja Eesti oludele eriti, pakkudes sellisena hinnatavat tunnetuslikku materjali.»

Tõesti, Liivi looming pole ju eriti mahukas, et vabandada asja kitsaste paberioludega, ta polnud vaimuhaige inimesena seotud mingite kirjanduslike või poliitiliste parteidega, ja kui tal oligi mingeid veidramaid ja segasemaid mõtteid, siis võis seda tema olukorras ka mõista. Parteiline hinnang oli proletaarsete kirjamehe Villem Buki poolt juba 1913. aasta «Narva Kiire» veergudel antud ja see oli igati tunnustav. Vähenen haridus (ainult viis klassi) ja hilisem valla-vaese staatus — kõik see oleks pidanud teda meie Keele ja Kirjanduse Instituudile eriti sümpaatseks ja omaseks tegema.

Ja ometi on Liivil üks suur viga, mis on seni ilmselt kõige rohkem takistanud ta loomingu akadeemilist vormistamist. See suur viga on eriti silmatorkav nii väikese rahva hulgas, nagu meie seda oleme. Ma ei avalda nüüd oma mõtet, sest selle fakti

avastaja-au kuulub juba 1914. aastast Jaan Kärnerile: Liivi puhul on meie kirjanduses tegemist seni ainsa tõelise geeniussega. Võib-olla veel Tammsaare juures kasutaksin ma seda mõistet, kuid siis ka reservatsioonidega. Teiste eesti kirjanike puhul keelduksin sellest kategooriliselt. Oma tasakaalul meel on seda öelnud ka Tuglas: «Igatahes on Liiv astunud juba «klassikute» hulka, kuid ühtlasi osutus ta selliseks klassikuks, kes pakub veel järeлмаailmalegi elavat huvi. Ta on neid kirjanikke, kes pärast surma kogu aeg on kasvanud ega mitte vähenenud» (Op. cit., lk 466). Liivi geniaalsusest rääkides pean ma loomulikult silmas ainult ta viimase loominguperioodi luulet. Tõtt-öelda oleksin ma üsna üllatunud, kui mõni mu tutvusringkonnast nimetaks oma lemmikluuletajana Kreutzwaldi või Koidulat, sest nende looming kuulub siiski oma aega, Liivi puhul olen seda aga tihti kuulnud. Huvi tema vastu ei paista rauguvat ja see ei tunnista viimasel ajal ka enam neid kardetud keelepiire.

Jah, ma usun, et Liivi luule võiks midagi öelda ka hiinlastele ja neegritele, kui see on korralikult tõlgitud, ja sobiks kõige paremini meie rahvuslikuks visiitkaardiks. Kui me vaid ise teda au sees oskaksime hoida.

Liivi geniaalsusest rääkides tahaksin eriti rõhutada selle plebeilist iseloomu. Ta on plebeilik geenius nagu Whitman või Villon. Sest võib olla geenius ka Byroni või Goethe laadis ja pidevalt oma isiku ja loominguga massist üleolekut rõhutada. Sellised aristokraatse poosiga vaimuhiiglased panevad eriti hardalt värisema keskpärase kirjandusteadlase ja lugeja, sest lausa lõmastavad teda oma enesekindluse ja tähtsusega. Liivi puhul on lugu hoopis teine. Ja mõni lihtsameltem hing võib ta loomingu väärtuses tõesti kahtlema lüüa, kuna ka luuletaja ise pole selle jumalikkuses alati sajaprotsendiliselt kindel. Tema luules on tugevad enesepiitsutajalikud ja ebakindluse noodid (ta luuletus «Noor-Eestile» pole siiski vaid poosi pärast kirjutatud, vaid siiralt mõeldud). Aga ka selles näen Liivi luule üht rahvuslikku iseloomujoont. Eestlane on ikka rohkem iseendas vigu otsinud kui neid teiste juures leidnud. Ja isegi Liivi kahtlustes ja meelemasenduses on lummavat energiat, mis on valatud värssidesse kogu meeleheite jõuga. Selle poolest erinebki ta luule arvutuist epigoonidest ja ihalejaist, et nende meeleheide muutub värssides halisemiseks ja hingepiinad jäävad tavaliselt piinliku masohhismi tasemele. Neis pole lõpuniminekku julgust ja laiemat üldistavamat haaret, mida jumal oli kinkinud vaid ühele vallasandile. Või nagu ütleb Liiv ise luuletuses «Viimne võimalus»: «Sa võta ilust viimne

ilu/ ja tõest võta viimne tõde,/ peab olema —
siis võltsist viimne võlts/ ja kaunidusest
viimne kaunis,/ hääst viimne võimaline hää/
ja naiselisest õrnem õrna/ ja võta valust
viimne valu —/ ning kannatuse viimne
katse! —/ Mis löid sa selle tule süles,/ see
tõstab sind ja teisi üles.»

«Meil ei või keegi oma elu tegevust
ainult kirjanduse peale panna; see oleks
lahtiste silmadega nälja surmase jooksmine,»
on Liiv kaine ja mõistliku noormehena
1887. aastal «Sakalas» kirjutanud (Eesti
kirjandus kui praegune arutuse asi. — «Eesti

kirjanduskriitika 1875—1900». Tln, 1984,
lk 127). Ja ometi teeb ta seda viis aastat
hiljem, aga ei jookse vastu mitte näljasure-
male, vaid hullumeelsusele. Keegi pidi siiski
nõiaringist välja murdma ja Liiv tegi seda
esimesena. Millist hinda ta selle eest maksis,
seda me teame. Liivi isiku näol leidis tule-
vane eesti kutseline ilukirjandus endale
Lunastaja. Ja sellisena olen ma ta elu ja
surma mõistnud. Peame sind, Johannest, Ben-
jamini poega, ka täna, kui me tundume endile
nii kultuursete ja edenenutena, tänuga
meenutama.

HENRIK VISNAPUU

PÄIKE JA JÕGI

III. Siuru

KIRJASAATJANA VABADUSSÕJAS

14. jaanuaril 1919 langes Tartu meie vägede
kätte. Esimese remontrõngiga, mis väljus
Tallinnast, jõudsimme peagu ööpäevase sõidu
järel koos A. Gailitiga Tartusse 16. jaanuaril.
Oli lumine ja külm.

Esimesi sõjajälgi kohtasime Tabivere jaa-
ma läheduses. Sääli lamas lumme tuisa-
tuina üheksateist punakaartlast, kes olid
langenud Tabivere all meie vägede kätte.
Kuigi see oli esimene kord mu elus, mil
puutusin kokku sellise hulga laipadega, ei
mõjunud need külmunud, purustatud ja
poolenisti lummetuisatud laibad sugugi ängis-
tavalt. Need kui polnudki inimesed, pigemini
muumiad läinud ajastust.

Masendavalt mõjus minusse ühe vana isa-
kese inimlik ahastus, kes otsis laipade
hulgast oma poega. Ta seletas meile, et
vaevast nädal tagasi on enamlasted ta poja
mobiliseerinud. Tema emaga on küll poissi
hoiatanud ja soovitanud mobilisatsioonist
kõrvale hoida, kuid poiss on siiski läinud,
ja siin ta nüüd on.

Inimsaatus mõtetuse ja elu üürisuse
tunnetus valdas mu meeli Tartusse jõudes.
Tartu tundus kuidagi tühjuna ja lagedana.
Jaama läheduses olid põlenud mõned majad
ja puisteel rippus ühe poodud punase
laip. Kõneldi, et see olevat punaste jaama-
komandandi laip.

Kummatigi olid need esimesed sõjamuljed
üsna tagasihoidlikud sellega võrreldes, mil-
line meeltemasendus ootas mind Kredii-
kassa keldrit külastades. Enne sinna jõudmist

üllatati mind ja Gailitit veel ühe ootama-
tusega. Läksime vaatama, kas J. Einsildi
tuba Uueturu tänavas on korras. Selle maja
pikas koridoris tulistati meid. Laskja kadus
ise kui maa alla. Et olime relvadeta, ei
jooksnud me laskjat taga ajama. Kes oli
laskja, see jäigi meile teadmata. Mingi-
pärast kahtlustasime «vana sõpra» Narsonit,
kes oli enamlastega tegelnud. Võimalik, et
see kahtlustus ülekohtune oli.

Kuidas tunnetus ja tundmused kvanti-
teedi ja kvaliteedi suhtes on relatiivsed,
seda kogesin Krediidkassa keldris, kuhu mind
võttis kaasa tunnistajana sõjaväeprokurööri
ülesannetes toimiv advokaat K. Grau. Sõja-
surma ja tagalaroima vahet ei ole ma iial
enam nii teravalt tajunud.¹

Krediidkassa keldrist olid laibad juba
kõrvaldatud ja põrandad liivaga üle riputa-
tud, kuid ometi mõjus see paik väga masen-
davalt. Mõrvamisruumis tungis veri siiski
põrandale riputatud liivast läbi ja tekitas
iiveldava tunde. Mida ma aga tänapäevani
pole suutnud unustada ja nägemismuljetest
kustutada, need olid ajupritsmed ja pääluu-
killud keldriseinal. Veel kolmkümmend

¹ 14. jaanuaril 1919, vahetult enne Eesti Vaba-
riigi vägede jõudmist linna, mõrvati Tartu
Krediidkassa keldris hulk vange, kes enamasti
olid tsiviilisikud.

aastat hiljem kummitab ajupritsmetes seinmu tajus.

Seevastu mõjusid piiskop Platoni ja ülempreester Bežanitski laibad vene kirikus peagu tuimade tunnistajatena toimunud mõrva vastu. Milline gradatsioonivahe on aktsiooni ja tagajärje vahel! Ma ei mäleta, kas konstateeriti kuklasku või oli lastud eest, kuid mõlema laiba kolbad olid tugevasti purustatud. Suurem osa pääst ja näost oli purustatud. Nüüd olid purustatud osad mässitud valgesse rätikusse. On õudne näha laipa, millel puudub ülemine osa kolbast silmist või suust saadik.

Seda kogesin ma veel Paju lahinguväljal langenud punaste matustel. Laibad veeti regedega kokku ja veeretati ühishauda. Üks kohalik kaitseliitlane võttis laipu hauas vastu ja tallas nende otsas, nagu oleksid need puuhalud. Enamik laipadest oligi paljaks kooritud ja mõjusid rohkem vahakujudena kui inimestena. Pelutav oli vaid kolp, millel puudus päälmine kapsel.

Mida otsib taevapoeg ja mongol Eesti legendikult ja metsadest? Mispärast leavad segamini venelased, eestlased ja hiinlased ühises hauas? Ons nad vaid saatuse mängukannid või on neid selleni viinud ühine tahe? Ons see igatsus inimliku õnne järele? Võimuiha? Ahnus?

Maailm otsib tänaseni vastust neile küsimustele, kuid pole seda veel leidnud. Ka mina otsisin vastust neile küsimustele, kui kirjutasin luuletuse «Jäab inimene ikka meil' veel velleks». Homo sum, öeldi kord uhkusega. Mis on sellest inimlikust uhkusest järele jäänud? Tahtetu kari röövlipäälikutel käes. Meie pääle on tulnud selle tõttu veel suuremad katsumised ja õnnetused. Ning ei näe lõppu inimese vaevale maa pääl, maa all ega õhus.

Meie esimene käik Tartusse jõudmise järel oli loomulikult diviisi staapi, et saada ülevaadet fronti olukorrast. Parajasti teostus punaväe viimane katse tungida uuesti Tartusse Võru maanteed mööda. Kolonel Puskar oli vastulöögi organiseerimisega nõnda ametis, et ta meid palus hiljem tagasi tulla. Võibolla teadsid vähesed tartlased sellel ööl, et punased peagu Ülenurme mõisani välja tungisid ja Tartu olukord üsna kriitiline oli, sest vastase löögijõust ei olnud ju täpseid andmeid. Reola lahingu järel, millest võttis osa Tartu õpetajate ja seltskonnategelaste pataljon, taganes vaenlane Võru maanteed mööda Liiva kõrtsini. Õõ jooksul külastasime mitmel korral diviisi staapi andmete saamiseks. Arvan mäletavat, et diviisilem Puskar Tartu edukas kaitsmises sugugi kindel ei olnud, vaid arvestas koguni lühiajalist taganemist Tartust. Selles polnud ka midagi imet,

sest suuremad löögijõud olid Tartust edasi tunginud Riia maanteed mööda Elva suunas.

Tartu meeolelu muutus täiesti kindlaks meie vägede edasiliikumise ja «Põhja poegade» jõudmisega Tartusse. Tartu seltskond korraldas sel puhul «Vanemuises» Soome õhtu, milleks kirjutasin proloogi Eesti-Soome saatuseühtsusest. Tollest samast ajajärgust pärineb ka «Maarahva, talupoega vaba maa».²

«Põhja poegade» juhtkonda kuulus pääle rügemendi ülema kolonel Kalmi, kes oli eestlane, ka Soome järgipataljoni endisi liikmeid ja Suur-Soome pooldajaid. Üks neist ohvitseridest pidas Tartus loengu vajalikust Peterburi vallutamisest Soome- ja Eesti-poolsest suunast. Sellest kavast tiivustatuna kirjutas ka R. Roht oma Peterburi vallutamise artikli «Postimehes».³

Ühe sõnaga, vaenlane taganes kogu rindel ja Soome abivägede saabumine lõi tagalas kindlama meeolelu. Avati taas kohvikud ja kõrtsid. Seadsin jälle oma olemise Kivi tänavas sisse, kus olin vareminigi elanud. Rindega vahetumasse ühendusse sain alles Paju mõisa all, kuid sedagi alles pääle lahingut.

Lahinguväljal polnud palju midagi otsida. 2. veebruari hommikul, s. o. pool ööpäeva pääle Valga langemist meie vägede kätte, jõudsin Valka ja suundusin kohe Kalmi rügemendi staapi. Tahtsin Kalmiga lähemalt kõnelda möödunud sündmuste üle. Kuperjanovi partisanide kohta oli ajakirjanduses juba kirjutatud.

Kolonel Kalm oli väga halvas meeolus. Kui ta kuulis, et olen leheees, ei tahtnud ta mind üldse jutule võtta. Ta ütluse järgi olid nii päästaabi kui ka ajalehtede teated Valga operatsiooni kohta sihilikult ebaõiged. Mu kirjanikunimi mõjustas teda siiski niipalju, et ta palus mind kell kaks tagasi tulla.

Olin täpselt kell kaks kohal. Kalm ootas mind ja teatas mulle, et ta on valmis minu kui kirjanikuga vestlema, kuid ma ei tohi sellest «Postimehes» ega ühelegi teisele lehele midagi kirjutada. Kõik jäägu mu enese teada. Meil arenes ligi paaritunnine vestlus, mille jooksul kolonel Kalm kirjeldas soome abivägede saabumise lugu ning Valga operatsiooni kava.

Ta kinnitas, et Valga vallutamise kava,

² «Kodumaa laul» («Maarahva, talupoega vaba maa...») ilmus «Postimehes» 17. I 1919 (nr 3) esiküljel, «Proloog» 18. II 1919 (nr 30).

³ Ilmselt: R. Roht. Sõda ja rahu. «Postimees» 25. III 1919, nr 59; kuigi otsesõnu üleskutset Petrogradi vallutamiseks selles ei esine.

mille hulka käis ka Paju eelposti vallutamine, oli tema valmistatud, ja tema pidas end selle operatsiooni juhiks. Paju verist lahingut, nagu see nüüd Kuperjanovi kiirustamise tõttu oli toimunud, polnud üldse sellisel kujul tarvis. Kuperjanov alustas oma partisanidega operatsiooni enneaegselt, mis põhjustas asjatult suuri kaotusi eestlaste ja soomlaste keskel, samuti ka Kuperjanovi enese surma. See surm oli asjatu.

Kuidas võis ometi suurt operatsiooni nõnda alustada! Soome abiväed polnud veel oma haaravat liikumist alustanud. Soomusrongid seisis Väike-Emajõe silla taga kinni. Aga Kuperjanov alustab frontaalset pääletungi Paju võtmeplatsile, mille juures ta endagi kompaniid ei jõua õigeks ajaks kohale. Mis oleks saanud käputäiest eestlastest ja soomlastest 31. jaanuari ööl Paju mõisa rehevaremetes, kui mitte tema üksused ei oleks oma haarava liikumisega ähvardanud sulgeda punaste taganemisteed? Mitte Paju mõis polnud tähtis, vaid Valga vallutamise.

Kolonel nurises ka päästaabi üle ebaõige informatsiooni andmise pärast. Kui nõnda edasi läheb, lubas ta ühel hääl päeval laadida oma mehed vaguneisse ja Soome tagasi sõita. Kaitsku siis partisanid üksi Valka ja vabastagu Eesti, sest praegugi valmistuvad punased uuele pääletungile Valga vastu.

Meie jutlemine kestab paar tundi ja ma saan ülevaatliku pildi toimunud sündmustest, kuid mis on sellest mulle kui ajakirjasaatjale kasu, kui ma sellest kirjutada ei tohi. Ega saagi õigupoolest kirjutada rivaliteedist põhjustatud enesetunde-haavumisest, kuigi Kalmi kinnitustel näis olevat tõepõhi all. Kuperjanovi kangelassurm Paju mõisa all kinnitas Paju lahingu Kuperjanovi nimele. Rahvas vajas kangelasi.

Siia kuulub ka veel mu sõbra ohvitser Marttise jutustus tema osavõtust Paju lahingust. Marttinen oli usuteaduse üliõpilasena üks neid ideelisi soome abiväelasi, kes tulid meile appi puhtast südamest. Ta oli ilma pikema sõjalise ettevalmistuseta ja langes minu suureks kurvastuseks Marienburgi all. Olime teinud mitmesuguseid ilusaid plaane pärastõjaja kohta Eestis ja Soomes. Marttinen õppis eesti keelt nagu mina soome keelt.

Marttinen jutustas mulle Paju lahingust ühe episoodi, mille siin kirja panen.

Kui soomlased Paju mõisa alla järele jõudsid, oli lahingu lõpufaas käimas. Marttinen lamas oma rühmaga rinnaku all sügavas lumes.

«Sel hetkel, kui sõnum Kuperjanovi ja teiste vanemate ohvitseride haavata saamisest ja reast väljalangemisest mulle teatavaks sai,» jutustas Marttinen, «pidasin end vanimaks ohvitseriks, kes nüüd peab

tegevusse astuma. Mu keha läbis kuum hoo-vus, veri tungis pähe. Olin esimest korda lahingus ega teadnud õigupoolest, mida teha. Enesele aru andmata hüppasin lumest üles ja karjusin: «Pojat, eespäin!» (Mehed, edasi!) ja hakkasin lagedat rinnakut mööda sügavas lumes punaste tule all üles jooksuma. Lumi tuiskas kuulidest mu ümber, mehi langes, kuid me olime varemete juures, kus kohtasime partisane.»

Kalmi juurest lahkumise järel külastasin pataljoniüleml Hannulat tema staabis. Olin Hannula ja tema ohvitseridega tutvunud juba Tartus. Hannula palus mind õhtul tulla nende kasiinosse, kus on aega pikemalt vestelda.

Hankisin enesele kuhugi võõrastemajja öökorteri ja siirdusin õigeks ajaks kasiinosse. Kui ma pärale jõudsin ja saali astusin, kamandas Hannula kogu ohvitserkonna valvele ja esitles mind kui suurt eesti kirjaniku ning tänas mind külastamise eest. Ta juhtis mind üle saali ulatuva laudade rea otsa juurde ja pani mind enese vastu istuma. Seega algas minu kui külalise «austamine», mis mul pärast ihukarvad püsti ajas.

Algas kõva pidutsemine ja joomine ja laulmine ja püssilaskmine. Olin aukülaline ja pidin sõjamehelikult kaasa tegema, et Eesti au ülal hoida.

Mõned ohvitserikujud on mul veel praegu elavalt silma ees. Pääle eelmainitute oli sääl Hannula enese sihvakas jäägrikuju. Ta oli Soome jäägripataljoni ohvitser Esimeses maailmasõjas. Jäägrid jõudsid Soome tagasi Soome Vabadussõja alguses ja etendasid sääl suurt osa. Ka teisi jäägripataljoni ohvitseri ja sõdureid leidus soome abivägede hulgas.

Sääl oli näiteks üks näitleja, kes nii suurepäraselt oskas kujult kui ka häälelt ahvi imiteerida, et pane otse puuri. Ma küsisin, et kuidas ta seda suudab. Ta vastas, et ta kujutamise hetkel end tõeliselt ahvina tunneb ja et tal on pärast imiteerimist päris raske end jälle Hannula ohvitserina tunda.

Sääl oli Hannula adjutant S., häa kasvatusena ja hääst ja jõukast perekonnast, puhas ja rõõsk nagu nukk. Aga oli ka palju seiklejaid ja rahutuid vaime, kes ei osanud end rahuajal kodus tunda.

Aga ma olen pataljoni külaline ja pean vastama paljudele tervitustele ja kõnedele, mida peetakse Soome ja Eesti tuleviku nimel ja ka minu auks. Lasen elada pataljoni, ta ülemat ja soome rahvast.

Kõneldes ja lauldes lendab aeg. Aga kella kahe paiku tüdivad mehed laulmast ja kõnelemast ja ka joomast. Hakatakse märki laskma. Selleks seatakse üks pudel püsti minu ja Hannula vahele kitsale lauale, supilusikas asetatakse vartpidi pudelikaela ja

laua teisest otsast hakatakse siis püssiga lusikalabast läbi laskma.

Ma istun peagu kangestununa oma toolil ja vahetan Hannulaga mõned külmad sõnad. Hannula istub mu vastas ja konstateerib tagajärgi. Tal pole mingit hirmu. Mina olen aukülaline ja eesti rahva esindaja, kuidas ma võisin näidata, et ma kardan ja sellisest «austamisest» enam ei taha osa võtta. Minu arvates oli mulle määratud surra lasketurniiri aukülalisena. Mehed on kõvasti purjus. Paljude on sääal tarvis, et mõne mehe käsi vääratub ja kuul läbibstab lusikalaba asemel minu kolba. Keegi purjus soomlane laseb mu Valga kasiinos maha. Juhus? Saatus, mille eest pole põgenemist? Niisugune surnud olemine naelutab mu toolile kinni, kust ma meeleldi maa alla vajuksin.

Aga ma jään ellu nagu Hannulagi. Mehed kihutasid järgemööda oma kuulid läbi lusikalaba seinakrohvisse. Isegi rikošetti ei juhtunud. Vahvad poisid, et nad mu seekord ellu jätsid sellel suurel «austamisööl!»

Seega oli olemise «pidulik» osa läbi. Kell oli ka juba üle kolme rühkinud. Suurem osa meestest lahkus, kuid mina jäin oma «surnuist ülestõusmist» pühitsema kohalejäänud meestega. «Püssilaskmine pole midagi!» ütles keegi kohalejäänuid. «Võtame kuulipilduja kaasa ja läheme sinna, kus on lõbusam ja kus leidub «tyttöid!» See ettepanek leidis üldist hääkskiitmist.

Kasiino eeskojas seisis igaks juhuks raskekuulipilduja ratastel. See tõmmati tänavale ja kihutati tubli valang vastu taevast esialgseks märgiks, et jõuk on teel «lõbusamasse kohta».

Aga kuhu minna? Pataljon oli alles lühikest aega linnas ja lõbusad kohad tundmata. Ka mina ei teadnud ses suhtes mingit nõu anda. Päälegi ma kippusin lahkuma. Ma arvasin, et sellest «austamisest» mulle piisab. Oli tarvis magada ja ka kirjutada. Ma jätsin lõbusa seltskonna jumalaga ja lahkusin.

Oli juba kõvasti üle kella nelja hommikul. Väike jõuk tulistas veel tubli valangu vastu taevast ja asus omapääd seiklema. Järgmisel hommikul kuulsin linnas, et osa elanikke oli kartnud punaste pääletungi ja valmistunud linnast põgenemisele.

Kui ma Tartusse tagasi jõudsin, oli Kuperjanov juba surnud ja maetud.⁴ Ma ei näinud enam oma Sipe ministeeriumikooli koolivenda. Sellest koolipoisist oli saanud Eesti Vabadussõja kangelane. Ma olin vaid paar korda nende talus käinud, mis asus Kambja kihelkonnas Lalli veskijärve lähedal. Niipalju kui mäletan, oli nende perekond Venemaalt tagasi siirdunud ja sääalt vist ka venepärase nime kaasa toonud.

Pole põhjust refereerida, mis kirjutati tol ajal. Niisama kiiresti kui venelane maale sisse tungis, paisati ta maalt välja. Vabariigi esimese aastapäeva aktusel võis ülemjuhataja kindral Laidoner pidulikult kuulutada, et vaenlane on maalt välja löödud ja et maa on vaba. Võtsin sellest pidulikust aktest osa.

Meenutan vaid veel üht episoodi, mis mu mällu on sööbinud. On ilus ja külm talvepäev. Ma istun Petseri kloostril müüril ja vaatlen, kuidas vaenlase kahurimürsud all orus ja rinnakul lõhkevad, paisates üles lumepilvi. Mul pole mingit kartust, sest mulle on öeldud, et need mürsud kloostrini ei ulatu. Petseri on langemise veerel vaenlase kätte. Meie poolt vastab vaid soomusrongilt saadetud mürsk. See lendab sügavama undamisega üle pää vaenlase poole. Kas see on õige sõna, kui ütlen, et ma seda duelli nautisin viimse võimaluseni?

Läksin tagasi polgu staapi. Et Petseri oli otsustatud maha jätta, ei soovitanud staabimehed mul nendega maad mööda taganeda, vaid katsuda sõita tagasi sanitaarrongiga, mis seisis Petseri jaamas. Vahepeäl oli rong aga jaamast juba välja sõitnud. Jooksin läbi lume talle vastu ja mind tõmmati kättpidi üles vagunisse.

Nõnda sain Võru jaamani. Võru jaamas valitses samasugune ärevus. Kolonel Puskar korraldas ise jaama ees nagu õige rindemees kunagi, püss seljas. Ka Võru linnale olid venelased päris lähedale nihkunud. Võru jäi siiski vaenlasest võtmata, kuid Petseri langes 11. märtsil vaenlase kätte.

Minu sõjakirjasaatja-tegevus lõppeski kevadega 1919. Pärislehemehed, nagu V. Kures ja teised, võtsid ameti ja lehed üle. Gailit, kes kuulus kuperjanovlaste nimistusse, lähetas veel aeg-ajalt sõnumeid Setumaa põlemisest ja Landesveeri sõjast.

Käisin ringi uue kirjandusliku rühmituse loomise ja uue kirjandusliku ajakirja rajamise mõttega. See realiseerus hetkeks almanahhis «Looming I». Rühmast ja ajakirjast jäi päranduseks vaid sõna «looming» eesti keelde.

(Järgneb)

⁴ Julius Kuperjanov suri Tartus 2. veebruaril 1919 Paju lahingus 31. jaanuaril saadud haavadesse. Juba 6. veebruaril «Postimehe» esiküljel ilmus Visnapuult sama päevaga dateeritud luuletus «On inimene ikka, ikka veel meil' velleks» koos kaaskirjaga: «Pühendan selle luuletuse unustamata isamaa kangelasele ja oma koolivelle J. Kuperjanovi mälestusele».

MAIRE JAANUS

VIIVI LUIK: SÕDA JA RAHU: KEHA JA GENOTEKST I

Inglise keelest tõlkinud Anne Allpere

Sõdu /- - -/ peetakse lihtsalt ja ainult keha ja tema himude tõttu.

Platon, «Phaidon»

Heinrich Heine on kirjutanud: «Iga ajastu on sfinks, mis viskub kuristikku, niipea kui tema probleem on lahendatud.»¹ Uus, postmoderne ajastu algas, vähemalt minu jaoks, aatomi lõhustamisega. Kuid lõppu ei paista sel ajajärgul olevat, sest postmodernse ajastu ette püstitatud küsimus, probleem, mõistatus, on tuumasõja ja võimu küsimus. Postmodernsete kirjanike väärtust ja suurust mõõdan ma osalt selle järgi, mil määral nad teadvustavad ajalooliselt ja tehniliselt täiesti uut, võimu ja võimaliku enesehävituse olukorda, milles me viibime, võimalikku hävingut, mis võib leida kõlapinda ja toetust mõnedes meie endi instinktidest.²

Viivi Luige teadlikkus meie kaitsetusest surma ja tuumarealsuse ees ilmneb mesipuu kujundis: magusapuudusest segane laps on taru keset talve lahti teinud, katuse pealt tõstnud, jätnud taru abituna tapva külma kätte. Nõnda hävib pesapaik, üsk, nii füüsilis-seksuaalse kui ka sotsiaalse paljunemise, taastootmise ja töö ruum. Metafoorselt kujutab vaatepilt meie planeedi hävingut, see on pilt lõplikust kastratsioonist, mis välistab järglas-konna, kõik kasvu- ja paljunemisvõimelise.³

Meie olukord sunnib meid uuesti sõjaga tegelema ja sõda täiesti uuel viisil kultuuri kaasama, kui seda ülesannet saab üldse kaasamiseks nimetada. Sest sõda välistada me ei suuda — sõda võib teatavas mõttes olla meie sisemise psüühilise reaalsuse hirmuäratav peegeldus ja avaldus. Tõepoolest,

sõjast kõnelemisel on toimunud märgatavad nihked, kui võrrelda seda, mis oli valdav üheksateistkümnendal sajandil, Freudi poolt öelduga ja praegu, meie ajal esineva diskursusega.

1870. aastatel ütles Jacob Burckhardt oma tudengitele Baseli ülikoolis, et «/- - -/ sõda tuleb võtta /- - -/ kui kõrgema arengu paratamatut tingimust. /- - -/ Pikaajaline rahu teeb rammetuks. /- - -/ Sõda toob vääriilselt esile inimese tõelised võimed. /- - -/ Sõda rakendab vägivalajõud üldise ideaali teenistusse ja /- - -/ võimaldab suurimate sangarivooruste avaldumist.»⁴

Seda sorti valmidus kaasata sõda tsivilisatsiooni, nägemus sõjast kui kultuuri v o i m a l d a j a s t, retoorika, mis ülistab sõda kui produktiivset, kasulikku, eetilist ja kultuuri-sünnitavat nähtust, on — ja nii tuleb teda ka hinnata — igati vananenud, kui sõda, millest on jutt, on tuumasõda.

Burckhardti heroiline vaatekoht teeb panuse pigem sõjale kui rahule. Ta nõustub sõjaga, nagu oleks see jumalast seatud või looduslikult vältimatu. Ta positiveerib ja idealiseerib sõda ning näeb temas hegelliku dialektika laadis algkonflikti, millest lähtub kõrgem harmoonia. Nii muutub sõda Leon Botsteini sõnul «dialektikaks, kus valu, kannatused ja isegi surm sünnitavad rahu, ilu ja õilsust», näib, et «sõda ja surm, hoolimata oma ulatusest, loovad uut elu».

Selliseid lootusi sangarikirjandus ka tekitab. Aga just nägemus elu ja surma hävingu ja taassünni vaheldumisest puruneb tuumarealsuse ees ja muutub täiesti kohatuks. Tuumasõda lõpetab tsükli, teeb lõpu hävingu ja uuenemise, sõja ja tsivilisatsiooni, looduse ja kultuuri vaheldumise rütmile, mis on seni olnud meie ajalooline kogemus ning millele

¹ H. Heine. The romantic school. In: The portable romantic reader. Ed. Howard E. Hugo. New York, 1977, lk 68. Legend räägib, et kui Oidipus oli lahendanud sfinksi mõistatuse, viskus too Teeba akropolis Ismenose jõkke.

² Käesolev artikkel on 11. Balti üringute konverentsile Marylandi ülikoolis 10. juunil 1988 esitatud ettekande laiendatud variant. Üht mu varasemat, fenotekstuaalsemat Luige-käsitlust «The Self in language: Viivi Luik's Seitsmes Rahukevad» vt: «Lituanus», vol. 34, 1, 1988, lk 36—53.

³ Hävingu põhjustajaks on laps — seega, teatud mõttes teadmatust ja süütust. Mesipuu hävitamist võib siin võrrelda ka ökosüsteemi kohutava, pöördumatu hävinguga tuumakatastroofi või tehnoloogilise vea tagajärjel.

⁴ Tsit. artiklist: L. Botstein. Freud on war and death: Thoughts from a nuclear perspective. In: Psychoanalysis and contemporary thought. A quarterly of integrative and interdisciplinary studies. 7, 1984, lk 291—292. Sattusin Leon Botsteini märkimisväärse kirjutise peale üsna hiljuti, kuid olen püüdnud tema seisukohti nii palju kui võimalik oma töö käesolevas variandis arvestada. Piirdun siinkohal vaid viitega, aga juhiksin lugeja tähelepanu ta olulisele panusele minu arvamuste kujundamisel. Samuti võlgnen oma üldistes hoiakutes palju Elaine Scarry raamatule «The body in pain: The making and unmaking of the world», New York, 1985.

rajanevad nii paljud meie kirjanduslikud ja religioossed müüdid. Tuumakatastroof tähendab liikide täielikku väljasuremist, võimalik, et vähem kui tunni aja jooksul. Erinevalt kõigist teistest sõdadest «lõpeb ta niipea, kui on alanud» (L. Botstein); ta on silmapilkselt. Ta tühistab kõik meie eelnevad kujutlused ja arusaamad kestvast sõjapidamisest: sõdureist, armeedest, relvadest, lahinguist, strateegiast, avalikust arutlusest ja üldsuse osalusest, psüühilisest rahuldusest, võidukast osavõtust ja kättemaksust. Tuumasõjas, nagu ütleb Botstein, «puudub individuaalne, anatoomiliselt tingitud ja ajalooliselt konventsionaalne kogemus ning spetsiifiline kujutus teiste inimeste peal väljaelatavast vägivaldsest agressiivsusest. Ta on selleks liiga kiire ja impersonaalne.»

Naiskirjanikel pole üldiselt olnud põhjust armastada sangarikirjandust, mis keskendus meessoost sõdalasele ja jättis naised kõrvale. Ja kuigi sõja võlujõud on toimet nii meestele kui ka naistele, ja kuigi naised on sõjaüritustes meestele abiks olnud, ja kuigi ma mingil juhul ei usu, et naised on bioloogiliselt rohkem rahule orienteeritud kui mehed⁵ (samas sotsiokultuuriliselt on nad seda olnud), kalduvad naiskirjanikud tõepoolest sõda ühemõttelisemalt eitama kui mehed ning nägema teda vähem heroilises valguses. Nõnda ka Viivi Luik.

Aastad 1950—1951, mil toimub tema romaani tegevus, ei ole sõja-aastad — ei, see on Seitsmes rahukevad, nagu pealkiri ironiliselt kuulutab — ja tema viie- või kuueaastane protagonist on tõenäoliselt sündinud 1944. aastal või veidi hiljem (seega kas Vene püsiokupatsiooni algul 1944. aasta septembris, kui Saksa armee sunniti taganema, või varsti pärast seda). Ja ometi rõõgib see laps romaani avalehekülgedel hirmunult, kui kuuleb pea kohal lennukeid lendamas, nagu oleksid sõjalennukid teda juba emaüas traumeerinud või nagu mäletaks ta intensiivset pommitamist ja õhureide 1943. ja 1944. aastal.

---/ õhk ---/ murdus klirinal katki ning üle pihlakate kihutasid reaktiivlennukid. ---/ röökisin jämeda katkendliku häälega nagu lamma või lehm surmahirmus ---/ (6)⁶.

Kohe romaani algul ühineb täiskasvanud kirjanik lapse hirmuga oksahunnikute ees,

⁵ Vt nt Janine Chasseguet-Smirgeli väidet, et naiste emadusevõime ning sellest johtuv «suutlikkus fantaasias ligi pääseda ema kehale» põhjendab nende madalamat kriminaalsust ja vägi-valdsust, raamatus «Sexuality and mind: The role of the father and the mother in the psyche», New York, 1986, lk 31.

⁶ V. Luik. Seitsmes rahukevad. Tallinn, 1985, lk 6. Kõik järgnevad tekstiviited osutavad antud väljaandele.

mille «alla võis olla maetud püss või inimene» (3), ning tunnistab, et too hirm toimib temas veel romaani kirjutamisegi ajal (1982) (4). Lugeja siseneb maastikku ja ühiskondlikku olemisse, mida on laastanud sõda ja kus ikka veel kajab vastu sõja pärand: poliitiline vastupanu, hullumeelsus (Evald), depressioon ja hirm uue sõja ees, röövimine, tapmine ja kättemaks; siseneb ühiskonda, mis on dras-tiliselt vaesunud ja viimseni detsiviliseeritud (s. o. ilma jäetud tsivilisatsiooni hüvedest ja väärtustest).

Hoolimata teksti läbivast selgelt antiheroilisest hoiakust tunnistab Luik sangarimüüdi surematut võlu. Luik varustab oma väikese protagonistist palava sooviga olla sõdur (79) ja marssida, püss õlal (108); me näeme teda meisterdamas endale puust mõõka (135) ja mängimas joonistus-paberil sõjamainge, kus ta enda sepsitsetud kuulid tabavad ja lõövad tükkideks kõike, ainult mitte teda ennast.

Nüüd võtsin ma keemilise pliüatsi, kast-sin suhu ja panin hambaid krigistades mitu suurt kuuli minu poole tulema. Aga pihta ikkagi ei saanud, põrkasid kõrvale! (73)

Sügavise juurdunud kujutus enese ellujäämisest ja võimuiha näivad olevat võrd-selt vääramatud ja on kahtlemata omavahel seotud. Simone Weil on tema kuulsas essees «Ilias», poemest vägevusest osutanud tõigale, et surelike vägevus on alati ajutine, kõigest kaduv võime panna verd tarretama ning muuta teised inimesed asjadeks või laipadeks, ent meie käitume, nagu oleks too vägi igavene.⁷ «Ilias» aga õpetab, et sõjajumal Ares on lõppkokkuvõttes «õiglane, ta tapab neid, kes tapavad», ta hoiab vaekausid tasa-kaalus.⁸ Ja kuigi me seda eepose-tarkust teame, käitume ikka, nagu oleks võim lõputu ja turvaline, nagu oleksid nõrk ja tugev inime-ne teine teisest liigist. Arvatavasti on võimuvõitluse ja ükskõik kui üürikese ülem-võimu saavutamise iha psühholoogilise moti-vatsiooni juured meie lapsea abituses ja sellest tulenevas sõltvuses teistest. Neid fun-damentaalseid tingimusi on Lacan pidanud ülimalt olulisteks.

Lapse põhiseisund on võimutus. Ta peab end samastama sõjakangelase kehaga, et anda oma võimukusele kuju ja kindlustada oma ego. Sõduri keha on see olemasolev tugevuse mudel, mida saab hõlpsasti kohanda-da. Pealegi on viie- või kuueaastane laps kriitilises eas, mil vajadus rõhutada oma auto-noomsust perekonnast, eelkõige ema-ima-

⁷ S. Weil. «Ilias», poem of might. In: The Simone Weil reader. Ed. George A. Panichas. New York, 1977, lk 153—154.

⁸ Homeros, tsit.: The Simone Weil reader, lk 163.

gost, muutub dramaatilisemaks ja painavama-
maks.

Ego-psühholoogias on keha-kujund *ego* formeerumise alus, identiteedi nurgakivi. Ka Lacani järgi kasvab *ego* välja keha, keha-kujundi pinnalt, kuid mõlemad, nii too *ego* kui ka keha-kujund on tema sõnul kujutluslikud — ebapüsivad, fiktiivsed, võõrandunud ning kergesti purunevad. Nad on kujutluslikud tervikud ja vormid, mis kaitsevad meid palju lõhestatuma ning fragmentaar-
sama kehalise ja alateadvusliku reaalsuse eest. *Ego* ja ühtse keha kujundi abil me sõdime kastratsiooni- ja allustatuse-tõe ning võitleme meie endi allasurutud ja unustatud füüsilise haavatavuse, abituse ning iseseisvusetuse vastu.⁹ Nõnda ka see laps. Ta sõdib, saamaks selleks, kes ta hiljem tegelikult on, kirjanikuks. Ta sõdib märkmike, raamatute, kirjutamisoskuse eest (ta ei oska veel oma nime kirjutada) (79), ja ta võitleb — nagu me kõik — armastuse, lugupidamise, positsiooni eest täiskasvanute maailmas, selle eest, et suured inimesed tunnustaksid tema tähtsust, tema lugemis-, joonistamis- ja jutustamisannet.

Ometi lõhestavad lapse nartsissistlikke püüdlusi korduvad konfliktid ja tugevad agressiivsed tungid, mis ei hooli tema jõupingutustest hoida end tervikuna — leida keha-kujundit, kujuteldavat keha — ning suruvad talle peale kehalise rebestatuse ja tükeldatakse kujundeid, pilte kõndimisest, puruksmuljumisest ja lõhkikiskumisest. Korduvat ja ootamatult lahvatava läbi jutustuse pindstruktuuri kujundid siserealsusest: viirastuslikud kehaosad, jalad (17), käed (7), näod (91) ja laibad. Ta näeb õhus vihise-
mas tääke (44) ja voodites lamavaid kehi (66, 89) ning mõtleb end pildi sisse:

Maakera peal suitsus ja tulekumas läks parajasti üks inimene tükkideks. Suitsu sees lendas tema jame kints ja mitu käsivarretükki. /---/

Panin ehmatusega tähele, et rusudeks löödud suur kuju ei hoolinud üldse suitsust, kaljust ega omaenda lendavatest kintsutükkidest, tema läbitungivad silmad käisid ahnelt toas ringi ja uurisid mind (116).

Ja kui ta näeb surnud, puretud lehma jalga, elab ta läbi üpris kohutava nägemuse hävitatud identiteedist.

Koerad olid seda juba näerinud. Selle paljas sinakas põveluu läikis ahistavalt ja kurvalt, otsekui oleks see osa kõigist maailmaluudest ja nagu oleksin mina ise oma elusate, kasvavate sääreluudega kõiges kaasosaline (119).

Teinekord püüab laps oma agressiivsust maha laadida, samastades end mõne aktiivse sadistliku tegelasega, nagu näiteks mehega mootorrattal, kelle huviks on püssid ja laskmine, kuni mees ähvardab maha lasta ta koe-
ra. Siis tüdruk tunneb, /---/ kuidas kõri, kopsud ja süda valutavad ning tahtsid kasvõi puruks minna. Oma kõri, kopsu ja südant kujutasin ette savikausis nagu lambakõri ja lambakopsu (105).

Ilmekad somaatilised kujutlused tükeldatakse kehast, lõigatud ja ohverdatud kehast, nagu siin, on Lacani järgi iseloomulikud agressiivsed kujundid, mis vaevavad inimsugu, tulyates meie kergesti murduva *ego* all. See, et nood kehalise katkilõigatuse ja lõhkirebituse pildid last nii tihti ründavad, osutab kahtlemata tema intrapsüühiliste arengukonfliktide tõsidusele. Need konfliktid kütavavad ta üles ning painavad teda, suurendades ta sõjakust ja samaaegselt ka hirmu kätemaksu ja hävingu ees.

Keha tuletab meile meelde surma ja meie võimetust; kehas asuvad ohtlikud ihad, näiteks iha naasta looteolekusse, milles puuduvad keelud, üska, mis võib mahutada ajuti peaaegu meeletuseni viivat õndsust. Kõige selle tõttu on kultuur suunanud oma jõupingutused kas keha katmisele, varjamisele ja kaitsmisele või tema eitamisele ning valitsemisele. Kes Läänes saaks eirata Sokratese häält, mis ütleb, et keha on «takistus» ja «tõke» tõele ja selgele mõttele ning «hing saab kõige paremini mõtiskleda /---/ kui ta ignoreerib keha, sest keha takistab hingel jõuda tõe ja selge mõtteni.»¹⁰ Ometi püüab Viivi Luik anda kehale oma tekstis eluõigust.

Ta isegi laseb kehal teksti üle valitseda, teinekord sõna otseses mõttes, nagu siis, kui laps püüab lugeda, võtta sõnu nii, nagu nad on, aga peab katkestama, sest jõuab sõnadeni «vorst ja juust», mis tuletavad talle meelde sööki. Tema nälg on sõjajalal keelega, keha sõnaga, elulis-instinktiivne tarve sekkub keelelis-sümboolsesse tarbesse ning kustutab viimased. Ta peab raamatu kiiresti kinni panema (170). Teisal on ta romaani lõppu ennetavalt suuteline ehitama silla oraalsete tungide ja verbaal-sümboolsete vajaduste vahele:

/---/ võtsin punase pliiaatsi kätte ja tegin kapsad sellega punaseid hambajälgi täis. Sealjuures matsutasin rahulolevalt suud ja lugesin silmadega pildi kõrvalt: «Kui sünn selle kapsapea, siis vast keha paks ja hea.» (121—122)

See stseen on suurepärase näide substitutsioonist, toit asendatakse kujutlusega, substituutants keelega, loodus kultuuriga; ta tuletab

⁹ Vt eriti: J. Lacan. The mirror stage as formative of the function of the I; Aggressivity in psychoanalysis. In: J. Lacan. Ecrits: A selection. New York, 1977.

¹⁰ Plato. Phaidon. In: The last days of Socrates. Transl. H. Tredennick. New York, 1982; lk 109—110.

meelde Freudi kirjeldust oma lapselapse *fort-da* mängust, kus poiss õpib asendada reaalselt abstraktsega, puuduvat ema sõnaga.

Igal juhul liigub Viivi Luik vastuvoolu Lääne traditsioonile, olles valmis esindama keha ning nägema temas hingele väärlist vastast. Ta samastub oma kangelanna füüsisega, tema nälja, tilkva nina ja hirmude ning ebamugavustega.

Terav jääne katuseserv lõikas punetavat käerannet /- - / lõug värises ja ninast tilkus palitu rinnaesisele vett. Mulle tuli meelde, mis rebane teeb, kui ta raudu satub. Mina oma kätt otsast ära närida ei julgenud. Haledasti tõnnides katsusin uuesti katust nihutada. Hirm andis jõudu juurde; lõpuks liikuski katus nii natuke, et ma käe välja sain. Lakkusin selle hellalt üle ja andsin mesipuule kõva jalahoobi /- - / Pöörane ja kibe kurbus võttis mul kõrist kinni ning surus mind kõhuli maha. Litsusin näo vastu lund, ahastasin ja kaebasin. Alati ilmu-misvalmis ürgmure väljendas end parajasti minu suu läbi tasase ühetoonilise kiunumisenä, mida katkestasid luksatuste sarnased sügavad hingetõmbed. (174)

Luige kangelanna kannatab nii füüsiliselt kui ka hingeliselt. Luik ei lase kõnel ega häälel kehalist vaeva ja valu välja tõrjuda. Ta pigem püüab neid ühitada. Sest kuigi keha võib olla halva enesetunde ja agoonia põhjustaja, tuletavad keha ja mootorne tegevus lapsele meelde temas leiduvat elu- ja kasvupotentsiaali. Tal on oma keha vaja, et seista vastu liikumatusele, mida suruvad talle peale kord vanemad, kord tema enda hirmud, kord maastik.

Lõin jalaga vastu maad ja püüdsin suuga põrinat teha, kuid ümberringi säras raske-meelne põhjamaa-maastik oma täies hiilguses — see tarretas kõik liikumised ja helid ning puuris pika põletava igatsusekiire valusasti ribide vahelt läbi, südamesse (175). /M. J. sõrendus./

Laps kasutab mootorseid liigutusi — eelkõige jalgade trampimist ja lohistamist, mis on talle eriti iseloomulikud —, et julgustada ennast stseenis, mis kujutab lahkumist kodunt (paradiisist), kust teda ajavad välja tema enese pahateod. Ta vastandab oma keha maastikule, sest maastik (mis siin sümboliseerib ka ema imaagot) püüab halvata iga liigutust ja suruda talle peale igatsust ning süütunnet, püüab takistada teda jõudmast Ilvest, isakuju juurde, kes esindab raamatuid ja kirjandust, raamatukogu ning luulet, tema tulevikku ja sõltumatust. Keha aitab tal leida tema enda ihasid.

Oli viimane aeg koju tagasi minna. Veel oleks ehk kõik andeks antud — kui lõikavpunane taevarend langes koduteele ette otsekui tõkkepuu. Hakkasin otsustavalt edasi rühkima ega vaadanud ringi enne, kui sopi-

line raamatukoguhuone puude vahelt paistis. (175—176)

Tolles otsustavas stseenis emalike ja isalike (raamatud, raamatukogu) jõudude vahel näib maa tähistavat stagneerivaid emasid, puud aga tuletavad tüdrukule meelde Ilvest (175) ja taevast ta paratamatult iseseisvat saatust ning tulevikku.

Luik teab, mis vahe on sõnade kerguse ja reaalse, kehastunud elu raskuse vahel, ja ta annab selle teadmise ka oma protagonistile. Laps ütleb, et tema lihtsates raamatutes

kõik toimus huivitavalt, kiiresti ja kuidagi pidulikult. Loetud lugudes oli elu kokku pressitud, väikeseks ja igast küljest nähtavaks tehtud nagu t ü k k s u h k k u r. Toolidki ei olnud raamatute rasked, neid ei pidanud kogu jõudu kokku võttes üle toa vedama, kui laua juurde taheti istuda. Ahje ei mainitud üldse, või kui, siis praksus neis lõbus leek, suitsu sisse nad ei ajanud. /- - / Tegelikult toimus aga kõik aeglaselt, asjad olid rasked, ööd ja päevad pikad, inimesed hallid ning harilikud. /- - / Oli igav, külm ja kõhe. (161—162) /M. J. sõrendus./

Kultuur, sõnad, luule, sümbolid on kerged. Reaalsus ja keha on rasked. Mõte, kujutusvõime ja kõnelev subjekt lendavad õhus; keha on kinni reaalses ning instinktides ja tungides. Viivi Luige püüeb maha märkida sõna ja keha vahelist õmbluskohta, vahejoont, aga ka nende osalist kattumist ning teksti ülimalt sihilik somatiseerimine teevad ta romaani eelkõige «genotektiks», kui laenata termin Julia Kristevalt¹¹:

(Järgneb)

MAIRE JAANUS (ka: Kurrik, Jaanus-Kurrik, s 1940) on eesti päritolu ameerika kirjandusteadlane. Harinud end Vassaris ja Münchenis, Cambridge's ja Harvardis. Doktorikraadi sai Harvardi ülikoolis 1968. Professor New Yorgi Columbia ülikooli Barnard College'is 1981. aastast. Avaldanud uurimisteosed «Georg Traki» (New York, 1974) ja «Literature and negation» (New York, 1979; mõlemad Columbia ülikooli kirjastusel) ning romaani «She» (New York, 1984). «Keele ja Kirjanduse» käesoleva aasta 3. numbris ilmus talt käsitlus ««Mina» keeles: Viivi Luige «Seitsmes rahukevad»».

¹¹ Vt eriti: J. Kristeva. Revolution in poetic language. Transl. M. Waller. New York, 1984, lk 86—89.

JUHAN J. KAHK

OHUAASTAD SOOMES JA «EESTLASTE KÜSIMUS»

25. 10. 1946 kirjutas tolelaegne Soome Vabariigi president Juho Kusti Paasikivi oma lähedasele sõbrale minister Eero A. Moorile kirja, mida ta küll ära ei saanud, kuid mis säilis tema muude märkmete hulgas. Kirjas seisis: «Mind painab kohutavalt see valelikkuse ja moraalituse õhkkond, milles me peame elama. Ma olen alati asju võtnud väga tõsiselt ja raskelt ja sellepärast on elu mulle praegu nii rusuv. Kardan, et meie, kes me oleme praeguste sündmuste osalised, põrmustame oma rahva hinge ja see tähendab rahvuse surma. Me peame kannatama valet ja pettust, ilma et me ise võiksime ütelda tõde. Ma tunnen küll ajalugu ja tean, et õigusel ja moraalil ei ole rahvusvahelistes asjades tähtsust. «The only moral to be derived from the study of power politics is that there is no morality in power politics» («Ainus moraal, mida võib leida võimupoliitikat uurides, on see, et võimupoliitikas ei ole mingit moraalit»), ütleb üks ameerika ajaloolane. Kuid üks asi on seda tõdeda ja sellele alistuda, teine asi aga tunnistada ja avalikult kuuletuda, et vale on õige ja õige on vale. Kuid just seda teatud suunalt tahetakse. Tahetakse, et meie rahvas püherdaks kõhuli maas ja kuulutaks kiledal häälel: meie üksinda oleme süüdi, meie oleme kurjategijad, kõik teised on süütud ja valged nagu tuvid. Selleni me ei või alanduda, sest selle läbi me just surmaksimegi oma rahva hinge.» (J. K. Paasikiven Päiväkirjat 1944—1956. I. Helsinki, 1985, lk 378—379 — edaspidi lk nr.)

Milline olukord valitses Soomes sõjajärgsetel aastatel, mis sundis Soome presidenti niimoodi arutlema?

Soome oli pidanud maha kolm sõda. Talvesõjas NSV Liidu vastu 30. 11. 1939—13. 3. 1940 olid Soome inimkaotused: rindel hukkus või jäi kaduma 22 800 inimest, tsiviilelanikke hukkus 1200, sõjavangi langes 1100 ja haavata sai 43 600. NSV Liidu kaotused (oma andmetel) olid 49 000 surmasaanut. Jätkusõjas 22. 6. 1941—19. 9. 1944. koos sakslastega NSV Liidu vastu ja Lapi sõjas 15. 9. 1944—nov. 1944 (ametlikult kuulutati sõjaseisukord lõppenuks 12. 4. 1954) sakslaste vastu hukkus või jäi kadunuks 66 000 soomlast, tsiviilelanikke hukkus 1500, sõjavangi sattus 2800 ja haavata sai 145 000. Nende arvide seas on Lapi sõjas hukkunuid ja kadunuid 1036, haavatuid 2904. Sakslasi hukkus Lapi sõjas alla

tuhande, 1305 langes vangi ja üle 2000 sai haavata. Jätkusõjas hukkus soomlaste andmetel NSV Liidu pooltel 305 000 sõjaväelast.

Soomlasi hukkus sõdades kokku 88 800 sõjaväelast ja 2700 tsiviilelanikke, sõjavangi sattus 39 000 sõjaväelast ja haavata sai 188 600 inimest. Võrreldes teiste II maailmasõjas osalenud rahvastega olid Soome kaotused küllaltki väiksed — hukkus u 2,3 protsenti elanikest, nende hulgas vaid 3 protsenti tsiviilelanikke.

19. 9. 1944 Soome ja NSV Liidu vahel sõlmitud vaherahulepingu artikli 11 alusel kohustus Soome maksta reparatsiooni 300 miljoni dollari ulatuses kuue aasta kestel kaupade näol (paber, tselluloos, puutooted, laevad, masinad). Hind määrati NSV Liidu nõudmisel 1938. a dollarikursi alusel. 1948. aastal teatas NSV Liit, et ta vähendab veel maksmata reparatsiooni poole võrra, mis tähendas, et kokku tuli reparatsiooni maksta 226,5 miljoni dollari ulatuses. Tegelikult tähendas see reaalselt dollarikursi arvestades 500—600 miljoni dollari suurust summat. Makseteks kulus 1945—48 keskmiselt 5% kogutoodangust ehk 15—16% riigikuludest. Viimastel tasumisaastatel olid makset 2% rahvatulust ja 5—7% riigikuludest. Sellele lisaks tuli Soomel tasuda 47 miljonit dollarit NSV Liidu territooriumilt evakueeritud varade väärtusena. Veel tuli Nõukogude Liidule tasuda Soomes asunud Saksamaa varade ja Saksamaa võlgade väärtus Soomele 60 000 miljoni tolelaegse Soome marga ulatuses.

Sõja tulemusena kaotas Soome Nõukogude Liidule 12% oma territooriumist, kus oli elanud 12% Soome elanikkonnast, s. o umbes 450 000 elanikke. Sõja lõpul evakueerusid praktiliselt kõik neilt aladelt, mis läksid NSV Liidu koosseisu. Nõukogude Liidule läks Soome suuruseis kolmas linn Viiburi, mille värvate juures asub praegu tahvel kirjaga: Leningradi rinde 21. armee kangelaslikele sõduritele, kes 1944. a juunikuu 20. päeval vabastasid iidse vene linna Viiburi.»

NSV Liidu ja Soome vahelise vaherahulepingu artikli 22 alusel pidi selle lepingu täitmist kuni lõpliku rahulepingu allakirjutamiseni kontrollima liitlasvägede järelevalvekomisjon nende kõrgema sõjaväelise ülemjuhatause alluvuses. Tegelikult allus järelevalvekomisjon täielikult Nõukogu-

de Liidu sõjaväe ülemjuhatausele, kuna Soome saabunud 3 Briti ohvitseri, üks valitsuse esindaja ja umbes 15 muud sõjaväelast ei seganud end praktiliselt üldse Nõukogude poole tegevusse. Komisjoni esimeheks pandi Moskva poolt kindralpolkovnik Andrei Ždanov, kellele see oli teine välismaal viibimine. Mäletatavasti oli ta välispoliitika vallas kogemusi omandanud 1940. a Eestis tegutsedes. Ždanovi (Paasikivi sõnutsi «sõbralik»; lk 40) asetäitjaks ja komisjoni aseesimeheks sai kindralleitnant Grigori Savonenkov (president Mannerheim temast: «käitub ülbel, sobimatult, halvasti; kaman-dab, nõuab, ei ole rahul»; lk 37) ning poliitiliseks nõuandjaks endine Helsingi suursaadik Pavel Orlov (peaminister Castreni järgi «teistsugune ja viisakam»; lk 36). Järelevalvekomisjoni suurus oli kuni 160 meest ja osa neist võttis oma asupaigaks ka endised Eesti ja Läti saatkonna hooned. Vaherahulepingu elluviimisel oli Soome valitsus järelevalvekomisjonile alluv. Valit-suse ülesandeks oli vaid kohandada järele-valvekomisjoni otsused ja tegevus vastavusse Soome seadusandlusega.

Ždanov saabus Helsingisse 5. 10. 1944. Mõne aja pärast hakkasid toimuma vahe-juhtumid, mis andsid järelevalvekomisjonile põhjust Soome valitsusele protesti avaldada. 3. novembril 1944 tapeti Helsingis 4 püstoli-lasuga vene ohvitser. Ždanov esitas Soome valitsusele ägeda ja ähvardava protesti-noodi, milles lubati võtta korravalve oma kätte, kui soomlased süüdlast kätte ei saa. Uurimisel ei suudetud soomlaste osa tap-mises tõestada. Mõni päev hiljem süüdistas järelevalvekomisjon Soome valitsust osaluses Malmi lennuväljal toimunud kabluse orga-niseerimises. Kklus osutus hiljem purjuta-jate kisklemiseks tüdrukute pärast.

20. 11. 1944 rääkis minister Walden äsja peaministriks nimetatud Paasikivile, et Savonenkov oli süüdistanud soomlasi kuritegu-des vene sõjavangide vastu — neid olevat julmalt pekstud. (Lk 57.)

Vahejuhtumid jätkusid ka järgmistel aastatel. 16. 5. 1947 kutsus järelevalvekomis-joni liige Abramov enda juurde Soome siseministri (kommunist) Leino ja teatas, et eelmisel päeval oli üritatud süüdata NSV Liidu saatkonnahoonet. Ta nõudis süüdlaste kohest väljasaatmist ja karis-tamist. Põlenud oli saatkonna üks tuba ja tuli oli 10 minutiga kustutatud. Soome polit-sei palvele lubada neil seda tuba vaadata vastati keeldumisega. Soomlased said kasuta-da saatkonnast antud skeemi. Helsingi politseiülema Gabriëlssoni uurimise tulemusel selgus, et aken, millest pomm oli väideta-valt sisse heidetud, asus 14—15 m kõrgusel ja oli olnud 20 cm avatud. Et pomm oleks

saanud tabada kohta, mis oli näidatud vene-laste esitatud skeemil, oleks viie pidanud toimuma 200 m kauguselt. Gabriëlsson oli veel 4 korda palunud Abramovilt luba toa ülevaatuks, kuid polnud vastust saanud. Ka hoovi ei olnud teda lubatud. (Lk 455—458.)

1947. a mai alguses oli järelevalve-komisjoni liige Popov kutsunud enda juurde dr. Kastari, endise riikliku politsei ülema. Ta oli näidanud Kastarile ühe endise Soome politsei naisvangi Nuorteva venekeelsest kirjast tehtud fotokoopiat ja esitanud kirja tõlke. Nuorteva kirjutas, et Kastari oli teda piinanud, sundinud ülelunnistusi andma ja teda vanglas vägistanud. Kastari oli ka taht-nud temaga abielluda ja Rootsi põgeneda, mille jaoks valedokumendid olid valmis tehtud. Vangistuses oli proua Nuorteva olnud «sunnitult rahuldama selle röövli himu-sid». Popov oli öelnud, et tal on tõendeid, et see kõik on tõsi, ja nad kavatsesid esi-tada Kastarile süüdistused ja ta vangistada. (Lk 457—458.)

Kõigile neile ja teistele vahejuhtumitele midagi ei järgnenud. 4. 10. 1944 olid Man-nerheimi juures külas Paasikivi ja kaitse-minister Walden. Viimane oli Ždanovi kohta öelnud: «Ta ei saa siin hakata läbi viima sama tegevuskava, mida Eestis, kuna meil puuduvad selleks tingimused.» (Lk 38.) Näib, et vähemalt viimases oli Waldenil õigus.

Pärast sõda olid Soome ja Nõukogude Liit sõjavange vahetanud alates 1944. a novembrist. Sellel kuul andsid soomlased NSV Liidule üle 43 600 inimest, kellest umbes poolteist tuhat olid tsiviilisikud. Tagastatavate hulka kuulusid ka nn Hõimu-pataljonidesse kuulunud mehed ehk Soome armees teeninud soome-ugri päritoluga mitte-soomlased. Umbes pooled neist põgenesid või lasti põgenema, kui vange saadeti Nõukogude Liidu piirile üleandmiseks. Lõ-puks viidi NSV Liitu 800 ingerlast ja eest-last. NSV Liit oli 1947. a lõpuks loovutanud Soomele u 2000 sõjavangi. Lisaks teatati 400 vangi nimesed, kes olid vangistuses sur-nud.

19. oktoobril 1944 esitas Ždanov Soome valitsusele «Nimekirja nr 1» 61 isiku kohe-seks arreteerimiseks. Nimeede kirjutusviis oli ebaselge, nii et leida õnnestus vaid 45 meest. Neid süüdistati sõjakuritegudes. Suu-rem osa neist oli Jätkusõja ajal töötanud Nõukogude Liidu territooriumil vene sõja-vangide laagrites. Vanglasse pandi NSV Liidu ametlikku süüdistust ootama 39 meest. Süüdistusmaterjale ootasid nad kuni 1947. a kevadeni. Siis selgus, et süüdistused olid üldsõnalised ja ebatäpsed. Kohtuprotsessi sai algatada 14 mehe vastu. Nendest vaid üks sai lõppkokkuvõttes pikema vanglakaristuse

kui kaks ja pool aastat, mis nad juba vanglas olid olnud. Karistatud ütlesid hiljem, et nad tunnistasid ennast teadlikult süüdi olematutes kuritegudes vaid selleks, et lõpetada see absurdne näitemäng.

20. 4. 1945 nõudis Ždanov 22 isiku (Soome kodakondsuse saanud venelased ja muidu Soomes elavad venelased) kui sõjakurjategija arreteerimist ja üleandmist järelevalvekomisjonile. Siseminister Yrjö Leino täitis käsu ja arreteeritud saadeti kohe Nõukogude Liitu. Soome üldsus sai sellest teada alles mõni aasta hiljem.

1945. a sattus Soome riiklik politsei VALPO (Valtiollinen poliisi) Soome KP mõju alla. Soome KP «tugeva mehe» Yrjö Leino alluvuses muutus VALPO SKP tööriistaks tema mõju suurendamisel.

1947. a oktoobris arreteeris VALPO omaalgatuslikult 13 eestlast, kes olid võidelnud Soome armees NSV Liidu vastu ja kelle kohta kehtis rahulepingu artikkel 9. See artikkel nägi ette, et sõjavange tuli loovutada juhul, kui asjaosaline riik seda nõuab. Soome valitsus sai asjast teada alles pärast arreteerimist, siis kui Inglise saadik Scott oli selle kohta selgustit palunud. 28. 10. 1947 kirjutas Paasikivi oma märkmikusse: «Loodetavasti saab välisministeerium selle ära summutada.» (Lk 500.) Niimoodi siiski ei läinud. 29. oktoobriks oli teada, et NSV Liidu saatkonna sekretär Zotov nõuab eestlaste saatmist Nõukogude Liitu. «Väga ebameeldiv asi,» kirjutab Paasikivi märkmikusse samal päeval. (Lk 501.) 1. novembril teatas Abramov välisminister Enckellile: Moskvas oli tulnud käsk nõuda, et juba järgmisel päeval antaks Nõukogude Liidule välja 7 eestlast, keda võis pidada sõjavangiks. Soome valitsus palus Abramovi kaudu Moskvast väljaandmise juriidiliseks täpsustamiseks lisaaga, mida ka saadi. 11. detsembriks oli Scott saanud teada Inglise valitsuse seisukoha, mille ta edastas Enckellile. Inglise valitsuse seisukohalt ei olnud Soome kohustatud Nõukogude Liidule põgenikke välja andma.

Järgmise päeva, 12. detsembri kohale oli Paasikivi oma märkmetes kirjutanud Rootsi ajalehest «Stockholms Tidningen» loetud artikli põhjal: «Rootsi saabunud eesti põgenikud on rääkinud: Eestis on nüüd eestlasi vaid 800 000. Enne sõda oli 1 100 000. 300 000 on venelased deporteerinud. Venelasi oli enne sõda 100 000, nüüd on venelasi peaaegu 1 milj, sõjavägi kaasa arvatud. Niisiis: Eestis on nüüd venelasi sama palju kui eestlasi, kui mitte rohkemgi. See on kohutav. Nii toimivad venelased.» (Lk 523.)

17. detsembril käsitles eestlastest vangide küsimust Soome valitsuse välisasjade komis-

jon. Peaminister Pekkala: «Eestlaste olukord on kõige kohutavam. Nad põgenesid sakslaste eest ja Soome valitsus kohustas neid sõjaväkke minema. See on jube olukord, käib vastu õiglustunde.» (Lk 523.) Välisminister Svento arvas, et tuleb eristada sõjavange ja teiseks neid, keda süüdistatakse. Teine välisminister Enckell ütles, et «Molotov oli 1944. a sügise vaherahu-nõupidamisel öelnud, et venelased ei loovuta selliseid sõjavange, kes seda ei taha. Järelevalvekomisjon on aga nõudnud kõigi, isegi väikeste laste väljaandmist.» (Lk 523.) NSV Liidu poolne kirjalik nõudmine aga veel puudus, nii et väljaandmise juriidilist alust ei olnud. Arutelu lükati edasi järgmisele päevale.

18. 12. 1947 jätkati nõupidamist. Enckell selgitas Molotovi sõnavõtte sõjavangide küsimuses. Õiguskantsler selgitas Haagi lepingut ja 1929. a Genfi lepingut, mille järgi sõjavangidelt ei pidanud küsima nende nõusolekut väljaandmise kohta. Paasikivi ütles, et seda interpretatsiooni tuleks kasutada ka eestlaste puhul. Pekkala juhtis tähelepanu asjaolule, et niisugune tegutsemine võib esile kutsuda avalikkuse väga negatiivse suhtumise nii Soomes kui ka välismaal. Lõppkokkuvõttes jõuti järeldusele, et tegutsemise aluseks võetakse õiguskantsleri seisukoht, sõjavangid loovutatakse ja ülejäänud jäetakse mõneks ajaks vangistusse juhuks, kui venelased esitavad nõudmisi.

7. jaanuaril 1948 kirjutab Paasikivi oma märkmikusse jutuaajamisest Enckelliga: «Enckell oli rääkinud Abramoviga ka eestlastest. Oli öelnud, et asja käsitletakse väga täpselt vastavuses rahulepingu ja seadusega. Selle peale oli Abramov öelnud, et Soome olukord on teistsugune kui nt Rootsil, kes oli sõjas neutraalne. Soome seisukohalt, kes sõjas osales, ei või asja käsitleda ainuüksi juriidilise aspektist, vaid tuleb arvesse võtta ka selle poliitiline külg. See on kohutav. Venelastel on täiesti teistsugune arusaamine õigusest ja seadusandlusest kui lääne ja põhjamaa rahvastel. Olime Enckelliga ühel meel selles, et Bobrikovi aeg oli idüll võrreldes praeguse aja ja olukorraga.» (Lk 532.)

Nõukogude saatkond esitas 5. 1. 1948 Soomele uue noodi, kus nõuti 15 Nõukogude kodaniku (eestlase) väljaandmist, kuna nad olid sõdinud Soome (ja ka Saksa) armees Nõukogude Liidu vastu ja olevat sellepärast reeturid. Soome poolt leiti, et nad on rahulepingu 9. artikli punkti b kohaselt kohustatud eestlased välja andma. «Kurb asi! Kuid me ei või siin midagi muud teha,» kirjutas Paasikivi 9. 1. 1948 oma märkmikusse. (Lk 533.)

16. jaanuaril arutati välisasjade komisjonis jälle eestlaste küsimust. Välisminister Enckell rääkis, ta olevat ühe diplomaadi käest kuulnud, et Baltimaade kuulumine NSV Liidu koosseisu ei ole juriidilisest küljest üheselt selge ja USA seda ei tunnista. Paasikivi kirjutab oma märkmetes: «Ma laususin, et me ei ole konkreetselt tunnustanud 1940. aasta sündmusi Baltimaades; me pole küll riiklikult, kuid siiski praktiliselt tunnustanud Baltimaade kuulumist Nõukogude Liitu.» (Lk 539.) Selle küsimuse üle oli Paasikivi arutlenud juba 1945. aastal. 27. 7. 1945 on ta oma märkimusse kirjutanud: ««Pravda» 21. 7. 1945. Juhtkiri. «Nõukogude võimu viies aastapäev Balti vabariikides.» Räägitakse, et Baltimaad on saavutanud «tõelise vabaduse, riikliku iseseisvuse, tõelise sõltumatuse». NSVL Rahvakom. nõuk. Balti sovjetimaadele saadetud tervituses kasutab NSVL sõna: «riiklik sõltumatus». Näivad pidavat Baltimaade olukorda «Riikl. sõltumatuseks». Meie peame nüüdsest hakkama kasutama sõna «suveräänsus». Leht kõrvale panna.» (Lk 177.) Seda, et Balti riikide staatuse määramine oli tol ajal (ja on ka praegu) keeruline küsimus ja määratlused olid kaotanud oma endise tähenduse, näitab Paasikivi märge 28. 8. 1945, kui ta kirjutab: «Suveräänsus näib olevat midagi muud kui sõltumatus, millist sõna on samuti tihti kasutatud. Sest äsja on selgunud, et Baltimaad, Eestit, Lätit ja Leedut, peetakse sõltumatuks, kuid meid see ei rahulda, sest see ei ole suveräänsus.» (Lk 200.)

Välisasjade komisjoni istungil 16. 1. 1948 otsustati siiski jääda eestlaste väljaandmise otsusele kindlaks. Täheldati, et diplomaatilised ringkonnad Soomes jälgivad suure huviga eestlaste küsimuse lahendamist ja mitte keegi ei ole õelnud, et nad ei mõista soomlaste seisukohta ega otsuseid, mida nad kavatsevad vastu võtta.

Enckell pani ette, et ühes väljaandmisotsusega tuleks pöörduda venelaste poole palvega anda eestlastele armu või arvata nad amnestia alla, võttes arvesse eriti leevendavaid asjaolusid vähemalt osa eestlaste puhul. Enckelli ettepanekuga nõustusid Paasikivi, Pekkala, Heljas ja Kilpi. Pöördumine otsustati vormistada välisministreeriumi kirjvana Savonenkoviile. Kommunistid Leino, Murto ja Janhunen olid arvamusel, et mitte mingit pöördumist pole tarvis teha. «Hirmus. Milles kõiges ma pean ka osaline olema,» kirjutab Paasikivi oma märkmikus. (Lk 539.)

21. jaanuariks olid eestlased üle antud. Sellel päeval kirjutab Paasikivi oma märkmikusse: «Eestlaste loovutamine on mõju-

nud väga rusuvalt rahvale ja ka sotsiaaldemokraatide ringkondadele. Oleks olnud hea, kui me oleksime saanud üles näidata inimlikkust. Neid peetakse poliitilisteks vangideks.» (Lk 542.) 23. jaanuaril oli president Paasikivi juures Savonenkov, kes kurtis, et eestlaste suhtes olevat ju kõik olnud üheselt selge, aga ikkagi tekkinud selle ümber suur kära. Savonenkov viitas ajalehtede kirjutistele ja meeleavaldustele. President vastas: «Asi otsustati lähtudes seadusest ja lepingutest. Ajalehtede kirjutised johtuvad sellest, et eestlaste seas oli kaastunnet äratavaid üksikjuhtumeid. Meil on trükivabadus.» (Lk 544.) Sellega eestlaste intsident lõppes. Väljaandmisprobleemid aga olid soomlastele vaid väikeseks mureks võrreldes muude sündmustega, mis toimusid Soomes ajal, mida on hakatud nimetama ohu aastateks.

Väga ebameeldivaks probleemiks sai Soomele sõjakurjategijate karistamine. 1944. a vaberahulepingu artikli 13 alusel kohustus Soome arreteerima ja karistama sõjasüüdlasi. Probleemaatiliseks tegi asja see, et soomlased pidasid Jätkusõda otseselt Talvesõja jätkuks ja sellepärast põhiliselt õiglaseks sõjaks. Jätkusõjas olid nad vallutanud tagasi Talvesõja kaotatud alad, kuid olid ka tunginud Nõukogude Liidu territooriumile. Seal olid nad küll edasitungi peatanud ja ei osalenud näiteks rünnakus Leningradi vastu, kuid siiski olid nende poolt vallutatud Nõukogude Karjala alad küllaltki suured (enne sõda oli seal elanud u 300 000 inimest).

Sõjasüüdlaste küsimus tõusis päevakorda 1945. a alguses. Siis aga selgus, et Soome seaduste järgi ei oleks saanud kedagi sõjasüüdlaseks ega sõjakurjategijaks teha. Ždanov nõudis, et Soomes võetaks vastu uus seadus, mis seda võimaldaks. 21. 8. 1945 esitatigi spetsiaalselt koostatud seadus Eduskunnale. Põhiseaduskomisjoni aruande põhjal oli see seadus vastuolus Soome õigussüsteemiga. 5. 9. 1945 kutsus Ždanov peaminister Paasikivi jutuajamisele. Ta mainis, et juhul, kui sõjasüüdlasi ei karistata, võib vaid kolmas sõda NSV Liidu ja Soome vahel selle probleemi lahendada. Valitsuse survel võttis Eduskunta 11. 9. 1945 uue seaduse vastu 129 poolt- ja 12 vastuhäälega. Seaduse pidi kinnitama Soome president. Mannerheim aga teatas, et ta on haige, ja nii kinnitas selle presidendi kohusetäitjana Paasikivi. Järelevalvekomisjoni nõudmisel pidid karistatavad olema kõrged riigitegelased. 21. 2. 1946 mõisteti järelevalvekomisjoni poolt esitatud minimaalsed vanglakaristused järgmiselt: peaministritele J. W. Rangellile 6 ja Edvin Likomiesile 5,5, endistele ministritele Väino Tannerile

5,5, Antti Kukkonenile ja Tyko Reinikkale 2 ning endisele Berliini saadikule T. M. Kivimäkele 5 aastat.

Soomlastele oli see kohtuprotsess eba-meeldiv mitte ainult juriidilisest küljest, vaid ka sellepärast, et pidi maha vaikima Talve-sõja. Samuti oli ju soome rahvas peaaegu üksmeelselt heaks kiitnud selle poliitika, mille eest nüüd vana juhtkond vangis mõis-teti. Nõukogude Liidule oli see põhiliselt rutiiniküsimus — igal pool Euroopas toi-musid sõjakurjategijate protsessid, järelikult pidi need toimuma ka Soomes. Kas kohut mõisteti õiglaselt või ebaõiglaselt — sellel polnud tähtsust. Näiteks president Manner-heimi, kes sõdade ajal oli Soome armee ülemjuhataja ja oleks sellepärast samuti pi-danud kuuluma sõjakurjategijate hulka, ot-sustas Moskva süüpinku mitte nõuda.

1945. a hoidis soomlaste meeli ärevil veel teinegi sündmus. Nimelt avastati maikuu-s ülesandmise tõttu mitmel pool Soomes peidetud relvatagavarasid. Selgus, et seoses pärast sõda toimunud armee demobilisat-siooniga oli osa sõjaväelasi organiseerinud salajased relvalaad. Relvi peideti umbes 35 000 sõduri tarvis juhuks, kui algab uus sõda või kui sisepoliitiline olukord nõuab relvade haaramist. See oli otseses vastuolus vahearahulepingu sätetega ja järelevalve-komisjon esitas 3. 6. 1945 Ždanovi allkirjaga protesti. Pärast pikaajalist ja põhjalikku uurimist, mille käigus arreteeriti ülekuula-miseks 1709 ja kuulati muidu üle 10 000 inimest, langetati 1947. a jaanuaris kohtu-otsused, mille alusel 1488 asjasse segatut said vanglakaristuse.

Ohuaastateks nimetatakse sõjajärgset perioodi Soomes eelkõige seoses 1948. a aprilli lõpu sündmustega. Siis liikusid Soome kuuldused kommunistide kavatsusest võimu haarata. Alates 1946. aastast tuli Nõukogude Liidule üüritud Porkkala sõja-väebaasi kaudu Soome üle kolmesaja Vene-maal olnud kommunisti. Kohe peale sõda oli taastatud Soome Kommunistlik Partei ja loodud uus parteide liit SKDL — Soome Rahva Demokraatlik Liit. Sellesse kuulusid SKP ja eri organisatsioonid. SKDL muutus kohe maa teiseks suureks poliitiliseks grupeeringuks. Soome parlamendivalimistel aastatel 1945—1954 jagunesid delegaadikohad järgmiselt:

	SDP	SKDL	Kok.	Ml.	RKP	Kans.
						P.
1945	50	49	28	49	14	9
1948	54	38	33	56	14	5
1951	53	43	28	51	15	10
1954	54	43	24	53	13	13

1947. a sügiseks võtsid Soome kommu-nistid omaks «kahe tee» teooria. Selle järgi jagunes maailm lääne- ehk imperialistide leeriks ja rahvademokraatlikeks maadeks. Viimaste hulka pidi kommunistide arvates kuuluma ka Soome. 1948. a alguses sai Soome kommunistidele eeskujuks sündmuste kulg Tšehhoslovakkias. Nad arvestasid samuti tekkida võivat olukorda, et Soome parempoolseid parteisid ja sotsiaaldemok-raate võiks süüdistada parempoolse riigi-pöördekatse organiseerimises ja selle ära-hoidmise ettekäändel saaksid kommunistid ise võimu haarata. Soome parlamendi liige kommunist Hertta Kuusinen esines 25. 3. 1948 kõnega, milles tõi näiteid Tšeh-hoslovakkias ja ütles: «Selline peab olema ka meie tee.» Kommunistide ajalehed kirjutasid, et Nõukogude Liit võib rahu-lepingut rikkuda ja sekkuda Soome sise-asjadesse. Sellega püüti ilmselt hirmutada teisi parteisid ja näidata, milline jõud neil selja taga on.

27. 4. 1948 tuli kokku Soome riiginõuko-gu arutamaks, kust on tekkinud kuuluju-tud kavatsetavast kommunistide riigipöörde-katses. 6. 4. 1948 oli sõlmitud sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise leping NSV Liidu ja Soome vahel (YYA leping). See ei rahuldanud Soome kommunistide lootusi, kes olid oodanud, et leping tuleb täpselt samasugune, nagu NSV Liit oli sõlminud Ungari ja Rumeeniaga. Sõjalist koostööd käsitlevaid punkte oli vähesel mää-ral ka soomlaste sõlmitud lepingus, kuid need olid siiski suhteliselt tähtsusetud. Kommu-nistid väitsid, et kuulujutud nende poolt organiseeritavast riigipöördekatsest olevat alusetud ja mõne aja pärast ka jutud selle ümber raugesid. Praeguseni pole nende kuu-lujuttude tõdesusest mingeid materjale leitud. Kui arvestada, et SKP avas oma arhiivid avalikkusele vaid umbes aasta tagasi, siis on loomulik, et neist enam mingeid selliseid materjale ei leita.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Soome olu-kord sõja lõpust kuni 1948. aastani oli küll keeruline, kuid erakordselt osavate poliitikute juhtimisel tulid soomlased sellest välja ilm-selt vähimate võimalike tagasilöökidega. Mitmel teisel riigil läks hoopis kehvemini. Paasikivi kirjutab oma märkmikus vestlu-sest 17. 1. 1948 minister Heljasega. Heljas rääkis, et ta oli Pariisi rahukonverentsi ajal kohtunud Dimitroviga Bulgaariast, kes öelnud: «Soomes edeneb demokraatia aeg-laselt. Meie oleme tapnud 2700 (2900?) ja 10 000 istub vanglas.» (Lk 541.) See väike näide illustreerib, milliseks kujunes olukord ühes maailma osas. Soomlased tead-sid, millest hoiduda ja mille poole pürgida.

Lõpetuseks veel tsitaat Paasikivi kirjast

Eero A. Moorile: «Majandusajad on maailmas siiski teisejärgulised. Areng läheb nüüd oletatavasti kollektivismi suunas — kas tulemus on hea või halb, seda näeme tulevikus. Kuid tähtis ei ole majanduslik struktuur. See on otstarbekohasuse küsimus — sellest, milline süsteem suudab paremini tagada inimese heaolu. Aga kõige tähtsam on vaimne vabadus. Riigikapitalism Nõu-

kogude Liidus mind nii ei hirmuta — Enzo-Gutzeit, raudteed jne, jne on meil riigi valduses —, aga see vaimse vabaduse puudus ja see lämmatav vaimne atmosfäär, mis valitseb Nõukogude Liidus, oleks Sinule, minule ja Soome rahvale võimatu. Seda ma kardan. Kuid areng, mis toimub Rootsis ja teistes põhjamaades, ka Inglismaal, mind ei hirmuta.» (Lk 380.)

LINNART MÄLL

MAAILMA AJALOOST ENNE «MAAILMA AJALUGU» Mõtteid ja mõtisklusi

Siin tuleb juttu nii maailma ajaloost kui ka «Maailma ajaloost». Tõsi, «Maailma ajalugu» on alles kavatsus, kuid õnneks siiski rohkem kui lihtsalt kavatsus. Selle eestikeelse suurteose ettevalmistustööd juba käivad, ja kui kõik läheb nii, nagu kavatsatud, siis peaks paarikümne aasta pärast mituteistkümneid köidet meie riieleil asuma; viimase köite lõpu-lehekülgedel kirjeldus ajajärgust, millesse me veel pole jõudnud — XX sajandi lõpu-aastaist.

«Maailma ajaloo» ettevalmistustöö üheks aspektiks on see, mida võiks nimetada maailma ajaloo mõtestamiseks. Olen kindel, et «Maailma ajaloo» kõik autorid tegelevad praegu sellega, igaüks muidugi omamoodi ja omal viisil. Usun, et ka teised kirjutavad oma vaatenurgast, ja et need vaatenurgad ei lange üksteisega sugugi kokku. Ilma niisuguse mõtestamiseta ei saa «Maailma ajaloo» kindlasti asja. Kuid vaatenurkade erinevusest rääkides ei tahtnud ma üldse toetada liiga tihti standardstelt korrutatud väidet, mille kohaselt vaidlustes sündivat (üks ja ainus) tõde. Isegi kui sünnib, tahaks «Maailma ajaloo» puhul ometi loota, et see jääks niisugusest üheülbalisusest puudutama, tulgu see siis peatoimetaja ja toimetuskolleegiumi ettekirjutustest või kirjutaja enda sõandamatusest toimida teistmoodi kui seni. Praegu paistab, et esimene nuhtlus meid ei ähvarda, iseenda seest tuleva vastu aitab aga kindlasti maailma ajaloo mõtestamine.

See peaks meile, autoritele, praegu eelkõige tähendama, et iseenda le teadvustatakse tulevase koguteose põhisuunitlus ja oma osa selle teokssaamisel. Kuid ka seda, et lugejatele antakse aimu võrgu kontuuridest, mille autor on heitnud andmete ja tõlgenduste ookeani lõpmatusse,

et püüda välja kõige olulisem. Teiste sõnadega, «Maailma ajaloo» lugejatele peaks olema antud võimalus teada saada, mida autor peab maailma ajalooks, ehk miks ta on lähtunud just sellest ja mitte teisest ning miks ta räägib just tollest ja mitte muust.

Kuulen juba vastulauset: aga seda on ju alati tehtud! Kas aga on? Tavalise (julgeks isegi öelda: lihtlase) narratiivi puhul lihtsalt kirjeldatakse sündmusi puhtsüdamlikus veendumuses, et tuuakse esile just see, mis on vajalik ja õige. Võib-olla varjutab puhtsüdamlikkust mõnikord mõnesugune tendentslikkus, kuid sellele leitakse sama puhtsüdamlik seletus — nii on vaja (näiteks poliitilist, majanduslikku või kultuurilist situatsiooni silmas pidades). Muidu aga ollakse iseenda silmis aus ja usutakse, et kirjeldus vastab täpselt sellele, mis oli kunagi sündmuseks. Kas on see mõtestamine selles mõttes, mida eelmises lõigus silmas peetud? Ei vist.

Teiselt poolt ollakse ehk kütkestatud mõnest moodsast või lihtsalt meeldima hakanud teooriast, mis kusagil või kunagi häid tulemusi andnud, ning heidetakse see võrguna niisama umbropsu ükskõik kuhu lootuses, et see ka seal head ja tingimata etteoodatud saaki annab. Et tavaliselt ei anna, siis visatakse suur hulk «halbust» andmeid ära ning teooria õigustamiseks mõeldakse võib-olla isegi sama palju «häid» lihtsalt välja, peasi, et teooria kõigutamatuks jääks. Kas see on ajaloo tõeline mõtestamine? Ei usu.

Kolmanda võimalusega oleme suuremal või vähemal määral kõik kokku puutunud, nii lugejad kui autorid aastakümnete vältel. Tegemist on võrguga, mida loendamatuks kirjutistes, artiklites ja raamatutes on nimeta-

tud ainuõigeks ja kõikvõimsaks, mida arvututel loengutel, sümposiumidel ja kongressidel on ülistatud ja taevani kiidetud. Võrku on lubatud küll parandada, kohendada, venitada, täiustada jne, kuid mitte mõne teisega asendada. Selle võrgu esimeseks punujaks ei olnud mitte see inimene, kelle peale lugeja mõtted on kindlasti juba kandunud. Hoopis vastupidi, tema juurdelisatud majanduslik aspekt tegi võrgu pikaks ajaks tõepoolest mõnevõrra efektiivseks kõige erinevamate regioonide käsitlemisel, võimaldades vältida eelkäija ilmset ühekülgust. Selleks eelkäijaks ei olnud aga keegi muu kui Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Filosoof, kellele maailma ajalugu tähendas vaimu kandumist Idamaade despotiast Kreeka ja Rooma kaudu germaanliku monarhia-vabadustäiuseni. Kõik maad ja rahvad, kes asusid vaimu põhisuunast kõrval või kelle juurest vaim oli juba lahkunud, jäid ka maailma ajaloo ajaloost välja.

Seda teooriat on meile varajasest õpilaspõlvest sisendatud, kuigi Hegelit ennast on ikka ja alati põhjalikult kritiseeritud. Seda on sisendatud nii, et ta tundub iseenesestmõistetavana — ka siis, kui põrkab faktide vastu, mis seda kummutada suudavad. Iseenesestmõistetav seepärast, et suudab neid fakte küüniliselt ja jõhkralt ignoreerida. Kas on see teooria maailma ajaloo tõeline mõtestamine? Ei tea, mida vastavad «Maailma ajaloo» teised autorid, mina vastan: kindlasti mitte!

Kuid siin võidakse jälle vastu vaielda: võib-olla Hegeli ajal see skeem töötas, sest teistsuguseid fakte tollal lihtsalt veel ei teatud? Paljusid tõesti ei teatud, kuid pangem tähele, kuidas juba aasta enne Hegeli sündi pilas Voltaire hindu suu läbi ajalookäsitluse mõttes Hegeli kauge eelkäija Bossuet' «Maailma ajalugu» (tsitaat on võetud Ain Kaalepi artiklist «Europotsentristmist», mis esmakordselt ilmus ligi paarkümmend aastat tagasi): «Lugesime /- - / raamatut, mis mulle tundus väga isearalik. See on terve maailma ajalugu, milles ei kõnelda sõnagi meie vanast kultuurist, mitte midagi mõõtmatuist maist sealpool Gangest, mitte midagi Hiinast, mitte midagi avarast Tataariast. Kirjamehed selles Euroopa osas on küll väga nõmedad. Võrdlen neid külaelanikega, kes kõnelevad paatoslikult oma onnidest ega tea, kus on pealinn, või, veel parem, inimestega, kes arvavad, et maailm lõpeb nende silmapiiril ära.» (Kaalep 1984: 59—60.) Tõsi küll, Hegel oma «Ajaloofilosoofias» räägib Hiinast, Indiast ja ka Iraanist, kuid teeb seda viisil, mis näitab esiteks tema üsna väikest erudit-siooni, ja teiseks üpris jäika enesekindlust temale teada olnud vähest fakte sidumisel. Näiteks Hiina oli temale umbes 5000

aastat tagasi tekkinud despotlik valitseja-keskne riik, mis oluliste muutuste ja täiene-miseta on kestnud ajaloolise anakronismina tema ajani välja.

Kuid siingi võidakse esitada vastuküsimus: kas siiski ei ole heegellikul skeemil õigust teiste kõrval inimajaloo mõtestamisel oma tööd teha? Arvan, et küllap võikski olla, kuid tõemonopoli õigusest peaks see küll loobuma.

Muide, hegeliaanluse karuteeneid ajaloo üldkäsitlusele on viimastel aastakümnetel jõudsalt kritiseeritud ka teistes maailma maades ning hegellastel pole olnud tuua mingeid tõhusaid argumente oma süsteemi kaitseks, kui nendeks mitte pidada õõnsalt kõmisevaid deklaratiivseid hüüdlauseid. Äsja-lahkunud Chicago Ülikooli professor, usundi-loomane ja Lähis-Ida uurija, endine tartlane Artur Võõbus näiteks hindab Hegeli osa nii: «Ajalooline uurimistöö on seisnud ühekülgse orientatsiooni kammitsais. Palju on selles süüdi G. W. Hegeli ajaloo filosoofia, mis on säädnu õhtumaa ühekülgse tulipunkti idamaa arvel.» (Võõbus 1984: 12.)

Tsiteeritud artiklis tõestab Võõbus veen-valt omaenda avastatud käskkirjalise materjali põhjal, et idamaade areng mitte üksnes ei seiskunud Kreeka ja Rooma tsivilisatsiooni tekkides, vaid arenes edasi ka pärast nende allakäiku, avaldades suurt ja mitmekülgset mõju läänemaadele terve keskaja vältel ja hiljemgi. Võõbus puudutab põhiliselt Lähis-Ida, kuid ka India ja Hiina pideva arengu ja mõju kohta on viimased aasta-kümned ja isegi aastad toonud uut materjali otse tulvana. See ei jäta Hegeli Hiina-kontseptsioonist küll enam midagi järele. On selgunud, et Hiina oli kultuuriliselt XVI sajandi lõpuni maailma juhtivaid maid, hili-semas mahajäämuses pole aga midagi imes-tada kas või seepärast, et kõigil maadel on oma ajutise languse perioodid. Ning mis Hiinas praegu sünnib, on ka meil siin Eestis juba küllalt hästi teada. Kui me vaatleme Hiinat tema traditsioonilises kultuuriring-konnas Kaug-Idas kui tervikus, siis näeme ja mõistame, et Lõuna-Korea mõnevõrra varasem ja Jaapani veel varasem majanduslik hiigelhüpe pole juhus, vaid et see on eel-mänguks tolle piirkonna ajaloolisel tõelise liidri Hiina uuele esilekerkimisele. Hiigelkultuur võib küll mõneks ajaks tuk-kuma jääda (mis on 3—4 sajandit maailma ajaloo üldises perspektiivis?), kuid virgudes teeb kõik ülikiirelt tasa. Eks Hiina ajaloo viimased kümme aastat tõesta seda?

Tundub, et XXI sajandi algul, mil «Maailma ajalugu» on valmis, nõuab Hiina fenomen erilisi selgitusi. Üheks allikaks, kust meil neid otsima hakatakse, on seesama «Maailma ajalugu». Kas me oleme valmis nendele küsi-

mustele vastama? Kas me tahame seda üldse teha? Vastus saab olla vaid üks: me peame seda tegema, tahame siis või ei taha. Järelikult tuleb juba praegu erilist tähelepanu pühendada Hiina ja üldse Kaug-Ida ajaloole, seda nii sisulises kui ka mahulises väljenduses.

Kuid kas meil jätkub jõudu ja otsustavust purustada heegellik stereotüüp, mis peab Hiina (ja ka India) ajaloo käsitlemist vähetähtsaks ja ebaoluliseks? Paraku on meil praegu ainsaks süstemaatiliseks vanaaja üldkäsitluseks V klassi õpik (Korovkin 1987). Indiale on selle mahust antud 3,5%, Hiinale — 4%. (Võrdluseks Kreeka 31%, Rooma 26% ja Egiptuse 10%.) Seni pole keegi vastulauseid kirjutanud, järelikult peetakse olukorda normaalseks, järelikult on stereotüüp sügavalt juurdunud. Sest ka tundide jaotus keskkoolides ja loengute jaotus ülikoolis allub umbes samasugustele proportsioonidele. Muidugi on tegemist üleliidulise õpiku ja üleliiduliste programmidega, kuid kas on hiljutistes uutes programmides, mida meil siin Eestis koostati, midagi oluliselt muutunud? Pealegi on vene keeles olemas tohtu lisalektüür, meil aga vaid armetu käputäis.

Nüüd aga kooliõpiku sisust. Mida me sealt loeme? Seda, et looduslikud tingimused Hiinas olid väga rasked, mistõttu tekkis usk kurjadesse jumalatesse, kes nõudsid veriseid ohvreid. Seda, et Hiina ajalugu on täis veriseid sõdu. Seda, et Suure Hiina müüri ehitamine nõudis tuhandeid inimesi. Seda, et hiinlased on kogu aeg püüdnud vallutusõdu pidada. Tõsi, juttu tehakse ka majanduse mõnedest edusammudest, näiteks siidussikasvatusest, kuid siin ei unustata mainimast, et hiinlased hoidsid kasumite saamise eesmärgil siiditootmist saladuses. Hiina teadusest rääkides ei jäeta ütlemata, et see tegi ka vigu. Kompassi leiutamisest räägitakse, kuid juures on märges, et eurooplased leiutasid selle hiljem iseseisvalt. Hiina kunst näitavat vaid orjade kõhnu kujusid, tusedaid peremehe ja teenrite pugejalikku kiirustamist. Kõik! (Korovkin 1987: 92—101.) Ei sõnagi Konfutsiusest ega Lao-zist (muide, India peatükis ei mainita üldse Buddha), ei ridagi väljapaistvatest kirjandusmälestistest, ei vihjetki hiina kultuuri panusele maailma humanismikontseptsiooni arengusse.

Kõrvalmärkusena olgu öeldud, et Rooma puhul neid epiteete üldiselt välditakse. Gladiatoorite võitlusi nimetatakse armastatud ja suurejoonelisteks vaatamängudeks (Korovkin 1987: 216), Spartacuse ülestõusust osavõtjate karistamise puhul vaid nenditakse, et «kuus tuhat posti neil hinge heitvate orjadega ääristasid Capuast Rooma viivat teed». (Korovkin 1987:205.)

Missuguse pildi õpilane selle õpiku põhjal maailma ajaloost saab, on selge. Isegi kui ta kõik unustab, jääb tema alateadvusse paratamatult kujutus Hiinast kõverpeegli. Muidugi oli Vana-Hiinas julmuseilminguid küllaga, kuid niisugust julmuse ja vägivalda nautimist, mida pakkusid Rooma snobidele «armastatud suurejoonelised vaatamängud» ja tuhanded ristilöödud, seal ei tundud. Muidugi valati ka Vana-Hiinas ohtralt verd, kuid vaimueliit astus seal alati selle vastu välja kirjasõnias ja isikliku eeskujuga. Mida tegi aga Rooma vaimueliit, isegi Seneca, isegi Marcus Aurelius? See on hästi teada. Kas ka teadvustatud maailmaajaloo üldkontekstis? Kahjuks vist mitte.

Kuid nüüd kerkib küsimus minul: kas õpiku autor tõesti ei tea Konfutsiust ja Lao-zid? Ilmselt teab, kuid ta pole nende esitamise vajadust endale teadvustanud. Sest ta sees toimib seesama koolipõlves omandatud heegellik kontseptsioon (mida ta nüüd teistele sisendab), mis nõuab idamaise vaimu pisendamist ja julmuse suurendamist ning läänemaise vaimu suurendamist ja julmuse pisendamist.

See oht on varitemas ka meid, «Maailma ajaloo» autoreid. Seepärast ongi vaja need ja veel paljud muud probleemid endale täie tõsidusega teadvustada. Küsida endalt ja teadaolevailt faktidelt. Et juba julmusest oli juttu, siis võiks näiteks küsida, kes oli ühel või teisel ajalooetapil julmem? Kas Augustus või Huviška, kas Henry VIII või Ivan IV, kas mongolite armee või ristisõdijate sõjavägi? Pean tunnistama, et ei oska vastata, või kui just vaja, siis fraasiga «mõlemad olid julmemad». Võiks ka küsida, milline sündmus mingil sajandil põhjustas maailma ulatuses kõige suurema hulga inimeste mõttetut ja julma tapmist? Näiteks XVIII sajandil? Siin peaks vastus küll lihtne olema: Suur Prantsuse Revolutsioon.

Minu meelet ei tohiks «Maailma ajalugu» niisugustest faktidest mööda või üle vaadata, ükskõik kui «progressiivseks» või vajalikuks me ka üht või teist julmüst ärgitanud sündmust ei peaks. Samuti tuleks vältida niisuguse halva ja kurja ülistamist, õigustamist, muidugi kindlasti ka mahavaikimist, mis on kasulik «kollektiivegole», st sellele, mida ükskõik mis kontekstis või ükskõik mis seoses tähistatakse sõnadega «meie» ja «oma», eriti vastandustes «meie» — «nemad» ning «oma — võõras». Praegu peavad nii mõnedki selle opositsioonipaari olemasolu inimkoosluse enesehinnangus oluliseks ja paratatuks. On isegi väidetud, et nende kadumisel tabab kooslust hukk.

Ometi, kui süveneme põhjalikult inim-mõtte ajalukku, siis näeme, et sügavad humanistlikud õpetused ja eriti niisugused

universalistlikud religioonid nagu budism ja kristlus on kui mitte alati, siis ikka ja jälle kutsunud neist üle saama. Sest universalismile on esmatähtis inimkond kui tervik, inimsus kui niisugune; sellele pole aga mingit «võõrast» olemas. Hiinas oli inimkonna kui terviku nägemisele suunatud ka Konfutsiuse õpetus, seevastu totalitaristlik legism (*fajia*) rõhutas «oma» ja «võõra» vastandamist. Muidugi tunnistasid legistid ausalt, et peavad erinevalt konfutsianistidest inimest loomult halvaks. «Oma — võõra» opositsioonipaari ajaloolise paratamatuse hindamisel ja teadvustamisel võiks seega vast olla kasulik teada legismi põhjendaja Shang Yangi (IV sajand e.m.a) arvamust selle tekkest juba matriarhaadis:

«Tollal, kui tekkisid taevas ja maa ja inimesed, teadsid inimesed oma emasid, kuid ei teadnud isasid. Nende kulg oli ligimesearmastus ja omakasu. Et nad armastasid vaid oma ligimesi, siis hakkasid nad vahet tegema omade ja võõraste vahel, omakasu sünnitas aga salakavaluse. Inimesi sai rohkem, kuid et neid valdas püüd eraldada omasid võõrastest ja omakasu, siis valitses nende seas kaos. Tollal inimesed juba tahtsid teistest üle olla ja püüdsid jõuga üksteist allutada. Püüd üleolekule tekitas tülisid, püüd jõuga allutada tekitas vaidlusi.» (Shang jun shu 1965: 31.)

Ilmselt pole siia juurde vaja kommentaari. Piisab, kui öelda, et hiina rahvas ütles legismist lahti juba II sajandil e.m.a, püüdes pärast seda teostada universalistlikke õpetusi. Kuidas seda hinnata, mis tähendus oli selle maailma ajaloole, ka see on kindlasti vaja «Maailma ajaloo» autoreil teadvustada.

Teadvustada seda on kõige muu kõrval vaja ka selleks, et vältida «Maailma ajaloo» väga raskelt välditavat autoridispositsiooni (mis Hegeli puhul eriti ilmekalt esile tuleb): kõik see, mis on minuga seotud, on kõige parem! Minu maa on kõige parem, minu kultuur on kõige parem, minu religioon on kõige parem, õigem, sihipärasem, vajalikum, kasulikum, suurejoonelisem, õnnistavam, ilusam, vägevam, vastupandamatum jne, jne. Ning kui midagi selles minu «omas» kipub viltu kalduma, siis tuleb see kohe maha vaikida või teiseks nimetada.

Näiteks on hegeliiaanile «omaks» Kreeka. Kuid mida Kreeka ajalugu temale tähendab? Kas pidevat protsessi, mis algas kusagil II aastatuhande lõpul e.m.a ja kestab ikka veel edasi? Oh ei. Temale lõpeb Kreeka ajalugu juba II—I sajandil e.m.a. Miks? Sest ajaloo-vaim kandus Kreekast Roomasse ning kreeklase osaks jäi paremal juhul vaid roomlase õpetada, muidugi roomlase orjana. Kreeklane Kreekamaal aga mandus, «oriendistus», ei suutnud isegi Kristust päris õigesti mõista

(sest mõistmise üheks eelduseks pidi olema rooma õiguse tundmine). Seepärast häbenetakse keskaegset Kreekat Kreekaks nimetada, häbenetakse tollast riiki isegi ametliku nimevõtte järgi nimetada (selleks oli teatavasti Rooma) ning kasutatakse ühe vana linna järgi tuletatud pseudonimetust Bütsants. Bütsantsi nimetusest on tulnud omadussõna bütsantslus, see aga tähendab nii palju halba, et selle piirid ei ole isegi kindlalt fikseeritud: despotism, silmakirjalikkus, välist toretsemist, julmust, vägivalda, salakavalust, petturlikkust, kultuurivaenulikkust... Uusaja käsitlustes küll räägitakse jälle Kreekast (sest Bütsantsi asendas «veel halvem» riik — Türgi), kuid seda tehakse möödaminnes, sest mis ühist on praegusel Kreekal germaanlusega.

Kas tõesti on Kreeka ajalugu niisugune? Kas tõesti kasvas üliharitud muinaskreeklane üle salakavalaks bütsantslaseks ja see omakorda tähtsusetuks nüüdiskreeklaseks? See kõik vajab sügavat ja asjatundlikku mõtestamist. Mida näiteks nüüdiskreeklased ise arvavad oma ajaloo? Kas meil on õigus seda ignoreerida? Ma ei tea, mida mõtleavad teised «Maailma ajaloo» kirjutajad, kuid minul on küll veendumus, et ka Kreeka ajalugu kujutab endast üht katkematu protsessi, mis on alanud kaugel muinasajal ja mis kestab ikka veel just sealsamal Kreekamaal. Muidugi on see protsess toimunud maailma ajaloo keerulistes seostes, kuid protsessi kulgu need olematuks ei muuda. Seepärast on Ida-Rooma loomulikuks jätkuks Vana-Kreekale ja tänapäeva Kreeka omakorda tolele. «Maailma ajaloo» autorite ülesandeks peaks olema just selle loomulikkuse näitamine ja mitte halvustavate epiteetide külgekleepimine. Sest ei maksa unustada, et rooma õigus kodifitseeriti just «Bütsantsis» (Justinianuse ajal koostatud «Corpus iuris civilis»). Ei maksaks ka unustada, kui võrd «bütsantslased» õilistasid ja harisid lääneeurooplasi nii enne kui ka pärast Konstantinoopoli vallutamist. Kõik see on teada, ja kui see ei vasta mõnele harjumuspärasele skeemile, kes on siis süüdi? Julgen arvata, et küllap vist skeem.

Kuid autori «omast» ülesäämisel on ka tulevikku suunatud aspekt. Nimelt on Jaapanis hakanud levima kõige jaapanliku üleväärtustamise tendents. Tundub, et peagi jõuab (kui juba polegi jõudnud) sealsesse ajalookirjandusse idee, et maailma ajalugu kulmineerub Jaapanis. Arvamus endast kui valitud rahvast on jaapanlaste seas juba üpris levinud. Kuidas sellesse suhtuda? Muidugi eitava! Kuidas aga seletada selle esilepurskumist? Arvatavasti Jaapani tohutute edusammudega majanduse ja tehnoloogia

vallas. Kas aga ei teki siin paralleel Lääne-Euroopa edusammudega XVIII—XIX sajandil ja tollaste kõrgendatud enesehinnangutega, mis avaldusid näiteks ka Hegeli õpetuses? Minu arvates on see ilmselge. Järeldus: kui me ei soovi Jaapanit aktsepteerida maailma ajaloo kulminatsioonina, siis ei tohi me selleks pidada ka Euroopat.

Kuna «Maailma ajalugu» puudutab tervet maailma, siis ei saa me kindlasti mõnda minna niisugustest universaalsetest terminitest nagu 'maailmakultuur' ja 'maailmakirjandus'. Muidugi on need teatud objekte uuriva teaduse terminid ja seega tuleb neisse suhtuda kui metatermineisse. (Olgu siinkohal kõrvalmärgusena öeldud, et ükski kultuuritegelane ei tohiks enda kohta väita, et teeb maailmakultuuri, ja ükski kirjanik lausuda, et kirjutab maailmakirjandust. Samuti ükski rahvas hädaldada, et teda seoses nende terminitega liiga vähe nimetatakse. Sest nende terminite rakendamise eesmärk pole mitte teatud hulga nimede katmine, vaid kogu maailmas toimivate mõningate ja eelkõige integreerivate tendentside kirjeldamine.)

Nendele terminitele on teaduse ajaloos antud üsna erinevaid sisusid ja mahtusid. See on ka loomulik, sest nii nagu areneb teadus, arenevad ka terminid. Seegi on probleem, mis vajab arutamist ja lahtimõtestamist. Mulle tundub, et kui hoida teaduse terminoloogiat kangekaelselt selles kontekstis, millesse selle kunagi paigutas Hegel, Goethe või mõni teine XVIII—XIX sajandi suuruju, mõjub see teaduse arengule pidurdavalt. Palju viljakam on vaadelda terminite ajaloolist arengut. Eesti keeles ilmunud raamatutest võiks selleks head sissejuhatavat materjali pakkuda Nikolai Konradi «Ajaloost mõttest» (Konrad 1987), mõnel määral ka Ain Kaalepi «Maavallast ja maailmakirjandusest» (Kaalep 1984). Muidugi pole tarvidust ka nende hinnanguid absolutiseerida, kuid etapiks nimetatud terminite ülekandmisel «Maailma ajalukku» on nad küll. Eriti selles mõttes, et mõistavad nende terminite kasutamise legitiimsust ka perioodide puhul, mis eelnesid nende kasutuselevõtule.

Nikolai Konrad on esitanud nii rohkelt näiteid erinevate regioonide kirjanduste kulgemise kohta ühtse maailmavoolusena, et neid pole mõtet siin korrata. Vahest tasuks ainult toonitada, et niisuguse kulgemise ajalisel piiril võivad erinevates regioonides kõikuda mõne sajandi ulatuses, kuid mitte see pole oluline. Ühel konkreetsel juhul on oluline näiteks hoopis see, et varajasemate lugulaulude ja rahvalaulude põhjal kunsteposte loomise üheks esimeseks näiteks on Tulsidäsi hindikeelne «Rāmājāna» (XVI sajand), üheks viimaseks näiteks aga Kreutzwaldi «Kalevipoeg» (XIX

sajand). Kas nad kuuluvad maailmakirjanduse ühtsesse voolu? Isegi kui me ei teaks nende (ja eriti Tulsidäsi) mõju teistele kirjandustele, ei tohiks me siiski eitavalt vastata — tendents on ilmselge kas või sellepärast, et nende vahele mahub teisteski regioonides suur hulk samalaadseid teoseid.

Ning muidugi renessansi probleem. Kas oli see lokaalne, vaid Euroopale omane nähtus, mille maailmaajalooline tähendus avaldus alles kapitalismi kui maailmasüsteemi tekkimise tõttu Euroopas, või on tegemist universaalse nähtusega? Nikolai Konrad ja tema universaalse kontseptsioon on tihti sattunud kriitikatule alla. On väidetud, et Ida renessanss andis vaid suuri nimesid, mitte aga ühiskonda püsivalt muutnud uuendusi. Tõsi, renessanss Idas sumbus, kuid mis oleks saanud Euroopa renessansist, kui poleks üle võetud suurel hulgal ideid ja leiutisi, mille sünnipaigaks oli Ida? Nende hulgas väärivad tähelepanu mitmed saavutused, mis sündisid just Ida renessansi päevil, eriti trükikunst (ühes liikuvate kirjamärkidega) ja tulirelvad. Maailmakultuuri kui tervikut silmas pidades võiks ilmselt siiski jääda renessansi universaalsuse tunnustamise juurde, mis võiks arusaadavaks saada näiteks sõnastuses: maailm tervikuna andis oma saavutused Euroopa renessansi teenistusse, et toimuks see esialgu lokaalne läbimurre uude maailmakäsitluse, mis hiljem muutis terve maailma palge. Ärgem unustagem renessansi kaasaegse Francis Baconi tunnustust, et selle läbimurre põhiteguriteks olid kolm leiutist: magnetnõel, püssirohi ja trükikunst — kõik teatavasti hiina rahva looming. (Bacon 1840, lk 134—135.) Muide, renessansi universaalsuse kontseptsioon ise ei ole sugugi ühes kohas tekkinud, selleni on suhteliselt iseseisvalt jõutud maailma erinevais paigus: meilgi sai hiljaaegu kättesaadavaks P. Kirkwoodi raamat «Renessanss Jaapanis» (Кирквуд 1988). Järelikult on ka selle kontseptsiooni väljatöötamine ise maailmakultuuri arengu poolt ette nähtud.

Kirjandus

Bacon, Francis 1840. *Novum Organum*, P. II. Lipsiae.

Kaalep, Ain 1984. *Maavallast ja maailmakirjandusest*. Tallinn.

Konrad, Nikolai 1987. *Ajaloo mõttest*. Tallinn.
Korovkin, Fjodor 1987. *Vanaaeg. Õpik V klassile*. Tallinn.

Shang jun shu 1965. Beijing.

Võõbus, Artur 1984. Uusi perspektiive Euroopa vaimuloo uurimisel. «Eesti Kirik» nr 1, lk 12—17.

Кирквуд, Кеннет Портер 1988. *Ренессанс в Японии*. Москва.

MATI HINT

RAHVUSKÜSIMUS MEIL JA MOSKVAS I

Enamikule eestlastest on rahvusküsimus ülitähtis. Keeleseaduse arutamise viimasel perioodil 1988. a lõpus oli «Mainori» massiküsitluse põhjal eesti keele küsimus eestlastele kõigist probleemidest tähtsaim. Muidugi on ka eestlaste hulgas inimesi, kes leiavad, et perestroika ja ajakirjanduse vabaneemine ei ole nende elus midagi muutnud. Elu on jäänud endiselt raskeks või läinud raskemaks. Mida paberil ka ei kirjutataks, igapäevast elu pole see muutma ulatunud. Tegelikult on siiski ka elu muutunud: viis aastat vanade mõõdupuude järgi võiks Eestis praegu produtseerida tuhandeid poliitilisi «kriminaal»protsesse. Valdavale enamusele mu rahvuskaaslastest tähendab võimalus oma rahvusprobleemidest ausalt või vähemalt ausamalt kõnelda juba elu kvaliteedi paranemist. Teatud mõttes on see muidugi idealistlik ellusuhtumine, aga XX sajandi metsikustes ongi väikerahvaste rahvusluse ilmingud eelkõige inimväärikuse avalduseks — on nad ju tihti seotud eluohtliku riskiga (kui mitte hetkel, siis aimatavas tulevikus). Ja ometi on läbi ajaloo leidunud väikerahvaid, kellele selline väärikas idealistlik risk on olnud kategooriline eetilise imperatiiv. Kas ka eestlased sobivad astuma madalmaalaste ja kreeklaste, buuride ja iirlaste kõrvale, selles võib ju vahel ka kahelda, aga kindel on, et eestlastel on alati leidunud mehi ja naisi, kellele isamaa asjad on kõige tähtsamad. Samuti on ajalugu näidanud, et eesti rahvas oma määravas enamuses astub isamaa eest välja ja tõstab isamaa asjad praktilistest igapäevaasjadest kõrgemale, kui on ainult vähegi soodne moment. Nagu nüüd viimased paar aastat.

Ka rahvusküsimust arutades põrkavad idealistlik ja materialistlik vaateviis paratamatult kokku. Seda erinevust formuleerida pole raske kellelgi, kes on sattunud nendest probleemidest rääkima näiteks oma sümpaatsete Moskva tuttavatega või on siis lugenud siinsete «uuseestimaalaste» arutlusi sel teemal. Nende põhitees on järgmine: kui meil poleks olmeprobleeme, kui kõigil oleksid korralikud elamistingimused, kui kortereid jaotataks õiglaselt, kui poodides oleks kõike küllaga ja kõigil muretult raha selle külluse ostmiseks, siis rahvusprobleem lakkaks. Või vähemalt taanduks. Et rahvusprobleemi teravus tuleb vaesu-

sest, lisaks veel ka sellest, et hakatakse otsima vaesuse põhjusi ja esitatakse vastastikuseid süüdistusi. Sellisel platvormil kõrgemale tõusta õnnestub «internationalistikus» seltskonnas harva. Meie elus on tõsisid probleeme: need on töö, palk, defitsiit, korter, lapsed. Aste kõrgemal lisanduvad demokraatia, inimõigused (üldiselt, mitte konkreetselt rahvusprobleemidena), trüki-vabadus, tsensuur, hariduse võimalused... See on piir.

Meie jaoks (vähemalt minu jaoks) on siin kõik oluliselt teisiti. Kui ma ütlen, et meie jaoks siit alles rahvusprobleem tõsiselt algaks, et alles pärast madalamate murede ületamist on võimalik rahvusprobleemidega tõsiselt ja väiklusest puhastatult tegelda, et alles siis muutub see selgelt identifitseerimise/-seerumise ning kindlas keeles ja kultuuris elamise-olemise probleemiks, siis enamasti mõistmine lakkab. Siis algab nende jaoks «natsionalism», egoistlik eraldumine, mingite ebaoluliste iseärasuste ja erijoonte otsimine ja rõhutamine. Jälle on minu jaoks kõik teisiti: olmelise tähtsustamine on minu arusaamises tüüpiliselt väikekodanlik maailmavaade. Kui see väikekodanlikkus paaritada deklaratiivdemokraatlike väljendustega, siis ongi käes see maksimum, mis jätab ikkagi tee lahti imperiumikesksele mõtlemisele, millest suurrahvalik šovinism ei ole enam kuigi kaugel. Aga nii näeme asju meie, nemand näevad teisiti.

Ma ei taha öelda, et väikekodanlikul mentaliteedil pole Eestis nendes küsimustes pinda. On, ja kahjuks palju laiemalt, kui tahaks tunnistada. Aga ka vastukaal eluterve demokraatliku rahvusluse näol on tugev.

Meie suurtel naabritel on raske mõista, et meie elame oma elu, et meie jaoks on meie maailma keskpunkt Eesti ja mitte Moskva. See ongi varjatud imperiaalne mõtlemine, mille arvates kõik imperiumi kodanikud elavad imperiumi elu, sest vastupidine oleks ju provintsluse maiguga. Ka meisse suure sümpaatiaga suhtuvatel Moskva sõpradel on raske aru saada, miks me ei ole kursis kõigi tähtsamate venekeelsete kirjandusajakirjadega ja vene elu päevaprobleemidega. Muidugi oleks hea olla kursis, aga see on võimatu, kui meil on täisväärtuslik omakeelne elu ja me elame seda elu. Meil on oma professionaalid, kes jälgivad kõike olulist, mis toimub venekeelses

trükisõnas, aga meil on õnneks veel ka inimesi, kes jälgivad olude poolt võimaldatud piirides ja üle sellegi soome-, inglise-, saksa-, prantsus- ja hispaaniakeelset kirjanduselu. Ja siin tuleb jälle see mõtlemise erinevus välja. Minu jaoks on mingi pilt Soome ja Lääne-Euroopa ja Ühendriikide vaimuelust sama enesestmõistetavalt vajalik kui mingi pilt venekeelsest kultuurielust. Kui need kultuurivaldkonnad pole praegu minu (ja meie) jaoks tasakaalus, siis tuleb see jällegi ajaloost ja oludest ja poliitikast, aga mitte et nii ongi päris loomulik. Muidugi on ka minule praegu väga oluline see, kui demokraatlikud ja ausad on «Znamja», «Družba Narodov» või «Junost» või kui stalinistlikud on «Molodaja Gvardija» ja «Naš Sovremennik». Aga see on mulle praegu ainult seetõttu eriti tähtis, et tolles kirjanduslikus võitluses avaldub poliitiline võitlus, mille suhtes me ei saa olla ükskõiksed ja millel on tõenäoliselt mõju ka meie saatusele. Ja kõigest hoolimata pole too elu meie elu. Meie elu peegeldub praegu päris hästi «Loomingus», «Vikerkaares», «Kultuuris ja Elus», «Sirbis», «Edasis», «Rahva Hääles»... See on jälle punkt, kus paljude Moskva sõprade arusaamine meie mõtteviisist lõpeb. Nad tahaksid meid aidata kursis olla suure impeeriumi tähtsate väljannete arengukõveratega, aga meie (vähemalt mina) ei suuda, sest et mul on oma elu, eesti elu.

Asjal on veel üks saatuslik külg. Ajaloolised alused on vedanud meid sellesse võrku, kus meil on tulnud koos Nõukogude Liidu rahvastega jagada kõike seda verist, rumalat ja ülekohtust, millest nüüd kirjutab ühesuguse kibedusega nii vene- kui eesti-keelne ajakirjandus. Aga minul (meil) tekib küsimus: miks peame meie kõike seda verist, alatut, valelikku ja vägivaldset kaasa tege-ma? Me tahame oma elu mitte üksnes trükisõnas, vaid ka tegelikkuses. Ma olen väike inimene ja me oleme väike rahvas, me ei jõua enam kõiki eksperimente kaasa teha. Meie ju seda välja pole mõtelnud, kuigi kaasakarjujaid ja kaasatõugijaid on ka siin Eestis olnud. Ja kui tulevik töötab üha uusi ühiseid vennalikke eksperimente, siis olgu meil vähemalt õigus ütelda-gi, et me tahame vabaneda sellest igavesest koos eksperimenteerimisest. Me ju teame, kuidas me tahame elada, hakkab tekkima isegi mingi kujutus, kuidas läbi raskuste jõuda sellise eluni. Kui teie tahate, siis eksperimenteerige edasi, kui veel ei ole villand, kui veel on vähe kogemusi tulemustest.

Aga siin tuleb kohe jälle esile vahe imperiaalse ja mitteimperiaalse mõtlemisviisi vahel. Nemad ja nende järel mõned

meilgi kordavad üht püha, ühtset ja jagamatut hüüdlause: «Davaite vse vmeste!» Peaasi, et me kunagi ei lahkuks ühiselt teelt, mis ka ei juhtuks. Aga ühisel teel on juhtunud juba paljugi, mida enam ei saa parandada, kõige vähem saab midagi parandada salgamise ja vale ja sundusega. Ja siin on jälle piirid. Mu Moskva sõbrad on valmis tunnistama, et Nõukogude Liit on Baltimaades korda saatnud inimsusevastaseid kuritegusid. Aga, lisavad nad kohe (ja ka nende mõtteviisi esindajad meil), aga omal maal, Venemaal, on nõukogude võim toime pannud sama veriseid tegusid sada korda suurejoonelisemalt. Kui mina mõtlen või ütlen selle peale, et mis puutub see meisse, et meie ju ei ole seda tahtnud ega taha olla seotud ka selliste õigus-tustega, siis ütlevad või mõtlevad nemad ikkagi: «Davaite vse vmeste!» Peaasi on impeerium. Jah, see kõik on õudne, jah, meil ei ole garantiid, et see enam ei kordu, aga kõige tähtsam on ikkagi — kõik koos ja ühtemoodi või enam-vähem ühtemoodi.

Kui «Vikerkaare» — «Raduga» aktiivsed inimesed toimetusest ja autorite hulgast (Rein Veidemann, Alla Kallas, Ülo Kaevats, Küllö Arjakas, Siim Kallas, Mati Hint, Jüri Luik, kellega Moskvast liitusid veel Boriss Bernštein, Svetlan Semenenko, Gennadi Muravin, Boriss Štein, Marika Villa, Leili Tamm) 24.—26. jaanuarini Nõukogude Liidu Kirjanike Liidu külalislisena Moskvast mitmes kirjanduslikus ja kirjanduslik-poliitilises ringkonnas nii ajakirja kui ka kõiki eespool jutuks võetud probleeme arutas, siis tundus mulle, et imperiaalses mõtlemises on märgata suuremaid pragusid, kui ma oskasin oodata. Või on siis aeg selline, et imperiaalse mõtteviisi vastased saavad oma sõnaga avalikumalt ja selgemalt välja tulla. Arvatavasti nii üht kui teist.

Kohtumisel ajakirjas «Junost» (tiraaz 3 miljonit) veel midagi sellesuunalist esile ei kerkinud, kuigi Eesti pool tutvustas meiepoolseid uudiseid (keeleseadus, IME kavatsused, suveräänsustemaatika) ning «Vikerkaare»-«Radugaga» koos Moskvasse kutsutud Valgevene noorsooajakiri «Rodnik»-«Krõnica» toimetuse esitas fakte Valgevene juhtkonna perestroikavaenuliku tegevuse kohta, eriti aga sihiliku Eestit puudutava valepropaganda kohta (näiteks et Eesti saadab välja tuhat valgevenelast). Valgevene haritlaste toodud faktid rahvuskultuuri regressist Valgevenes on meie jaoks siiski veel õudusunenägu (nende «Sirp» ilmub näiteks trükiarvuga 20 000 eksemplari, ja seda 8 miljoni jaoks! Vahe Eestiga võrreldes on suhtarvuliselt 40kordne.). Meil on vaja seda teada, see on rahva denatsiona-

liseerimise tulemus. Nendel (valgevenelastel) on vaja kõiki selle eest hoiatada.

«Junosti» toimetustunnistas ka ise, et midagi olulist nad rahvusküsimuses ära teinud ei ole. Nad lähevad sellest probleemist mööda, nende eesmärk on noorsoo võõrutamine stalinistlikust mõtelaadist, et sellega ükskord ometi lõplikult hüvasti jäetaks. Ent mõte, et keskus, «tsentr», Moskva võiks demokraatiat õppida läänepoolsetelt liiduvabariikidelt, see mõte tundus toimetusele siiski vastuvõetamatu. Ei saa ju olla!

Osavõtt Moskva mitteformaalsete liikumiste õhtust Kirjanike Keskmajas näitas hoopis teisi mõtteisuundi. Suhtumine perestroikas oli kriitiline: ühtki sammu progressi suunas ei astuta ilma mõõndusteta tagurlusele. «Moskovskie Novosti»-lehte iseloomustati kui propagandaväljaannet välismaa jaoks — ta hoopis edusammudega, mida pole. Küsimus kõigile kõlas sõnastuses, mis aktuaalne ka meil: kui kaugele võib kompromissidega siseelu puudutavates küsimustes minna? Kas on õigem mitte samugi taganeda oma barrikaadidelt, kui nii ka kõik jääks saavutamata? Mida saavutatakse sellise hoiakuga? Ja mis oleks saavutatav väärtus, kui uuenduse aluseks on kompromiss?

Kirjanduspildi avardumisest kõneles üks noorepoolne kirjanduskriitik. Muu hulgas heitis ta vene kirjandusele ette, et seal on vähe tõsist juttu rahvusteel. Küll aga on seda näiteks eesti ajakirjas «Raduga».

Seejärel tutvustas Rein Veidemann ja Ülo Kaevats eksproim Eestimaa Rahvarinde põhieesmäärke, tehes seda aga natuke eba-leva auditooriumitunnetusena. Pearõhk nihutati destaliniseerimisele ja desentraliseerimisele, mitte aga meie rahvuslikele taotlustele. Kammitse vist hirm kokku põrgata vana tuntud imperiaalse mõtlemisega, kui-gi just see seltskond oli sellest kõige vabam.

Kõlasid väga erinevad seisukohad, esitajateks teaduslike kraadidega inimesed, kes alati teatasid oma nime, töökohta, eriala, paljud ka liikumise nime. Oli ajalugu ja tänapäeva: «Venemaa ajalugu tunneb palju üleminekuperioode — ühelt repressiivsetelt süsteemilt teisele.» «Me liigume praegu totalitaarsest süsteemist totalitaar-autoritaarse süsteemi suunas.» Rahulik üleminek totalitaarsest süsteemist demokraatiasse ei olevat üldse võimalik; totalitaarsest süsteemist saavat ainult purustada. Seetõttu olevatki loomulik ahel totalitaarne süsteem — autoritaarne süsteem — heal juhul (kui ei vajuta tagasi totalitarismi) 30 aasta pärast katse üle minna demokraatiale (Ungari olevat sellise arengu tõestus). Niisiis esitati haritlaslik konkreetse perestroika õigustus: teisiti perestroikat teha ei saagi,

kui praegu tehakse, ehk kõik olemasolev on alati parim. Oleme seda kõike filosoofia ajaloos õppinud.

Arutluskäik tegi valvsaks, eriti kuna jutt lõppes rahvusprobleemiga: konföderatiivsed suhted viivat veel suurematele raskustele, piisab majanduslikest vabadustest ja eritsoonidest, praegu olgu meie eesmärk ideaalne totalitaarne süsteem (!!), rahvused ei tohi luua ohtu nõrgale (!) keskvoimule, sest toimub ju maailma ajaloos pretsedenditu eksperiment. Ikka jälle see eksperiment, mis peab õigustama kõike, eriti aga impeeriumi säilitamist täpselt sellisel kujul, nagu ta praegu on, nagu teda «tsentrist» kujundatakse.

Sellise jutu vastukaaluks olid väga selged poliitilised avaldused Demokraatliku Liidu esindajatelt: see, mis meil praegu toimub, pole tõesti demokratsiseerimine, vaid liberaliseerimine, lubatu piiride avardamine. Need sõnavõttud olid vabad imperiaalsest mõtlemisest: Baltimaad nimetati riikideks (millel on õigus enesemääramisele ja remigratsiooni nõudmisele), mõisteti hukka natsionaal-bolševistlik fraseologia ja selgitati Nõukogude Liidu ajaloo juuri. Demokraatliku Liidu väljaanne «Svobodnoje Slovo» pühendab palju tähelepanu Baltimaade arengutele, info antakse edasi adekvaatselt. See tähendab mõistmist. Aga kui meenutada, et mõne kõrgelt suunatud üleliidulise avaliku arvamusel juhendis märgitakse, et küsitlenda ei tohi Baltimaade rahvarinnete esindajaid, juute, grusiinlasi ja Demokraatliku Liidu liikmeid, siis näeme jälle, kuidas kõik rahvuslik ja rahvuslikkusesse demokraatlikult suhtuv arvatakse juba ette avaliku arvamusel hulgas välja.

Järgnevad sõnavõttjad kaalusid selliseid küsimusi: milleks inimnäotul bürokraatiale muutuda inimnäoliseks sotsialismiks? Polnud tal ju halb ennegi. Rõhutati partei vastust kõige eest («Partei vastutab ka kuritegude eest»), jõuti konkreetsetelt inimestelt süsteemini, vihjati stalinismi alustele ja juurtele. Stalinismi ületamine on võimalik alles siis, kui pöördutakse tagasi normaalse vaimuelu juurde ja süütaks ei tunnistata ka stalinismi eeldusi ja juuri. Nähtavasti kujunebki võitlus stalinismi juurte analüüsimise ümber perestroika-ideoloogia järgmiseks tandraks venekeelses ühiskonnas — sama väidet võib kohata ka teistes riikondades. Armu ei antud ka kõige väljapaistvamate vene kirjanike ebademokraatlikele sõnavõttudele ajakirjanduses (Rasputin, Asatjev jt). Seltskond oli kirju, esindatud olid anarho-sündikalistid, mitut seltset demokraadid, paljud erialad. Kuid õhtu viidi läbi kõrge kultuuriga, sisutihedalt ja avatult.

Meie «Vikerkaare»-«Raduga» suure val-

gustusjõuga seltskonna Moskvasse kutsumise ametlik põhjendus oli Eesti ja Valgevene noorsooajakirja arutamine NSV Liidu Kijanike Liidu eesti ja valgevene kirjanduste nõukogude «üritusen». Täistööpäeva, peaaegu 8 tundi kestnud arutelu põhinootideks olid rahvusküsimus ja stalinismi pärand. Ülo Kaevats parandas oma eelmise päeva tagasihoidlikkuse — terava sissejuhatava esinemise märksõnadeks olid kolonialism, imperiaalne mõtlemine, poliitilise elu pluralism tänapäeva Eestis. Teised Eestimaa Rahvarinde ja «Vikerkaare»-«Raduga» esindajad täiendasid seda pilti ka konkreetsete näidetega (Rahvarinde Eestseisuse juures ühiskondlikult töötavast Konsultatiivnõukogust parlamendi näitena ühelt poolt, teiselt poolt ka teistlaadi kultuuri näide: Tallinna vene koolides pole ohutu välja tulla väitega, et esimene eestikeelne raamat trükiti märksa varem kui venekeelne), esitati ajaloo faktid aastatest 1939—1940, käsitleti keeleküsimust ja vene intelligentsi missiooni konkreetselt Eesti olukorras (Alla Kallas).

«Raduga» sai ebaproportsionaalselt palju tähelepanu ja kiitust: iseseisva kultuuri fenomen, Läände kuulduv kultuur, kõrgetasemeline publitsistika (publitsistika osas olevat Moskva Baltikumi õpipoois), hea kujundus, rahvus- ja ajaloo probleemide julge käsitlemine. Tagasihoidlikuks hinnati ilukirjandust, eriti proosat. «Raduga» on kõrgintelligentsi hulgas aktsepteeritud, võib enustada tellimuste plahvatuslikku kasvu.

Kõike seda on meeldiv kuulata ja sellega kaasa arutada. Aga meid endid huvitasid ikkagi rohkem Moskva kolleegide suhtumised tõsisest poliitilistesse probleemidesse. Koolilajad-osavõtjad (umbes 120 inimest) avaldasid mõnele sõnavõtule toetust aplausiga. Meie kasutatud sõnaühendid nagu imperiaalne mõtlemine, kolonialism, ametkondade omavoli, venestamine, terror said enamasti tagasihoidliku aplausi. Järelikult ei pane sellised mõisted enam kõiki vakatama. Sama oluline on meie võõrustajate eneste mõnikord väga karm sõnavara: vene inimese süütunne (kriitik Igor Dedkov), imperialistlik internatsionalism ja vajadus uue internatsionalismi järele, viitega Vjazemskile väide, et Venemaal käib valgustamisega alati kaasas ka sögestamine.

Teine motiiv, mis oli valusalt kogu aeg üleval, oli Valgevene. Pole meie süü, et «Raduga» ja «Krõnica» võrdlus oli Valgevene ajakirja toimetaja arvates sama, mis «Time'i» ja «Izvestija» võrdlemine, pole meie süü, et Eesti ja Valgevene olude võrdlemine on veelgi võimatum. Valgevene «Rodnik»-«Krõnica» teeb tõhusat ja mehhist tööd rahvuskultuuri elustamiseks. Aga Valge-

vene olukorda iseloomustati järgmiste avaldustega: «Kõik, mida impeeriumil hetkel vaja pole, kuulub unustamisele» (näiteks toodi valgevene kultuuri unikaalseid valdkondi, mida parimal juhul uurib mõni üksik professionaal Läänes). «Kuskil ei valeta ajakirjandus nii küüniliselt kui Valgevenes.» «Valetajatel on voli, kuigi keegi ei usu enam, vale jätkub.» «Minsk — see on perestroika Vendee.» «Valgevene rahvas on muutumas rahvast elanikkonnaks.» «Valgevenelased muutuvad vähemuseks omaenda rahva hulgas» (meil on see oht oma maal, neil oma rahva, päritoluvälgevenelaste hulgas). «Valgevenes on saavutatud rahvuseksperimenti eesmärk: kultuuri ja keele täielik halvamine!» «Valgevenes pole isegi täielikku Kuppala väljaannet»... Valgevene keele õppimine ja vähenegi kasutamine tähendas lapsepõlves reeturiks söimamist (söimunimeks oli *bröl*, nähtavasti rahvuskirjaniku Janka Bröli järgi). Ja kõik see kestab ka praegu, kestab valgevene keele halvustamine ja mahasalgamine, kestab nõiajaht parimate kirjanike Adamoviči ja Bõkavi ümber. Valgevene poolt esindasid muide ka meil kõrgelt hinnatud kirjanikud Aless Adamovič ja Aljaksei Dudarev, kes ka on pidevate rünnakute objektiks. Valgevene ajakirja publitsistikatoimetaja Anatoli Sidarevič aga on pidanud ravima füüsilise arvetööndamise tagajärgi.

Aless Adamovič näitas koosolijatele tema enda ja «Belarussfilmi» dokumentaali «Valu», kus kõnelevad Afganistanis hukkunud soldatite emad ja mõrsjad, vestab külavaimulik, näidatakse tinakirstu matuseid, uhkeid obeliske kalmistutel. Kõik on väga kibe ja õigustab seda sõda ainult ühe käega jäänud sõjaveteran, kes ei saa leppida mõttetu sõdija rolliga ja nüüd käib koolides lapsi ette valmistamas uueks sõjaks. Paljudel olid pärast filmi hääled karedad, sõna võttis ka Adamovič ise: «Selle sõja ainus mõte on, et ta peab olema viimane sõda.»

Teiselt poolt oli ka harjumuslikke mitte-midagiütlemaid sõnu, üks neist presümptomaatiline: «Literaturnaja Gazeta» esindaja arvas, et Mikk Titmal oli õigus, et rahvusprobleem ainult segab perestroikat, et kahjuks tuleb «Radugat» lugedes silme ette juhmi šovinistliku venelase stereotüüp, et vaja on õiget pilti vene rahvast (vaheleühüe Moskva poolelt: «Jumal tänatud, meile näidatakse peeglit!»), et praegu on ülalt-poolt nangunii toetus natsionalismile, pole vaja natsionalismi õhutada. Keegi teine rääkis rahvusliku ja internatsionaalse harmoonilisest ühendamisest, et midagi väärtuslikku kaduma ei läheks. Jne. Nii et oli ka neid, kes harjumuspärase «ürituse» tahtsid täita harjumuspärase lobaga, aga tänu

enamuse kriitilisusele ei läinud see siiski korda.

«Raduga»-«Vikerkaare» inimestel oli võimalus viibida perestroikameelse ajakirja «Znamja» loominguksel heategeval õhtul (tulud Armeenia heaks) Kirjanike Keskmajas. Laval olid kõige demokraatlikumad vene kirjanikud ja publitsistid, neist suur osa Eestiski hästi tuntud: Grigori Baklanov, Roy Medvedjev, Anatoli Pristavkin, Nikolai Šmeljov, Vitali Gorbatsjevski, Igor Dedkov, Buhharini naine Anna Mihhailovna Larina jt. Puupüsti täis saalis pidi istuma Moskva kõige kirjandushuvilised seltskond. Ent saalist kõlasid ka sellised küsimused: «Teatavasti jagunevad vene kirjanikud russofoobideks ja judofiilideks. Kumba hulka teie kuulute?» «Teatavasti saadab Eestimaa Rahvarinne venelasi Eestist välja ja ei luba venelastele süüa anda. Mis te arvate sellisest ekstremismist? Kui õudne on Baltikumis?» Nõuti Stalini rehabiliteerimist ja deklareeriti (lavale saadetud kirjakeses), et iga inimese aukohus on teenida KGBs, nõuti, et ei lubataks liiduvabariikide keeltele riigikeele staatust.

Ent laval oli väärikas seltskond. Kõigile küsimustele vastati halastamatult ausalt. Anatoli Pristavkin rääkis Eestimaa Rahvarinde asemel Lätimaa Rahvarindest (sest ta oli just naasnud Lätist): Lätis on rahulik, Rahvarinne on intelligentne, liikmetest on 90% lätlased, 10% venelased, Läti Interliikumises on 3/4 üle 50 aasta vanad, enamuses sõjaväelased, liidutehaste töötajad, pensionärid. Pristavkin deklareeris, et ta kirjutaks alla Lätimaa Rahvarinde programmi igale punktile ja oleks õnnelik, kui NSV Liidu konstitutsioon oleks selline.

Millest veel rääkis «Znamja» toimetuse aktiiv avalikult? Et KGB on teatanud oma masinavärgis represseeritute arvu — vähemalt 36 miljonit inimest. Kõneldi kasakate kui kihi hävitamisest kodusõja ajal ja seda tapatalgult sanktsioneerinud nõukogude võimu dekreetidest, tsaararmee ohvitseride massilistest mahalaskmisest (ka need, kes võitlesid revolutsiooni poolel), kõneldi revolutsiooni juhtide päevakäskudes esinevast ülisagedasest sõnast *halastamatult (bespoštšadno)*, kõneldi vajadusest koostada stalinlike timukate nimekiri, kõneldi genotsiidist ja genotsiidi jälgede peitmisest tänapäeval.

Buhharini naine Anna Larina rääkis Buhharinist ja Trotskist, pidas õigeks Trotski rehabiliteerimist kodanikuna, rääkis, kuidas ta 50 aastat pidi oma mälestustega ootama. Publitsistid kõnelesid pärisorjusest XX sajandil, võimupüramiidi elujõust (nõukogude põllumajanduses töötab 3 miljonit kontrollijat), põllumajanduse lootusetust olukorrast,

Lenini-Stalini järglusest ja stalinismi juurtest, sellestki, et Nõukogude riigil puudub tänapäevane ideoloogia (marxism on möödunud sajandi ideoloogia). Üsna lõpus vastas Nikolai Šmeljov küsimusele, kas on põhjust optimismiks, et ei ole, aga on ka, sest «ei saa ju hukkuda nii suur maa ja nii suur rahvas». Kogu optimismi allikas.

«Znamja» õhtul esitati täissaali ees ka fakt, et intelligenti esindajate kohtumisel Gorbatsõviga arvas «Molodaja Gvardija» peatoimetaja Ivanov, et Hint (vististi Joh. Hint) oleks tulnud silmapilk maha lasta.

Hiljem lugesime kodumaal ajalehtedest, et meil oli Moskvas «Znamja» inimestega asjalik mõttevahetus stalinismist ja muudest probleemidest. Tegelikult istusime me tol õhtul loožis ja lavast kõige kaugemal.

Jälle saime usku ülemaailmse rahvuse — intelligenti — kokkukuuluvusse. Tundsime, et vähemalt valgevene ja eesti ning ka osa Moskva intelligenti suhetes sündis uue internatsionalismi tunne.

Ent kohtumisel «Literaturnaja Gazeta» toimetuses veendusime, et kõik ei lähe uuega kaasa. Ülo Kaevats tahtis ka siin esineda valgestavalt — õigeid sõnu kasutades. Meil oli selleks ka valgevenelaste tugev toetus. Aga toimetuse? Üks korralik toimetuse inimene leidis, et tööpoolest tuleb Eestit kiita, sest Eestis on lahendatud tühjade pudelite tagasiostmise üleliiduliselt lootusetu probleem! Aga teine toimetuse töötaja näitas meile Läti ajalehte, kus foto loosungiga «Ivan Go Home!», ja arvas, et lätlastel ei ole õigust nimetada venelasi migrantideks, veel vähem okupantideks või kolonisaatoriteks, kuigi, jah, me mõistame, et lätlased on jäänud omal maal vähemusse. Tolles suures toimetuses olime me valgevenelastega võrdsest abitud, aga me olime solidaarsed. Muide, ka intelligenti solidaarsuse teema võeti üles, aga seegi sumbus heitunud hüüatusse: «Ärge kasutage selliseid sõnu, eriti venelastega kõneldes!» Meie vestluskaaslane oli rahvuselt baškiir (kes iseigi kirjutavat veel emakeeles) ja kõige rohkem kohutasid teda sõnad impeerium, anneksioon, kolonialism, okupatsioon, mida muide valgevenelased kasutasid enesemõistetavalt.

Samal nädalal korraldas Eestimaa Rahvarinne Tallinna Linnahallis venekeelse poliitilise õhtu, kus esinesid Moskva sotsioloog Juri Levada, politoloog Jevgeni Ambartsu-mov ja stalinismiohvrite mälestuse jäädvustamise ühingu «Memoriaal» aktivist Pavel Kudjukin. Hõredalt täidetud saalist nõuti, et moskvalased ei tuleks õpetama, kuidas lahendada Eesti probleeme, nõuti Stalini elluäratamist ja tema valitsust Eestis kas või kuuks ajaks, päriti, kui kiiresti oleks Eestises uusasujal loomulik ennast siin peremehena

tunda, küsiti, kas Eestis 1940. a tõepoolest polnud revolutsiooni («Jah, oli sõjaväeline okupatsioon ja järgnenud annekteerimine»), protestiti, miks lubatakse tehnilist intelligentsi töölt kõrvale tõrjuda keeleoskamatusel alusel. Jne.

Võib-olla pole selliseid aktiviste palju, aga nad on olemas kõikjal. Kui Stalin järgiks nende aktivistide kutset, siis tal oma

timukaarmee komplekteerimisel juba raskusi ei tuleks. Sellest mööda vaadata oleks lapsik. Asjatu on ka soovitada sellistega konsolideerumist. Kõigi kannatavate rahvaste solidaarsus, eelkõige intelligentsi solidaarsus on see, mis on alati olemas olnud ja mis on elujõuline ka praegu, hoolimata kõigest rahvastevahelise riisu külvmisest ja imperiaalsetest ambitsioonidest.

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI

Kord jälle nagu alguses

Kui vaatan tagasi sündmuste- ja lootusterikkale 1988. aastale, tuleb vahel tahtmine koos Linnar Priimäega küsida, kas see, mis toimub ja toimub, on rohkem revolutsioon või restauratsioon. Kas tahame uuendusi või olnu taastamist? Esimesel hetkel tundub, et peaaesjalikult on tõesti tegu restauratsiooniga: taastame sümbolid, tänavanimed, seltsid ja ühingud, mälestussambad ja mis ehk kõige olulisem — mälutõe enda, toome vale ja vaikimise alt välja Jaan Tõnissoni, Konstantin Pätsi, Johan Laidoneri, Jaan Lattiku, toome erifondidest välja raamatud. Taastame ka kiriku ja usklikute hea nime ja laseme pastoritel õnnistada monumente ja lippe.

See kiriku väljatulek sisepeadusest — või piltlikult öelda kirikuvande alt — meenutab Johan Huizinga töödest loetud arutlusi mõistete «revolutsioon», «reformatsioon», «renessanss» ja teiste taoliste üle. Jah, tegelikult ei olnud «revolutsioon» ja «restauratsioon» algselt vastandid, vaid pigem sünonüümid. Traditsioonile toetuvates kultuurides, niisii ka kristlikus Euroopas umbes valgustusajani — kes siin selgeid piire tõmmata saab — paigutati ideaalae, kuldajastu, ikka minevikku ja ajalugu oli inimsoo allakäigu ajalugu, seda allakäiku mõõtis eemaldumine algsest täiusest, puhtusest ja õnnest. Inimsoo ainus lootus oli, et kuldne aeg tuleb tagasi, et kord on kõik jälle, nagu oli alguses. Kristlastele siis — paradiisis, enne pattulangemist. Kristlik «suur ajalugu» algab ja lõpeb paradiisis, Apokalüpsise taevases Jeruusalemmas, kuhu pääsevad need, kes on «kirjutatud Talle eluraamatusse» ja kus «neil ei ole

vaja lambivalgust ega päevavalgust, sest Isand Jumal valgustab neid ja nad valitsevad aegilmade aegilmad». Tõlkisin kreeka «kyriose» Isandaks, mitte Issandaks ja «aioni» kauni vana eesti sõnaga aegilmaks.

Ent kristlus tundis ka «väikest ajalugu», mis on kristlaste, kiriku ajalugu. Ka siin oli alguses puhtus ja täius — algkristlus, apostlite, Jeesuse õpilaste aeg. Kristlaste seas oli ja on levinud arusaam, et aegamööda see algne puhtus ja täius võis kahaneda või hoopis kaduda — ka siin töötas ajaloo allakäiguseadus. Kirikul, kristlaskonnal tuli pürgida algele täiuse tagasisaamise poole, algkristluse restaureerimise poole. Kiriku algseisundi, alge vaimu taastamist võidi nimetada nii restauratsiooniks (*restauratio*), reformatsiooniks (*reformatio*), mis mõlemad tähendavad taastamist, kui revolutsiooniks (*revolutio*), mis tähendab tiiruga tagasitulemist. Viimase mõiste taga võiks aimata antiikmaailmas ülipopulaarse astraalreligiooni kajastusi.

Oli kuidas oli, aga reformiliikumist on kristluses alati olnud ja peaaegu alati on ta tähendanud tagasipöördumist algkristluse, Jeesuse enda, apostlite, evangeeliumide juurde. Samasuguseid reformi- või restauratsiooniliikumisi tunnevad teisedki religioonid Arizona hopi-indiaanlaste omast islamini. Praegu ongi islamimaailmas tugevnenud fundamentalistlikuks nimetatud voolud, mis püüavad taastada islami tema algsel puhtal kujul, heites kõrvale selle, mida loetakse moonutusteks ja kahjulikkudeks võõrmõjudeks. Pöördumist suurte esivanemate õpetuste poole kohtame ka Hiina ajaloos nii Konfutsiuse enda õpetuses kui hilisemas uuskonfutsiaanluses, kus ka Konfutsiusest endast saab püha autoriteet.

Niisii on restauratsiooni ja revolutsiooni ideed üldinimlikud, arhetüüpsed.

* Autori kirjaväisi muutmata. Toim.

Võib öelda, et nad iseloomustavad mõtte-laadi, mida sobib nimetada müütiliseks. Selle mõttelaadi vanemaid vorme on kirjeldanud usuajaloolane Mircea Eliade. Tema arusaamise järgi on müüt kirjeldus ürgajal toimunud, mida kordab, peab kordama kõik hilisem.

Müütiline mõtlemine näeb kõiges vaid ürgaja suurte sündmuste kordumist, taastoomist ja püüab sellele kordumisele ka ise kaasa aidata rituaalsete tegudega. Rituaal ja müüt kuuluvad enamasti kokku ja sel puhul on müüt otseku rituaali stsenaarium või vähemalt põhjendus. Meile tuttavamas religioonis, kristluses, on nüüsguine müüdile toetuv rituaal näiteks armulaud. Usklik «söök Jumala ihu ja joo tema verd» sellepärast, et Jeesus õhtusöömaajal õpilastele leiba ja veini andis ja ütles, et nad ka hiljem isekeskis nii teeksid, et teda meelde tuletada. Meeldetuletus, *anamnesis*, on aktiivne, Kristust meelde tuletades korratakse tema tegu, taastatakse kontakt temaga, peenemalt öeldes reaktualiseeritakse müüt. (Ärgu kristlased pahandagu mu üle, kui Kristuse lugu siin müüdikis nimetan — *mythos* tähendab kreeka keeles nimelt lugu ja eriti püha, tähendusriikast lugu, mis lugu Kristusest kristlastele ka on.)

Müütilise mõttelaadi kõrval on olemas teisigi mõttelaade või teadvusi. Semiootikud on talle vastandanud ajaloolise mõttelaadi, mida siis iseloomustaks aja pöördumatuse tunnistamine, loobumine kujutelmast, et kõik uus on vaid vana kordumine. Mulle on küll tihti tundunud, et ka semiootikas on kõvasti arhailist teadvust, mis siin avaldub neokabalistliku usuna sellesse, et inimlikke asju saab kõige paremini mõista mingi algalfabeedi dihhotoomselt konstrueeritud märkide kombinatsioonidena. Aga olgu semiootikaga kuidas on, müütiline mõttelaad on igatahes viimastel sajanditel pidanud taanduma teistsuguse mõttelaadi ees, mis toetub argielu ja konkreetsete asjade väärtustamisele.

Võiks arvata, et müütiline teadvus edaspidi kaob, et ta oli ainult möödunud pimedate aegade sünnitis, mis haihtub teaduseajastu vaimuvalguses nagu viirastus. Nüüsguine usk on tegelikult ka ise kantud müütilistest kujutelmadest — analoogiaid võib tuua nii kristlusest kui antiikreligioonidest — ja tunnistab paradoksaalsel kombel, et müütiline teadvus ei kao kuskile, vaid pigem moondab nägu ja tuleb tagasi sinna, kust oli minema peletatud. Veel enam, müütiline teadvus on suuteline üle elama ka religiooni, kohanema isegi meie ajastu industriaalühiskonnaga, elama nii end ratsionalistlikuks pidavas Läänes kui end reaalsotsialistlikuks pidavas Nõukogude Liidus.

Olen lugenud «Dallase» ja teiste USA unelmavabrikutes valmistatud seriaalide analüüse, kus neid veenvalt kõrvutatakse antiikmüütidega. Nii luuakse Kalifornias edukalt kõige moodsamat teadust ja muistsete müütide analooge — omamoodi rituaalne tegevus siis seegi!

Huvitavamad on kindlasti müütilise mõttelaadi ilmingud meil. Meie ofitsiaalne ideoloogia oli veel äsjastel aegadel selgesti müütilist päritolu ja löi ohtrasti rituaale. Marksismi otsesed eelkäijadki olid kristlikud sektandid nagu Thomas Müntzer või Münsteri anabaptistid, kes asusid Jumala õiglusriiki mõõga ja tulega maa peale tooma. Venemaa revolutsionääride hulgas tegi marksism läbi selge taandarengu ja omandas hiljem veel jooni endisest riigiõigeusust, müütilised jooned temas süvenesid. Sellele aitas kõvasti kaasa Stalini kultus, nii et 1940. aastatel oli Nõukogude Liidus tekkinud tõeline ilmalik riigiusk oma kirikuga, pühakutega, oma absoluutse ilmaliku ja vaimuliku ülemusega, inkvisitsiooniga ning loomulikult hulga müütide ja rituaalidega.

7. novembri demonstratsioonid olid selgesti rituaalsed, algüldmõtte taaskualiseerivad toimingud. Müütilise mõttelaadiga sobib hästi taotlus taandada kõik tõesed klassikute ürgmõtetele ja oma mõtteavaldused tsitaatidega kindlustada. Õppinud ideoloogid Nõukogude Liidus oskasid (ja oskavad nüüdki) rääkida enamasti tsitaatide ja viidetega. Paralleel Jeesuse-aegse Juudamaaga on selge: ka seal toetusid õpetatud mehed alatasa Pühakirjale. Jeesus ise ja tema otsesed ja kaudsed õpilased räägivad vahel suuremalt jaolt Moosese ja prohvetite tsitaatidega.

Muidugi jälgis ka meie ofitsiaalne kirjandus muistseid mütoograafilisi reegleid: siin domineerisid sangarite suured teod, kõik taandus müütilisele Hea ja Kurja võitlusele. Ofitsiaalse ideoloogia kristlik-sektantlikku tausta ei peaks hägustama ka tema kuulutatud ateism. Seda «ateismi» saatev sallimatus ja tigidus muu-usklikute vastu näitab, et tegemist on kõigepealt lahkusuga, mis on teiste suhtes tihti eriti agressiivne, ja mitte skeptilise valgustatud ateismiga.

Ilmselt mütolõiguseerub ja ritualiseerub elu eriti siis, kui ta enam ei edene, kui riik on raskustes. Vähemalt Brežnevi aja lõpupoole oli nii: Mida kehvemaks jäi majandus ja mida enam äpardus poliitika, seda uhkemaks muutus «kuulsusriikaste» minevikusündmuste rituaalne tähistamine. Meenutame vaid sõjasündmuste pidulikke meeldetuletamist — anamnesi pealkirjade all «Täna, 25 aastat tagasi», «Täna, 30 aastat tagasi», «Täna, 40 aastat tagasi» jne, aina suurejoonelisemaid memoriaale, mälestus-

medaleid ja reliikviaid lahingupaikadelt, mille vajadus sünnitas ka võltsinguid nagu keskaja Euroopas. Leidus sulisid, kes näiteks Siberis müüsid padrunikesti ja kiivred, mis pidid pärinema sealsete kangelaste lahingupaikadest, tegelikult olid aga korjatud, kust juhtub.

Huvitav on ka, kuidas Brežnevi ajal tegelikult toimus oluline nihe nõukogude ametlikus mütoloogias. Ürgaeg, müütiline aeg, mille juurde tuli ikka ja jälle tagasi tulla, paigutus Revolutsiooni ja Kodusõja aegadest märkamatu ümber Isamaasõja aega. Kas selle taga oli Brežnevi ja tema õukonna soov heroiseerida omaenda noorpõlve, astuda ise heeroste hulka? Usun, et see oli vähemalt osalt nii. Brežnev ja tema kaasvõitlejad ei olnud Revolutsioonist osa võtnud, küll aga oli neil seljataga teenistus rinnetel, mida sai vajaduse korral näidata nii kuulsusrikkana kui tarvis. Küllap aga on pöördumisel Revolutsioonist Sõja poole ka sügavam tähendus: see on osa revolutsioonilise messianistliku ideoloogia transformeerimisest suurriiklikuks ideoloogiaks, kus tähtsad on sellele riigile enam au ja suurust toonud sündmused. Revolutsioon ja Kodusõda, kus Venemaa kaotas osa oma territooriumist, sobisid selleks vähem kui välisvaenlase vastu peetud võidukas sõda.

Nii on müütilise teadvusega nõukogude ametlikus ideoloogias, mille tunnustamine oli meile viimaste aegade ni enama-vähem kohustuslik ja mille avalik mittetunnustamine tõi kaasa repressioonid.

Kõige suuremad muutused meie riigis ongi toimunud ideoloogias. Senised müüdid on lõõnud kõikuma, kaotanud veenvuse või lausa purunenud. Rituaalselt käitumist asendab tihti asjalik, ratsionaalselt sihipärane käitumine. Niisiis on tendents eemalduda müütilisest mõttelaadist selgesti olemas. On aga ka teistsuguseid tendentsi.

Paradoksaalne on see, et enamasti on senise mütoloogia lõhkumine käinud meile juba tuttavate müütilise teadvuse mallide järgi. Meie teadvuse demütologiseerimist kuulutatakse ja viiakse läbi restauratsiooni ja reformatsiooni, nagu kristlikud kirikud viisid läbi omad uuendused. Ametlik perestroikagi lähtub ju valdavalt restauratsioonideedest, tema taotlus on tagasipöördumine Lenini ja teiste klassikute juurde, kelle õpetuses leitakse õigustus reformidele. Vahepealseid äpardumisi seletatakse eemaldumisega leninismist. Analooogiaid reformatsioonile või nn «vastureformatsioonile» kristluses on selged. See, et meie reformiliikumine seni kulgeb müütilise mõttelaadi raamides, ei vähenda muidugi tema tähendust meile. Osalt on tagasipöördumine Lenini ja tema võitluskaaslaste mõteteni muidugi vaid dog-

maatikutevastane manööver. Kuid kahtlemata on reformaatorite hulgas ka täiesti otsekoheseid inimesi, kes toetuvad Leninile sellepärast, et nad temasse usuvad, ja kelle aususes saab niisama vähe kahelda kui Martin Lutheri või Ignatius Loyola aususes.

Reformaatorliku leninismi kõrval on Nõukogude Liidus aga päevavalgele ilmunud palju teisi müütilise teadvuse avaldusi. Võiksime nad jagada lihtsuse mõttes kahte lehte — religioosseteks ja rahvuslikkudeks.

Üsna valjult kostavad nende hääled, kes leiavad, et kõik hädad või vähemalt suurem osa neist tuli sellest, et pöörduti ära kristlusest, islamist või mõnest teisest religioonist, ning jutlustavad tagasipöördumist sinna, vahel leebelt, vahel aga sõjakaltki nagu muslimid Aserbaidžaanis. Ilmlikutegi inimeste hulgas on levinud arusaamine, et ilma kristlusest (piiblita, kirikuta, Allahita, toorata) ei saa olla moraali, et meie kõlbeline allakäik on ennekõike ateismi, religioonituse tulemus.

Ma ei ole sugugi veendunud, et see nii on. Ajaloos ei ole kristlased end näidanud sugugi moraalsemana kui teiseusulised ja kristlus on minu meelest moraalselt ambivalentne nagu muudki religioonid. Ta esitab küll inimesele eetilisi nõudeid, ent annab talle samal ajal ka paremustunde teistest ja suurepäraseid võimalusi oma halbu tegusid õigustada ja põhjendada. See aga on omaette teema.

Meil Eestis on esialgu lähemal rahvuslik-müütiline teadvus, mis on aktiveerunud vist peaaegu kõikide NSV Liidu rahvaste hulgas. Võiks öelda, et eestlaste religioon ongi rahvuslus. Rahvuslus annab eestlastele seda, mis usklikule tema usk, rahvuslik on meie püha ja ühendab meid. Ka meie müüdid ja rituaalid on ennekõike rahvuslikud. See tuli eriti selgesti ilmsiks revolutsiooni- või restauratsiooniaastal 1988, kui saime oma rahvusmeelust vabamini väljendada. Meie rahvuslikud koosolekud on üsna sarnased jumalateenistustele. Seal jutlustatakse ja laudatakse. Teatud laulude juures, mis on eriti pühad, tõustakse püsti. Püsti tõustakse ka mõne olulise sümboli, näiteks sinimustvalge lipu sissetoomisel.

Eestlastel on ka oma rahvuslik mütoloogia, oma ürgaeg, mille juurde tuleks tagasi pöörduda, mida tuletatakse aina meelde. Enamusele on see muidugi Eesti Vabariigi aeg, mõnele ehk muistne iseseisvusaeg, millest teame aga liiga vähe, et seda selgemini ette kujutada. On ringkondi nii väliseestlaste seas kui Eestis, kes leiavad, et Eesti Vabariik on püha ja väljaspool kriitikat.

Meil on omad sangarid ja märtrid, tänu Stalini geniaalsele juhtimisele on viimaseid muidugi eriti palju. Võib-olla on mõõdunud kannatused rahvast tegelikult ühendanud ja

tugevdanud, praegu on aga haavad vist liiga värsked, et neist tuge otsida. Tuleb aga meelde kellegi juudi teisitõtleja arvamine, et juutide religioon on nüüd 1940.—1945. aasta katastroof, usk selle katastroofi erandlikkusse. Ka meie usume hea meelega, et ükski rahvas ei ole II maailmasõja aegu kandnud nii suuri kaotusi kui meie. Ei ole päris kindel, kui õige see väide on.

Kui meid veidigi rahule jäetakse, kujuneb meie rahvuslik religioon ja mütoloogia ilmselt hoopis paremini välja. Küllap hakatakse taas pidulikult tähistama Vabariigi aastapäeva ja veel mõnd rahvusriiklikku tähtpäeva, aga ka traagilisi päevi nagu küüditamise mälestuspäev 14. juunil. Küllap rajatakse nende päevade tähistamiseks uhkeid ja ülevaid pühakodasid.

Võib-olla juhtub eestlastega see, mis juhtus juutidega: vintsutused ei murra rahvast, vaid aitavad tal lõplikult välja kujuneda, saada sitkemaks ja niimoodi vastu pidada. Võib-olla on eestlastel ometi rohkem elujõudu, kui seni oleme arvanud.

Eestluse elujõudu näitab ehk omal kombel see, kui tugevasti rahvuslik-müütiline mõtelaad on Eestis allutanud endale kristliku. Praegustes oludes on luteri kirik kõigepealt rahvusliku liikumise teener, pastorid õnnistavad lippe, Vabadussõja sambaid ja peavad isamaalisi kõnesid. Kui mõtleme sellele, et Kristus ütles ära igasugusest koostööst juudi rahvusliku vastupanuliikumisega, võime küsida, kuivõrd on luteri kirik kristlik ja kuivõrd rahvuslik. Sama kehtib ilmselt mõne

teiseigi usuühingu kohta, kellest üks, «Elu Sõna», on lausa rahvusliku sektina tekkinud. Tema mütoloogias ja eshatoloogias on eestlastel sama tähtis koht kui juutidel, mis on samuti tähelepanuväärne.

Meie rahvuslik-kristlikus usus pole ajaks, kuhu tuleb tagasi püüelda, muidugi mitte algkoguduste aeg, kellele rahvuslikkus oli täiesti võõras, vaid Eesti Vabariigi aeg. Niisiis oleme ühes olulises asjas suutnud jääda või saada paganateks, mittekristlasteks. Tasub meeles pidada, et enamik maailma religioone olid rahvuslik-etnilised, nende eesmärk oli selgesti oma rahva (suguharu, linna, riigi) teenimine. Nii ei ole eestlaste religioositeet õigupoolest midagi erandlikku. Ei saa ka süüdistada eestlasi usulises leiguses — oleme isamaalastena väga innukad ja hardad. Ja on kindel, et rahvuslik usk on ökoloogiliselt hea ja õige asi. Kui kristlus ja teised monoteistlikud religioonid eemaldasid pühaduse maapealsetest asjadest — püha on üksnes Jumal taevas —, siis meie religioosne rahvuslus taastab omal kombel muistsed pühad paigad, jõed, järved, puud, hauad, paneb meile kohustuse hoida ja kaitsta esivanemate maad. Ja näib, et oma maad on eestlane tõesti valmis hoidma ja kaitsma.

Iseasi on, kas rahvuslik usk aitab meil olla paremad, kas ta virgutab meie eetilist vaistu. Sellele on sama raske vastata kui analoogsele küsimusele kristluse kohta. Vastuse annab kord ajalugu ja tuleb paluda Taarat, et see oleks kindel jaa.

ELAV AJALUGU

EESTI TALUPOJA KIRI ROOTSI KUNINGALE

Olen oma elu elanud Rootsist vaadates üle mere. Mu kodutalust ei ole kaugel kunagise Rootsi kuninga Ingvari haud. Aga tema magab siin juba tuhat aastat ja tema pärast pole enam mõtet muret tunda.

Minu murelik mõte käib viimased aastad visalt mööda radu, mida pidi peab leidma väljapääsu selle maa rahvale, kelle hulka minagi kuulun. Mis tal siis häda? Seda püüangi kuningale seletada. Eks ole ju nii, et juba sadakond aastat on kaitsnud ilusaid ja haruldaseks jäänud lilli või linde või kaljusid või koski. Ajalehest saab lugeda, et Rootsi Kuningriigis veetakse head liha

lagendikele, et kotkad kala söömisest mürgitust ei saaks, või kaitstakse hapu vihma eest terveid järvi. Ei ole mul selle looduskaitse vastu midagi ütlemist, sest kui lilli ja linde on rohkem, siis elada on seda uhkem. Aga kas pole nii ka rahvastega? Et kui neid rohkem on, siis on maailm rikkam. Ainult et mina küll kuulnud ei ole seesugustest seadustest, mis samamoodi rahvaid kaitseks, nagu kuningas oma kotkaid kaitseb. Kas ei olnud kunagi nii, et kui Ameerikas esimene rahvuspark oma kivide ja kuuma-veeallikatega tehti, siis samal ajal löödi indiaanlasi hõimudena maha ja joodeti surnuks?

Rahva kaitsmine on teadagi tema enda asi ja kes on kord kápuli, see katsugu ise

tõusta. Seda siin meie rahvas möödunud suvel teha tahtiski, pisut ennast püstimale ajada. Muu hulgas mõeldi välja sellised seadused maa ja keele jaoks, mis haruldasemat hoiab ja kaitseb ja tavalisemat mitte, sest sellel pole midagi häda. Just nagu oleks lugu kotka ja varesega looduskaitse mõttes. Nüüd on aga kuulda Rootsist või veel kaugemalt lääne poolt, et meie plaanid kogu ni rassistikud olla. Siin minu talupoja aru asja tagapõhja küll üles ei leia: kui Teil Rootsist või Prantsuse presidendil tuleb üks võõras kolmekümne või viiekümne oma inimese (s. o rootslase või prantslase) kohta, juba siis tekib teil siin-seal nurga taga pisikesi pahandusi ja vahel lausub mõni parteimeeski paar kõva sõna. Meie koos naabrite lätlastega oleme seni Euroopa parimad pagulaste vastuvõtjad — iga oma inimese kohta on meil üks tulnukas — ja kui lahkete tulijate pärast pead hakkama tasapisi oma keelt unustama, kas siis protesteerimine selle vastu on kohe kurjast?

Ei ole meil ühegi tulnuka ükskaaval süüdistamist ega Teie pool kõvasti kuulutatud inimõiguste rikkumist. Aga rikutakse ju terve rahva õigust oma maal oma moodi elada ja oma keeles kõnelda! Kuningale, kes on kindlasti ratsamees ja jahimees, nagu kuningad ikka on olnud, saaks ehk asja seletada nii.

Hobune on ilus loom, kael rõngas, ja hirnub kõvasti. Ta on sündinud stepis ja sealne elu ning hundiõht nõudis kõhust külge külje kõrval elamist ja rohu söömist. Kõva maapind tegi tal ühest varbast kabja. Sellal, õieti küll neljal kabjal, siis hobusekari kappab nii et maa müdiseb, olgu lustist või hirmust, ikka üheskoos. Üks arwab, et teab, kuhu poole — teistel pole mõelda midagi, muudkui lasta nelja selle juhthobu järel.

Pöder on teine loom, sarvede poolest uhke, armastab üksindust ja nosib oma oksid ilma suurema kärata. Ta on metsade ja rabade elanik, lai sörg vajub pehmes samb-las veel laiemaks ja kannab nii üle tüma soo. Ainult üks kord olen kodukandis keset suve näinud suurt põdrakarja koos lagerabal kõndimas. Siis oli neil häda käes, parrnud ja hallivatimehed kallal ja sellepärast kogunesid lagedale ning tuulisele kohale.

Mida teeb nüüd üksi-kaksi uitama harjunud põder, kui ühel heal päeval on metsaperv äkki rõõmsat ja valju hobuse hirnust täis ja muda lendab kapjade alt? Küllap

pöder sügavamale metsa taandub, ja kui see ei aita, kolib ehk aastaringi rabasse. Olgu pealegi, küllap kuningas mõistab, aga üht veel ehk siiski. Päris täpselt on meil teada, et metsa ja raba rahval, soomeugrilastel, on jalg keskest läbi mitu numbrit suurem kui stepi-poegadel-slaavlastel. Ega sellepärast üks teisest veel halvem ei ole, nagu suurem saabas pole iseenesest etem väiksem — igapähele peab ta paras olema. Ja hobune ning põder on jumala loomad mõlemad.

Sinnamaale ma nüüd jõudsingi, mis-pärast õieti kuningat tülitän. Oleme siin oma rahvaga aina tasapisi mere poole tõmbunud, et oleks võimalik omal viisil nokitsedes elada. Maa, mida jätmas oleme, ei kannata hästi kapjade kõvadust ja on juba üsna sõtkunud. See ajab meid veel kaugemale, meresaartele, aga kauaks neidki. Siit on mul üks mõte idanenud: kas kuningas kõike oma väge ja võimu kasutades ja teiste omasugustega kokku leppides ei saaks meile hankida sellist lepingut või garantiid, nagu poliitikamehed ütlevad, et kui meie nüüd saartele tõmbume, siis nemand sinna järele ei traavi. Ega see midagi vägisi tegemist ei tähenda, kes tahab oma kodu edasi elada, olgu Narvas või mujal, elab kõiges rahu, aga kellel närvid krussis, see saaks pakku pugeada. Ja et asi kindel oleks ja et me paremini ära mahuksime, siis loovutaks Rootsi kuningas ühe oma meresaare, selle kõige suurema — Gotlandi nimelise — kas igaveseks või pikemaks ajaks meile. Kuningas võib ju võtta seda pisikesi võlana selle sadakonna aasta eest, mida meil küll «Vana hea Rootsi aeg» hüütakse, aga ega tollaegne kuningas siit päris tühjade kätega ka kodu poole ei sõitnud. Meie omalt poolt võtaks siis hoolitseta kogu Läänemere puhtuse ja kalapüügi ja muu kasuliku eest, oleksime n. ö Läänemere isandad, ikka lepingu järgi, mille algus Läänemere lepingu näol juba mõnda aastat olemaski olevat. Ja kui kuningat või teisi huvitaks üks maalapp, Eesti nimeks, kus inimesed prooviksid tublisti tööd rügedes muidki loodusega paremini kokkusobivaid tootmisviise, kasvataks näiteks puhtaidd kartuleid, ja kui kuningas tsaari käest ikka tööpoolest tagatise välja kaupleks, et saame siin suurtest pommidest lahti ja ajame üldse asju pisut oma moodi, ega me siis siit oma maalapilt nii väga ära ei kipukski ja Gotlandi omale ei küsiks. Nii oleks ka kuninga kasud mängus.

Alandlikult tervitades

7. nov. 1988

Mats Eknäs

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI

Alguses oli ...

Tõelise kultuuriteadvuse ajaloolisus tuleneb paratamatusest, et mis tahes nähtust saab õigesti mõista vaid tema teket, päritolu, eellugu tundes. See on seesama paratamatus, millele allub iga analüüsiv, kriitiline inimvaim, kui ta oma arengus jõuab «vulgaarse, dogmaatilise kriitika» järgust «tõelise, filosoofilise kriitika» järku.¹

«Robinsonide»-kirjutises² oli meil juttu ajaloolise kultuuriteadvuse ning üldse ajaloo-teadvuse «saarelisusest», tema piiritletusest hüpoteetiliste eelduste vööga, ning selle teadvuse laienemisest kui hüpoteetiliste eelduste piiri lükkumisest üha kaugemale, üha sügavamale minevikku.

Kui kaugemale on see piir põhimõtteliselt lükatav, küsime nüüd. Kas kultuuriteadvus meie kirjeldatud mõttes saab olla tootaalne, täielik, täiuslik? Teisisõnu: kas kultuuriteadvuse saarelisus on paratamatu või on kriitilisel inimvaimul siiski võimalik «õpuni jõuda», jõuda asjade algusse? Mis oli alguses?

¹ Marx on neist kahest järgust rääkinud 1843. aasta käsikirjas «Hegeli õigusfilosoofia kriitikast»: «Vulgaarne kriitika langeb ... dogmaatilisse eksamusse. Nii kritiseerib ta näiteks konstitutsiooni. Ta juhib tähelepanu võimude omavahelisele vastakusele (*Entgegensetzung der Gewalten*) etc. Ta leiab kõikjal vastuolusid. See on ikkagi alles dogmaatiline kriitika, mis võitleb oma eseme vastu, umbes niisamuti nagu endisaegadel heideti kõrvale püha Kolmainu dogma 1 ja 3 vastuolulise tõttu. Tõeline kriitika seevastu näitab püha Kolmainu sisemist geneesi inimajus. Ta kirjeldab selle sünniakti. Nõnda ei osuta ka praeguse riigikorralduse tõeliselt filosoofiline kriitika mitte üksnes vastuoludele kui millelegi olemasolevale, vaid seletab neid, ta mõistab nende geneesi, nende paratamatust» (MEGA I, 2. Berlin, 1982, lk 100–101).

Too Marxil Hegelilt endalt pärinev mõtteviis iseloomustab üht tervet ajajärku Euroopa vaimu arengus, mille ühe kandvama esindajana tuleb nimetada ka Goethet, kes muu hulgas on Zelterile öelnud: «Looduse ja kunsti teoseid ei õpita tundma, kui nad on valmis; et neid mõningal määral mõista, tuleb nad tabada (*aufhaschen*) tekkimises.» Selles põhimõttes väljendub kvaliteete uurivate humanitaarteaduste metodoloogiline põhi-olemus, mille Goethe oma värvusõpetusega — edutult — üritas kehtestada kvantiteetidega opereerivas reaalteaduseski.

² Vt «Vikerkaar» 1988, nr 1.

Kultuuriteadvuse saarelisuse illustreerimiseks toodud näited ilmutavad muu seas tõsiasja, et teadvuses peegelduv kultuurilugu on esitatav pärisnimede süsteemina, hargmikuna, mille sõlmedeks on pärisnimedega (sagedaaimni isikunimedega) tähistatavad kultuurinähtused. Lõviosa kultuurimälestust ongi kodeeritud pärisnimedesse ning osadus mingi kultuuriga tähendab eelkõige orienteerumist selle kultuuri pärisnimestikus. Kultuurus on niisiis võime kõnelda nimesid kasutades.³ Väga hästi on kultuuri (aja)loo isiklikkuse kohta öelnud Hegel: «Järglusi (*Folgerungen*) on kahte liiki: muist pelgad mingi printsipi väljatöötused edasiste üksikasjadeni, muist aga tagasimineku sügavamate printsiipide juurde; ajaloolisus seisneb just selles, et osutada, millistele isikutele kuulub niisugune mõtte edasine süvendus ja selle avamine.»⁴

Muidugi, kultuuri kodifitseeriva isikunimevõrgustiku kude on ebaühtlane: isikud, kes seal nimepidi suhestuvad ning ühenduvad — selle struktuuri elemendid — on eri valentsiga. Väga kõrge valentsarvuga nimesid kannavad kultuuriloo suurkujud. Valentsarvu kahanemise järjekorras jänevad kultuuriteadvusse teise-, kolmanda- ja neljajärgulised tegelased, kelle kohta näiteks kirjandusloos on olemas isegi oma termin: *poetae minores*. Nende tundmine on erudiitide privileeg.⁵ Kuni siis viimaks tulevad need, kelle kohta Vergilius ütleb Dantele:

³ Siin ei saa meenutamata jätta üht tabavat episoodi Julio Cortázar'i romaanist «Peavõidud», kus kirjeldatakse kahe ümbermaailmareisile suunduva intellektuaali tutvumist reisilaeva pardal: «Kas leidsite juba baari? See on ülal söögisaali kõrval. Paraku nägin ma seal ühes nurgas klaverit, aga meile jääb ju võimalus mõnel lähemal päeval keeled läbi lõigata.» — «Või see nii häälest ära ajada, et kõik mängitav kõlab nagu Křenek.» vastab teine. Mida meenutades esimene hiljem leiab: näe, reis ei algagi nii pahasti — «laevakoridoris oli keegi maininud Křeneki nime — lihtsalt niisama, muuseas!»

⁴ G. W. Fr. Hegel. *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*. Heidelberg, 1830, lk XVII–XVIII. (Teise trüki eessõna.) Tsitaatides siin ja edaspidi minu rõhutatud. — L. P.

⁵ Erudiit, ütleb Huet, on see, kes tunneb ka teisejärgulist. Mitte miski pole fataalsem kui too väike «ka» seal määratluses. On ju küllalt neid «erudiite», kes arvavad piisavalt ainult teisejärgulise teadmises. Terane Goethe on selle kohta märkinud: «Kuidas võiks keegi näida oma ala meistrina, kui ta ei õpetaks midagi kasutult!»

«Fama di loro il mondo esser non lassa... non ragionam di lor, ma guarda e passa.»⁶

Samuti on isikunimedega hargmikuna käsitatava kultuuriteaduse puhul ilmne, et mõnesse selle sõlmpunkti koondub rohkem mõjujoni, kui sealt väljub, mõnel sõlmel on aga väljund suurem kui sisend. Ettekujutusega sellisest disproporsioonist tavatsetakse mõõta ühe või teise vaimuloolise isiku originaalsust.

Nii «suurus» («tähtsus») kui ka «originaalsus» on mõistagi vaistlikud kategooriad, st võivad otsustaja seltskondliku piiratud ning üldise informeerimatuse määral olla petlikud. Suurustunde hálbe seltskondlik piiratus, sõltumatute kriitiliste vaatepunktide puudumine toob endaga kaasa nähtuse, mida Goethe nimetas *Wechselnichtigkeit*'iks, «vastastikku toetavaks tühisuseks», s.o proportsioonitunde hálbeks kellegi (enamasti iseenda) suuruse hindamisel.⁷

Mitmel põhjusel võib hálbida ka originaalsuse hinnang. XVIII sajandil näiteks tekkis kodanluse tormilise emantsipatsiooni viljana terve omaette kultuuriliikumine, mille ideoloogiliseks keskmeks oli originaalsusekultus, geeniuskultus. Originaalne geenius (*Originalgenie*), väideti tol «Tormi ja tungi» ajastul, ei allu ühelegi kultuuriloolisele mõjule, vaid ammutab kõik vahetult loodusest, otse omaenese loomulikkusest. Ise ei võlgne ta ühelegi eelkäijale midagi, temale aga võlgneb järealtolev inimkond kõik! Niisuguse disproporsiooni musterkujuks peeti tollal Shakespeare'i kui läbinisti algupärast «looduse tõlki» (Herder). — Muidugi, tänapäeval, kus Shakespeare'i teoste allikad, tema loomingu kirjanduslikud lähted on võrdlemisi põhjalikult läbi uuritud, kõlab niisugune tema originaalsuse ülistus õõnsalt. «Tormi ja tungi» «originaalgeeniused» ise polnud samuti Euroopa kirjanduslikust ning esteetilisest traditsioonist mõjustamata: nimetagem siin peale Shakespeare'i veel Rousseau'd, Percyt, Macphersoni, Shaftesburyt, Youngi, Woodi... Silmapiiri avardudes pidi Goethe, «originaalgeeniuste» seltskonna kunagisi

⁶ Inf. III, 49, 51. J. Semperi tõlkes: «Mis nad kord olnud, on kui suitsuvine... Kuid küllalt! Vaata kord ja mõõda mine!»

⁷ Vt L. Priimägi. Kes on kriitik? «Keel ja Kirjandus» 1987, nr 7, lk 391—392. Sedasama nähtust peavad pärast Goethet silmas ka Marx ja Engels, kui nad «Saksa ideoloogias» märgivad: «.../Et.../ esile tuua tragikoomilist kontrasti nende kangelaste tegelike saavutuste ja nende saavutuste suhtes tehtavate illusioonide vahel, on vaja kogu seda lärmi vaadelda väljaspool Saksamaad paiknevalt positsioonilt» (K. Marx, F. Engels. Saksa ideoloogia. Tallinn, 1985, lk 18).

vaimseid juhte, tagantjärele nentima: «Kui ma oskaksin öelda, mis ma kõik võlgnen suurtele eelkäijatele ning kaasaegsetele, ega siis kuigi palju järele jääkski.»⁸

Kultuurilugu esitub niisiis pärisnimedega võrgustikuna, mis oma sõlmi pidi viib temasse süveneva inimvaimu olevikust aina kaugemale minevikku. Kui sügavale, küsime, ulatub see nimedega hargmik? Mis saab nimedest kultuuriloo põhjani liikudes?

Müto-loogiline ja loogiline teadvus annavad sellele küsimusele erineva vastuse.

Mütoloogilisele teadvusele on enesestmõistetav, et aegade hämarusse laskudes pärisnimedega hargmik koondub ja kõige alguses seisab Üksainus Esimene Nimi. Koos kultuurinähtusi tähistavate nimedega koondub tollesse ürgalgesse ka kogu kultuur. Too Esimene Nimi kuulub Kultuuri Loojale, annetajale, demiürgile või ürgolendile, «kellest kõik on alguse saanud», «kellest kõik on olema hakanud»⁹.

Kosmogoonilised müüdid seostavad universumi tekke algset mingi nimelise Inimesega: kiviaja tasemel põlisaustraallaste kujutlust mõõda näiteks olnud päike kunagi maa peal elanud naine. (Tähelepanu väärib, et mida arenenuma ühiskonnaga on tegemist, seda enam desantropomorfiseerub too universumi alguse kujutelm.)¹⁰ Sedasama võib öelda kitsamalt kultuurimüütide kohta: inimkonna kultuurisaavutused — kunstideks nimetatavad oskused — koonduvad mütooloogilises teadvuses mingi ühe nime ümber.

⁸ J. P. Eckermann. Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens. Berlin, 1956, lk 212—213 (12. v 1825).

⁹ Nestori kroonika keeli: «откуда есть пошла», «откуда стала есть».

¹⁰ Näiteks California indiaanlastel on antropomorfsete demiürgide kõrval juba ka zoomorfseid. Polüneeslastel seevastu asendab niisugust suhteliselt lihtsat isikustamist hoopis keerulisem kujutus Tüvest, millest siis abstraherub Tühjus. Muistsetel kreeklastel esineb (Hesiodose järgi) abstraktne Haigutav Tühjus ehk Kaos juba ise Ürgolendina. Sellest omakorda märksa spirituaalsem on gnostiliste sugemetega kosmogoonia, mida kohtame Johannesel (1:1—3: «Alguses oli Sõna... ja Sõna oli Jumal... Kõik on tekkinud tema läbi, ja ilma temata ei ole tekkinud midagi, mis on tekkinud»). Viimast spiritualiseerib veelgi Herder, kes oma 1775. aasta evangeeliumikommentaarides pakub «Logose» vasteks: «Mõte! Sõna! Tahe! Tegut! Armastus!» Ja spirituaalsuse viimase piiri näib saavutavat üks kõige hilisemaid kosmogooniaid, Wagneri oma, kellel maailma asjade müütilise alguse määratlus minetab üleüldse sõnaga tähistatava mõiste kuju. Laskem sellest Wagneri kosmogooniast kõnelda Thomas Manni:

«Jah, millest siis alustada! Ajaloo kirjutaja... on ikka tolle kiusatuse küüsis, mis sai nii suurejooneliselt võitu Wagnerist, kui too, tegelikult kavatsedes lavale tuua vaid oma kangelase huku,

Kosmogoonas tekkisid jumalad, kultuuri teke seostub aga inimese iseseisvumisega jumalate kõrval. Selles aitavad neid **heerosed**, jumalate ning inimeste vahepealsed kultuurikandjad, esimesed teadmiste levitajad ja inimsoo õpetajad. Näiteks olgu siin nimetatud Colombia indiaanlaste Bochica, polüneeslaste Maui, egiptlaste Osiris ja Toth ning — meile tuntuim — kreeklaste **Prometheus**.

Prometheuse-pärimus on kahtlemata üks kõige produktiivsemaid antiikmütoloogia osi. Titaanipoeg, kelles nähti inimeste loojat (Ovidius: «Quam [recentem tellurem] satus Iapeto mixtam fluvialibus undis Finxit in effigiem moderantum cuncta deorum»¹¹), teenis endale «maistesõbra», filantroobi nime sellega, et «kõiketaidva leegi on ta vargsi kinkind koolevaile»¹². Kuid peale tule tõi Prometheus rahvale pärimuseldasa veel muidki kunste: müüri- ja puutööoskuse, kalendri, arvud, tähestiku, mälu, loomade kodustamise ja laevaehitusoskuse, meditsiini, ennustamiskunsti ja metallide kaevandamise võtted. «Ja kokku võttes ühte sõnna, meeles pea: Prometheuselt saidki koolevad kõik oskused.»¹³

Niisugune pärisnimevõrgustiku koondumine Esimesse Nimesse kui selgelt mütooloogiline mõtteskeem ei saa muidugi olla vastuvõetav **teaduslikule**, puht-loogilisele arusaamisele kultuuri arengust. Koonduva asemel opereerib teaduslik kultuurilugu hoopis kujutelmaga **hajuvast** pärisnimehargmiskust, mille kohaselt isikunimed mineviku suunas hõrenevad ja lõpuks hoopis kaovad, andes maad kultuurikandjate anonüümsusele.

Positiivsed andmed muidugi kinnitavad niisugust arusaama. Aegade sügavuses on inimeste read üsna hõredad. Näiteks on meil tänapäeval teada kõigest 200—300 neandertallast, s.o keskmiselt üks indiviid aastatuhande kohta! Nimedest ei saa siin üldse rääkida: kes pidanuks noid — kui nad üldse käibel olid — tuhatki aastat

laskis mingil vaimustatud pedantlusel meelitada end **müüdis üha kaugemale tagasi**, leidis end olevat sunnitud kaasa haarama üha suurema tüki «eellugu», kuni ta lõpuks häda sunnil jäi pidama kõikide asjade **esmaalguses** — eelmängu-eelmängu madalaimal es-noodil, millest ta siis ülipidulikult ja peaaegu kuuldamatult alustas jutustamist.» (Th. M a n n. Gesammelte Werke, XI. Berlin, 1956, lk 66. Jutt käib muidugi «Niebelungide»-tetraloogiast.)

¹¹ Metamm. I, 82—83: «[Värsket pinnast,] mida Japetose poeg [Prometheus] jõeveega segatult voolis valitsevate jumalate palge järgi.»

¹² A i s c h y l o s. Aheldatud Prometheus, v 7—8 (tlk U. Masing). Kreeka kirjanduse antoloogia. Tallinn, 1964, lk 117.

¹³ Vt sealsamas v 442—506, lk 130—132.

meeles hoidma? Seepärast tuleb teaduslikes kultuuri tekke kirjeldustes läbi ajada nime-deta, nentides näiteks, et «neli peamist meie kaasaegses tehnikas rakendatud jõuprintsiipi on üle võetud **tundmatuult ja nime-tuult** jääaegsetelt leiduritelt, kes elasid maa peal tuhandeid aastaid enne meid».¹⁴

Ometi osutub säärane anonüümsus kultuurist mõtlemisel kummaliselt ebamugavaks, mistõttu isegi kõige tõsiteaduslikumalt kavatsatud käsitlustes võtab maad **varjatud mütooloogilisus** — põhimõttel: «Ja kui neid mehi ei ole, / siis endil nad mõelge...» Varjatult mütooloogiline mõtlemine ei opereeri küll otseselt jumalate ja heeroste nime-dega, kuid asendab umbmäärased esiaja inimesed Inimese kui niisugusega¹⁵, kes hakkab toimima mütooloogilise olendina: «Algusest peale on **inimene** püüdnud mitmesuguste abivahendite kasutamise-ga muuta kergemaks oma töökoormat.»¹⁶ — Pangem tähele: selle «püüdmise»-mõttekäiguga on Inimesele omistatud tüüpiliselt mütooloogiline aprioorne üleolek oma saatusest, individuaalne üleolek oma primitiivsest vaimu-ning ebamugavast olmekeskkonnast. Lauses «Ja saabus tõepoolest päev, millal tehti lõpuks nii kaua oodatud pöördeline leiutus, kui **inimene** ehitas esimest korda masina...»¹⁷ selgub õigupoolest kõik olevat mütooloogiline, kui teaduslikult küsida: milline «päev»? kes seda «nii kaua ootas» või üldse oodata teadis? ja lõppeks — kes on ikkagi too ainsuslik «inimene», kelle kohta on rakendatav ühekorruga nii isikuline («ehitas masina») kui ka umbisikuline tegumood («tehti leiutus»)? Too taasmütologiseeritud Inimene asub edukalt konkureerima Prometheuse endaga: «Kuidas **inimene** esmakordselt tulega kokku puutus ning miks ta tahtis seda taltsutada ja säilitada, see on veel avastamata,» nendib teadusloolane Bernal.¹⁸

Verbid «püüdis», «oodatud», «tahtis» ülemal esitatud näidetes kinnitavad, et küsimuse all pole mitte stilistiline kohmakus, vaid just mütooloogiline mõtteviis tõsiteaduslikkusele pretendeerivates kultuurilookäsitlustes: anonüümset **kollektiivi käsitatakse indiviidina**, kellele salakesi on omistatud absoluutne eneseteadvus. Kui kainestavalt mõjub säärane mütologismi järel Marxi

¹⁴ J. E. L i p s. Asjade algusest. Inimese kultuuri-ajalugu. Tallinn, 1968, lk 93.

¹⁵ «Inimese mõistega, kujuteldava inimesega, inimese olemusega, «Inimesega», kui kasutada seda Marxi täpsustavat loendit (K. M a r x, F. E n g e l s. Saksa ideoloogia, lk 45).

¹⁶ J. E. L i p s. Asjade algusest, lk 80.

¹⁷ Sealsamas, lk 82.

¹⁸ J. D. B e r n a l. Teadus ühiskonna ajaloos. Tallinn, 1962, lk 43.

metodoloogiline tähelepanek, et «mida kaugemale me ajalukku tagasi vaatame, seda enam esineb indiviidid /.../ meile mitteiseseisvana, suuremasse tervikusse kuuluvana /.../»¹⁹

Paraku ei suuda Marxki seda oma tõdemust ühitada kuigi täpse ettekujutusega mingi ürgkollektiivi kulturiseerumisest. Selles mõttes võiks talle tagasi adresseerida süüdistuse, mis «Saksa ideoloogias» on esitatud idealistlikule ajalooteadusele: miskipärast «ei selgitata meile üldse, kuidas /.../ «eelajaloolt» päris ajaloo üle minnakse».²⁰

Just idealistlik ajalooeadus annab kultuuri tekke — võimalik, et puhuti liigagi — ühemõttelise kontseptsiooni: üleminek natuurist kultuuri toimub jumala abiga. Kultuuriloov jõud saab selle vaate pooldajate arvates tulla vaid väljastpoolt. Inimene ei ole arenenud loodusest kultuuri mitte omal jõul, vaid nende kahe valdkonna vahel on ületamatu lõhe kultuuri «mittenaturaalse» päritolu tõttu.

Säärane pole mitte üksnes tüüpiliselt mütooloogiline, vaid ka religioosne ja teoloogiline arusaam kultuuri (ja tsivilisatsiooni) vahekorras loodusega. Osutagem vaid niisugusele suurkujule nagu Aquino Thomas, kes selgesti rõhutas, et vaimujõud ja sellele ehituv vaimne kultuur ei saa olla mingi materiaalse, kehalise (loodusliku) organi funktsioon ega kõrvalfunktsioon, vaid kujutab endast iseseisvat alget.²¹ Selle veendumuse püsivust kinnitab evolutsiooni-teemaline entsüklika «Humani generis» aastast 1950, kus mõõndakse küll füüsilise evolutsiooni uurimise võimalust, rõhutatakse aga hinge ja (vaimu) kultuuri jumalikkude päritolu. Ja lõppeks, niisugune natuuri ja kultuuri dualism iseloomustab ka pseudo-religioosseid kultuurikontseptsioone, millest uuemal ajal ehk levinuim on Erich von Dänikeni tsivilisatsiooni Maa-välise päritolu hüpotees: kosmoseasukad kultiveerinud nürimeelseid ja rõhkivaid maalasi, kuni neist saanud mõistuslikud olendid. «Nõnda,» väidab Däniken, «võib tekkida uus rass, mis

loodusliku evolutsiooni teatavast osast üle hüppab.»²²

Märksa huvitavamad, probleemsemad on kultuuri tekke mittedualistlikud seletuskatsed, katsed ehitada natuuri ja kultuuri vahele sild. Neid on teada juba üsna vanast ajast ja vähemalt esimesel pilgul võib nad jagada materialistlikeks ning idealistlikeks. Esimeste näitena võib nimetada Demokratose arusaama, et inimkultuur on tekkinud loomade tegevuse otsese jälgendusena: kudumist-õmblemist õpetanud ämblik, majaanitust pääsuke, laulmist luik ning õöbik. Niisiis olevat kultuur naturaalselt, loomset päritolu.²³

Säärasele primitiivsele naturalismile vastanduvad panteistlikud loodusliku ja jumaliku alge ühtsuse kontseptsioonid, mis — juhul, kui nad on seotud arengu ideega — näevad natuuri kultuuristikõusu eeldust looduse enese spiritualiseerituses. Seda kultuuri tekke ettekujutust on aga tulutu otsida klassikalises panteismist (Spinoza mõttemaailmas pole arengulisel kohta) või siis arengu ideele juba lähenevast saksa spinozismistiki (kus veel valdas religioosne dualism — Herderil²⁴ — või puudus arengulise väärtustamine — Goetheil²⁵).

Esimene, kes tõepoolest küübib puudutama selle probleemi olemust, on Hegel, kellele loodus ise on vaimu teisitiolek, kustkaudu vaim — inimeses — tõuseb kultuurini ja kultuuri täieliku eneseteadvuseni. Seepärast ei saa Hegelil natuuri ja kultuuri vahel mingit olemuslikku konflikti olla. «Vaimu eelduseks on meile loodus, mille tõde ja seega absoluutne Esimene ta on,» nendib «Entsüklopeedia». «Selles tões on loodus kadunud ja vaim on osutunud oma iseduseni (*Fürsichsein*) jõudnud ideeks, mille objektiks niisamuti nagu subjektiivselt on mõiste.»²⁶

Ei saa aga öelda, et Hegel lähemalt kirjeldaks looduse vaimu-saamise protsessi sisu. Verbivorm «on osutunud» ülemal ära-

¹⁹ E. v. Däniken. Erinnerung an die Zunkunft. Düsseldorf, Wien, 1969, lk 28.

²⁰ Vt nt: Griechische Atomisten. Leipzig, 1973, lk 204.

²¹ Ilmselt teoloogilistel kaalutlustel seostab Herder, kes muidu rõhutas inimese kulturisatsiooni eelduste puhtlootuslikkust, tolle kulturisatsiooni enese siiski «jumaliku kinkeaktiga». Vt Herders Werke, III. Hg. H. Kurz. Leipzig, i. a, lk 111—112 jn.

²² Goethe määratles inimest küll «üha üleneva looduse viimase tootena» (*das letzte Produkt der sich immer steigenden Natur*), ei seostanud seda ülenemist aga tõusuga väärtuste skaalas, maailmaidee-osaduse määra kasvuga. Vrd Goethes Briefe in drei Bänden, II. Berlin, Weimar, 1984, lk 230.

²³ G. W. Fr. Hegel. Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften, lk 392.

¹⁹ K. Marx. Poliitilise ökonoomia kriitikast. Tallinn, 1965, lk 146.

²⁰ K. Marx, F. Engels. Saksa ideoloogia, lk 27.

²¹ S. th., p. I, qu. 7, art. 2 ad 3: «Hoc ipsum quod virtus intellectus extendit se quodammodo ad infinita, procedit ex hoc quod intellectus est forma non in materia, sed vel totaliter separata, sicut sunt substantiae Angelorum, vel ad minus potentia intellectiva, quae non est actus alicuius organi in anima intellectiva corpori coniuncta.» (S. Thomae Aquinatis opera, XX. Venezia, 1755, lk 35.)

toodud tsitaadis fikseerib tolle ülemineku vaid tagantjärele, kujutab endast — olgu või kvalitatiivset — **üleühüpet** tollest meid huvitavast punktist, kus naturist saab kultuur.²⁷ Meid huvitab just saamisluhu.

Samasugust üleühüpet näeme ka Hegelilt lähtunud marksismi. Kõigepealt püüavad Marx ja Engels «Saksa ideoloogias» (1845—46) looduse ja kultuuri vahelist lõhet ületada sellega, et inimene tervikuna defineeritakse looduse osaks²⁸ ja loodus samavõrd kultuuri osaks. Mis loodusest «mittekultuurilisena» üle jääb — «väline loodus» — seda polevat üldse oluline tähele panna.²⁹

Paraku ei pääse niisuguse ajaloo ja looduse samastamisega («inimesel[on] alati teadmist ajaloolise looduse ja loodusliku ajaloo»³⁰) konkreetsetes küsimustes inimkultuuri tekke protsessi kohta. Selle konkreetse lünga marksismi teoreetilises ehitises pidid täitma Engelsi teosed «Töö osa ahvi kujunemisel inimeseks» (1876) ning «Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine» (1884).

Ometi dokumenteerivad need teosed vaid seda, et Engelski on sunnitud inimkultuuri tekke «piinlikust momendist» üle hüppama: lugeja ei leia talt sõnagi kultuuri-satsiooniprotsessi alguse kohta, sest autor alustab oma teooria visandamist keskelt, alles siis, kui «otsustav samm oli astunud: käsi oli vabaks saanud ja võis nüüd (!) omandada järjest uusi oskusi, sealjuures saavutatud suurem paindumus aga kandus pärilise teel edasi ja kasvas põlvest põlve»...³¹ Edasi läheb kõik nagu lepace reega, aga jah — kus on ikkagi algus?

See algus jääb marksistlikus kultuuri- loos paratamatult hüpoteetiliseks, on Engels sunnitud mõnma: «... Kui oleme kord juba tunnustanud inimese põlvnemist loomariigist, siis muutub sellise [naturist kultuuri] ülemineku oletamine paratamatuks.»³² Paratamatud oletused!

²⁷ Looduse ja vaimu vaheline üleminek on Hegeli filosoofia süsteemi kriitilisim «keevituskoht», kus «Fenomenoloogia» Vaimuga (üaltpoolt lähtuva fenomenoloogilise Vaimuga) peab ühtima «Entsüklopeedia» Vaim (altpoolt lähtuv entsüklopeediline Vaim). Sellest, kui ladus on nende ühtimine, sõltub Hegeli filosoofia sisemine koherentus ja tema idealismi monistlikkus.

²⁸ Vrd Marxi seisukohta, et inimese «ajalugu ise on loodusloo, looduse inimeseks muutmise tegelik osa». — K. Marx. Ökonomisch-philosophische Manuskripte. Leipzig, 1974, lk 194.

²⁹ K. Marx, F. Engels. Saksa ideoloogia, lk 41.

³⁰ Sealsamas.

³¹ K. Marx, F. Engels. Valitud teosed kahes köites, II. Tallinn, 1960, lk 64.

³² Sealsamas, lk 152.

Tollest väherõomustavast paratamatusest pole marksismi lunastanud ka moodsaimad tänapäevateadused. Akadeemik N. Dubini ni sõnutsi näiteks jääb endiselt «mõistatuseks: milles seisnes ühe loomaliigi niisuguse geneetilise ettevalmistuse olemus, mis võimaldas tal tõusta kvalitatiivselt uuele arengustmele, mateeria ühiskondliku liikumisvormi astmele». Ainsaks võimaluseks jääb ikka tollest «piinlikust momendist» üle hüppata: «Pärast seda kui tööst oli saanud ühiskondliku tegevuse alus, lõi ta inimese ja tema teadvuse. Nii tekkis ning arenes mateeria liikumise ühiskondlik vorm...»³³

Väljapääsu on püütud leida selleski, et probleem antropologiseeritakse: hüppelise kultuuri teooria asendatakse pikaajalisega, kõneldes «loom ja inimese vahelisest üleminekualast» (G. Hebereri *Tier-Mensch-Übergangsfeld* aastast 1958), mis väldanud kaks kuni kolm miljonit aastat.

Probleemi hajutamine miljonite aastate peale ei tühista aga vajadust seletada looma ja inimese, natuuri ja kultuuri kvalitatiivse erinevuse teket ennast. Esialgu on raskusi selle ülemineku kirjeldamisega. Näiteks J. Napieri hüpoteesi kohta, mis püüab toda looma ja inimese vahelist üleminekuala liigendada tööprotsessi arengu eri astmetega (kuus astet *ad hoc*-tööriistakasutusest kuni kultuurilise tööriistavalmistamiseni), on teadus võimeline ütleva vaid järgmist: «Niisugune hüpoteetiline tööprotsessi liigendus, kusjuures selle protsessi astmete kohta pealegi ei saa (!) esitada ei paleoantropoloogilisi ega arheoloogilisi tõendeid, ei tarvitse usaldust äratada (!). Meie peame teda siiski märkimisväärseks (!), sest meie meelet pakub ta mõttelist pidet (!), mõistmaks miljooneid aastaid hõlmava hominoidide populatsiooni ja selle loodusliku keskkonna vahelise suhte muutmist madalamalt kõrgemale tasemele arengu protsessina. Peale selle näitlikustab (!) ta, mida on sellega tahetud öelda (!), et looma ja inimese vaheline üleminekuala eksisteerib objektiivselt (!) ega kujuta endast mingit inimese väljamõeldist, mille taha ta püüab varjata puudulikkusteadmist.»³⁴ — Küllap oli just säärase materialistlike sõnaseadete varjamatu teaduslik abitus see, miks looma ja inimese vahelise üleminekuala kontseptsiooni autor Heberer ise eelistas jääda nimetatud üleminekuala toimivate evolutsioonimehhanismide seleta-

³³ Tsit. J. H e r r m a n n. Die Menschenwerdung. Zum Ursprung des Menschen und der menschlichen Gesellschaft. Berlin, 1986, lk 87.

³⁴ Der Mensch. Hg. D. Bergner. Berlin, 1982, lk 52.

matuse või mittemateriaalselt seletatavuse juurde.

Ilmselt ei kuulu kultuuri tekke probleem mitte — või mitte ainult — (paleo)antropoloogia valda, vaid on samavõrd filosoofia, kulturoloogia, etnoloogia probleem, nagu on meenutanud Claude Lévi-Strauss, öeldes, et «kultuuri ja natuuri eraldajoon ei ühti — vastupidiselt levinud arva-

musele — mingi eraldusjoonega inimese ja looma loodusliku olemuse vahel».³⁵

Milles on siis kultuuri ajalooline alus, kui ta on nimetu ja nimetuna pole teda võimalik põhimõtteliseltki fikseerida?

Kuni pole vastust sellele küsimusele, peame leppima inimese kultuuriteadvuse saarelisusega, peame jääma Robinsonideks.

³⁵ C. Lévi-Strauss. *The Raw and the Cooked*. New York, Evanston, 1970, lk 19.

VAATENURK

ASTRID REINLA Meil Bütsantsis

Arvo Valton. Rännak giidi saatel. «Eesti Raamat», Tallinn, 1988. 438 lk.

*Omahel neid vahest seobki —
vähesed erandid välja arvatud —
asjaolu, et nad käsitavad meie lähim-
mineviku valusaid probleeme.*

(Annotatsioonist.)

Esimene pähetulev võimalus lugeda Arvo Valtoni uut valimikku on tõlkida tekst maa-keelde: tõlkida *keisrid* ja *presidendid* ja *kuningad* ja *juubilarid* ja *korraldajad* vastavalt maitsele Staliniks, Brežneviks, vaheldus-eks Beriaks või Susloviks või Semitšast-
nõiks, nii kuis keegi soovib.

Valtoni tekst «Kunstiteose ots» võiks siis alata näiteks nii: «Skulptor, NSVL rahvakunstnik Lapus läks pärastlõunal miilitsa-ülema juurde. Nii oli kokku lepitud. Maja ees seisis miilitsaauto, sõdurid istusid õues katuse all ja rüüpasid selleks puhuks eraldatud — . . .» No ja tekibki esimene tõlke-
probleem: millist märjüket eraldati sõdurite-
le, kes Stalini ausambaid maha läksid kiskuma — piiritust? Viina? Õlut ometi mitte, see sunnib võsa vahet jooksuma ja kisub töö juurest eemale.

Lapuse nime võiks ka ära tõlkida, ei ole vist raske leida skulptorit, kes omal ajal kanoonilisi Stalineid teha vorpis; aga ons sel mõtet?

Sedaviisi tõlkides jõuaksime jälle vaba-
tahtlikult tagasi õndsasse stagnaalega, kus lugeja püüdis teostest välja lugeda eelkõige seda, mida autor (tema arust) mõelnud, aga pole olude (toimetaja, Glavliti, Rein Rist-
laane, naabrite kurja koera) kartusel

sõandanud paberile panna. Loeti ja uuriti esimest, teist, kolmandat ja kaheteist-
kümendat allteksti. Sõnum pidi olema šifree-
ritud, dešifreerimine pakkus masohhistlikku
mõnu. Jaan Krossi ajalooliste romaanide
tegelased taandati ilmtingimata tänapäeva,
«Mägri maja» täitis enam-vähem sama
funktsiooni mis praegu «Eestlane olen ja
eestlaseks jään», ja isegi Aadu Hindi kuna-
gist kitsetalade-muinasjuttu uuriti Valges
Majas (mis siis küll valge ei olnudki).

Muukraudade täiustamine toob kaasa
lukkude täiustamise, ja raske öelda, kuhu
eesti kirjandus oleks lõpuks võinud välja jõu-
da — olid ju viimasel kümnendil keelatud sõ-
nade hulgas juba ka «vorst» ja «prussakas».
(Ja siis tuleb Malle Aleksiuse küsimine, miks
Aivo Lõhmuse 1984. aastal kirjutatud romaa-
nis ei kõnelda 1949. aasta küüditamisest.
Aga eks noor inimene peabki sedamoodi
küsima.)

Akrostihhonist igatahes ei piisanud, see
kujund seisis igas kirjandusõpikus ja peiliti
varsti välja. Üks prosaist kurtis kord, et
tema näinud suurt vaeva oma teose muusi-
kalise rütmi kallal, ja ometi polevat seda
märganud ükski kriitik. Aga temal endal oli
võimalus sellele tähelepanu juhtida. Jumal
teab, kui palju on meil stagnaalestes teostes
märkamata jäänud? Kui võtaks mõne pikema
poeemi ja loeks näiteks iga stroofi eel-
viimase rea eel-eelviimase sõna algusest
kolmandad tähed kokku? Eestpoolt taha-
pool? Tagantpoolt ettepoole? Kirjutaks
välja kõik suurtähed, šifreeriks nad gruusia
alfabeeti, tõlgiks tagasi ja saaks äkki
vasteks, et «hispaanlane on loll» — «his-
paanlast» dešifreerida mõistaks juba igauks.
Et liiga absurdne? Aga kes otsib, see leiab,
oleneb, kui kaua otsida. Teejuhiks võiks
võtta Ain Kaalepi kommentaari, kuidas tal
õnnestus kirjutada luuletus Jaan Tõnisso-

nist, nii et keegi aru ei saanud. Ja kui mõni saigi, pidas suu lukus.

Aga me oleme Valtonist liiga kaugele rännanud. Valtonit pole tarvis dešifreerida. Ta ei edasta sõjasaladusi. Ta ei reeda, millise riigi väljakäigus heietab oma nuhkideprobleemi Klaudius või millise türanni ohvrit etendab Basilius. Väljakäigud, nuhid ja Klaudiused on olemas igas totalitaarses riigis. Ja kui autor nimetul minategelasel novellis «Seletuskiri» laseb ülekuulajale vastamisel Oskar Lutsu meenutada, ei konkretiseeri seegi midagi — Oskar Lutsu on teatavasti tõlgitud 14 keelde. Miks ei võiks mõnele kohkunud Kolumbia härrasmehele kriitilises olukorras äkki meenuda maailmataguse väikerahva klassik? Elus juhtub palju imelikumaidki asju.

Tabasin ennast mõtlemas, millise raamatu heidab ahju (ilmselt eestlane?) Toivo, kui teda arreteerima tullakse. Kuni sain aru, et tähtis pole mitte raamatu nimi. Mis tahes raamatut ei tohi tulle heitma sundida. Mis tahes inimest ei tohi raamatu lugemise eest arreteerida.

Valton hoidub kohanimedest. Tema lood sünnivad enamasti eikusagil, st kõikjal, kus võimutseb totalitaarne kord. Identifitseerimiseks saaks kasutada isikunimesid — aga mis rahvusest on Olf, Alfred, Lilko? Samuti võiks küsida, mis rahvusest on giidist Peremees või Grand. Nojah, hiinlane ei paista too Grand just olevat, aga paljudest me hiinlastestki teame, kuidas nad omavahel üksteist kutsuvad. Totalitaarne riik ei armasta rahvustunnuseid. Kirjutab ju Vladimir Nikonov oma 1988. aastal ilmunud raamatus «Otsime nime»: «Segaabieliud on loomult eesrindlikud. /.../ Ja ilma käskimata on nad [nimepanekul] läinud teist teed: enamasti pannakse lapsele rahvusvaheline nimi.» Nikonov toob õpetliku näite — 1967. aastal Kaasanis venelasest isa ja tatarlannast ema abielust sündinud poegadel oli venepärane nimi 60 %, «uus» (Eduard, Albert) 38 %. Nii et nimeanalüüsiga ei jõua Valtoni puhul kaugele.

Välja arvatud ühes loos, ja see on romaan «Rauakolina etüüdid». Kus autor juba neljandas lauses annab teada, et meil on tegemist Tallinnaga. Mis teadaolevatel andmetel on ikka veel Eesti NSV pealinn. Aga autorile pakub lõbu aegruumiga mängida, ta laseb Tallinna vallutada bütsantslastel — sest kes muud on siis kõik need Nicolaused, Sebastianid, Sergiused, Demeterid ja Alposined, kes Tallinna tehases tööd teevad, korterit ja õigust nõuavad? Nad ei juhtu teadma, et Bütsantsi keisririik juba 15. sajandil otsa sai, ja tegutsevad edasi nagu elu peremehed. Eestlasel Hjalmaril jääb üle ai-

nult üriseda: «Teie kuradid... mis te tükite...» Aga ta üriseb seda üksnes purjus-päi ja eesti keeles, aimamata, et üks õige bütsantslane mõistab ainult riigikeelt, st kreekat.

Üks päev ühe tehase elus. Mida see tehas öieti toodab? Mida saab toota üks tahmatehas Bütsantsi ääremail, kui Makeedoonias ja Traakias käib ülestõus ja Osmanii impeerium sirutab oma kombitsaid Konstantinoopoli järele? «Võll kolksatab kasti, kastist aparati, aparati läheb sõjaväe kätte /- - -/ Võll kukub ja kõlksub, kopik kukub ja ei kõlksu, süda langeb saapasäärde, ainult sahinat on kuulda, Zeus oli loll; aga Sisyphos, tubli mees, teadis, mis ta tegi.» (Esimene numbritehase-romaan nõukogude kirjanduses? Pidi ta sellepärast nii kaua ilmumisjärge ootama? Saab tehase laoiseisu kirjeldusest (lk 167) ja tooriku treimisest (lk 172—173) järeldada, missugust sõjasaladust tehas toodab? Ons see toode pika ilmumistsükli vältel juba aegunud ja tootmisest maha võetud? Ons khmõ suguharu spioonid joonise juba ammu mansetinööbis üle piiri türklastele toimetanud? Misasi on nõukogude kirjanduses sõjasaladus? Misasi on nõukogude kirjandus?)

Valton on uudishimulik. Ta tahab teada, kuidas maailma asjad on. Ta laseb tegelelastel järele uurida, üksinda ju ei jõua. Tema tegelased on enamjaolt ametis maailma asjade mõtestamisega, olgu kõne all paisuv universum (aga mis oli enne? mis on väljaspool?) või valutav kõrv. Nad ei kaota lootust tabada rauakolinas või türanni psüühikas mingit süsteemi, mingit mõistetavat loogikat, ja kui nad seda ei leia, siis katsuvad nad selle enda jaoks välja mõelda, sest maailmal peab ju olema mingi mõistlik seletus — vähemasti on üpris inimlik seda tahta. Maailmaseletamise võtmelooks valimikus on «Muinasjutt Grandi leidmisest». Aga samahästi on see lugu iseene identifitseerimisest, ka iseendale tahab inimene mõistlikku põhjendust leida. Ent kui ta leiabki, ei jää ta ikka rahule, see on ainult üks etapp, ühe elulõigu lõpp nagu Grandi leidminegi, üks vastus püstitab kümme uut küsimust. See on nagu paisuv universum, millest me siin neljamõõtmelises aegruumis hästi aru ei saa.

Aga Valton ei piirdu abstraktsete maailmamudelite mosaiigiga. Kui mitu psüüholoogilist romaani on peidus ainuüksi «Rauakolina etüüvides»! Valton visandab paaril leheküljel tegelase mõttemaailma nii, et me tahtmatult adume tema minevikku, olevikku ja tulevikku, ehkki autor ei pöördu tegelase juurde enam kordagi tagasi. Keskmise prosaist käiks materjaliga igatahes märksa kokkuhoidlikumalt ümber ja rõõ-

mustaks lugejat paarikümne paksu köitega (kas Jaana lõpuks tüdineb Beethovenist ja läheb mehele? Saavad Sergius ja Alposine ometi korteri ja kuidas nende lastel koolis minema hakkab?). Valton on helde demiurg, tema pakutavatel maailmadel (on ju indiviividki maailm) ei paista lõppu kusagil, olgu nad ruumiliselt pealegi kokkusurutud. Igatahes on «Rauakolin» minu arvates Valtoni parim romaani ja kuulub ühtlasi viie parima eesti romaani hulka, kui seesugust edetabelit oleks vaja koostada.

Kui meil Valtonit ei oleks, siis tuleks ta kiiresti välja mõelda. Sest meil Büt-santsis, kus lood totalitaarsusega on just nii, nagu nad on, läheb väga vaja üht kirjanikku, kes ei väsi vaimuvabaduse eest võitlemast. Sest lõppude lõpuks saab vaim ikkagi võimust jagu. Siin või mõnes teises maailmas. Kusagil kindlasti.

REIN KRUUS

MB- milleks?

AlmaNAK I. Valik noorte autorite loomingu raalikirjas. Koostanud Priidu Beier, Enn Lillemets, Indrek Särg. Tartu, 1988. 38 lk.

Vist igal N. trükiste peal üles kasvanud paljulugejal on tekkinud harjumus alustada väljaandega tutvumist lõpust — «Sirbi ja Vasara» puhul 16. leheküljest, raamatu puhul impressumist jne. Nõnda hakkab ka «AlmaNAKis» kõige enne silma anonüümne sür-realistlik tekst: «Tr. antud 27. 10. 88. a. 60×84/16 T-299 MB-07371 Tr. p. 2,25». Tagant ettepoole lehitsemisel selgub, et kaante vahel on veel Harry Liivranna, Sulev Kübarsepa ja Aime Hanseni luuletused, Reet Tensi proosalugu «Tütarlaps Tartus» ning Riho Laanemäe tõlgitud Edgar Allan Poe novell «Berenice». Ükskord jõuab järg ka esimese tekstileheküljeni, millel on toimetuse pöördumine lugeja poole: «Meie aeg on vaene, iseäranis iluvaene! Esteetika on taandunud uute poliitiliste ja majanduslike mõttekonstruktsioonide ees. Meie suuretiraazilised ajakirjad on aeglased ja lehed napid. /- - / Sestap on sündind käesolev väljaanne. Oma väiksema tiraazi juures loodame anda valit tekstidele valit kujundust ning enam esteetilist ruumi. Meie peaesmärk — ilmumistükli lühendamine ning mittekirjastuslike üllitiste reeglistamine — ei sõltu veel ainuüksi meist, kuid üldise arengu loogilise jätkuna saab seegi olema teostatav. Endastmõista tänu väärt kaastöödele ning kultuuri-tahtelisele publikule. Venceremos!»

Üks esimesi sama poeetika mõtteseoseid

mis lugejal tekib, on: NO PASARAN! Ei lähe läbi!

«AlmaNAK» on varjamatult reaktiooniline väljaanne. See on reaktioon poliitiliste ja majanduslike sõnakonstruktsioonide (sealhulgas mõttekonstruktsioonide) liigvohamisele. Meeldivalt tagurlik on ka «AlmaNAKi» sisu seotus minevikuliste tekstidega. Aime Hanseni «Võlumets» varieerib feodaalse killustatuse aja esteetikat kantud J. W. Goethe «Metshaldjat», Harry Liivranna «Eile ratsutasin üle Genfi järve. . .» viitab ilmselt nii *zastoi*-aegsele (stagnaaegsele) Mati Undile kui ka muudele varasematele tekstidele. Sellest seisukohast on omaette huvitav Riho Laanemäe Poe-tõlge. Natsionalist Johannes Aaviku tõlkes on seesama novell 1926. aastal Eestis kord juba ilmunud. Aavik on rajanud Poe eestindamise kindla traditsiooni ja võiks arvata, et uustõlge hakkab seda lammutama või uut visandama, kuid Laanemäe kasutab oma tõlkevariatsioonid koguni Aaviku uudissõnu. Muide, «AlmaNAKi» tagurlike lätetele viitab ka toimetuse saatesõna aaviklik keeleprouk.

Ainsa tagurliku väljaandena kõigi edumeelsete seas on «AlmaNAKil» muidugi raske kestma jääda. Veel enne, kui «AlmaNAK» ilmale tuli, on üks teisesuunaline noorteväljaanne seda õelalt mõnitada jõudnud. Toomas Henrik Ilvese toimetatud «PÖRP» algab ju «AlmaNAKi» programmilise (vrd: «mittekirjastuslike üllitiste reeglistamine») lõpupala paroodiaga:

trükipoognaid: kes kurat teab
tingtrükipoognaid: mis need on?
arvestuspoognaid: vt. tingtrükipoognaid
MB-milleks?

Tõepoolest, milleks «AlmaNAKile» MB? Erinevalt teistest väljaannetest «AlmaNAK» ju ei ropenda, ei pane vastast, ei lärma Eesti asja eest. Milleks siis üldse «AlmaNAKi» MB-tada? Irratsionaalse süsteemi loogika järge tuleks see lihtsalt ära keelata. Küllap kunagi nii tehaksegi.

Praegu meenutatakse tihti aastaid 1917—1918. Iseseisvuse deklaratsioon, «Siuru», Marie Underi «Sonetid», «Kogu võim erootilistele nõukogudele!», «Surm kodanlastele vereimejatele!», Henrik Visnapuu «Amores», «Maksame kätte enamlastele timukatele!», Friedebert Tuglase «Saatus» ja «Arthur Valdes» . . .

Kas mäletab üldse keegi, et kesk möllu ilmus 1918. aastal Pärnus 32leheküljeline vihik «Oma maa maasikad. Algupäralsed jutud ja laulud. Eesti raiesmaalt korjanud ja kimbuks köitnud J. A. Feldmann. Esi-

mene anne.»? Ometi olid «Oma maa maasikates» Arthur Adsoni, Mihkel Aitsami, August Alle, Karl Asti ja mitme teise autori vanad head palad.

Aga seegi raamatuke kanti hiljem «Raamatukogudest ja antikvariaatidest kõrvaldamisele kuuluvate kodanlikul ja okupatsiooni

ajal Eestis ilmunud väljaannete koondnimekirja» (Tallinn, 1966; koost. A. Adams, V. Kangro, I. Mesipuu, S. Pats ja A. Veski-järv).

Seepärast soovitan «Vikerkaare» lugejail hankida endale Tartust «AlmaNAK» juba lähemal päevil. Pärast võib olla hilja.

KALEIDOSKOOP

TIIT KÄNDLER

Uut ja vana eesti rahvatarkuses

Ammuks see oli, mil meie ajakirjandus võttis kätte ja asus lugejale tutvustama selliseid publikatsioone nagu «Mana», «Tulimuld», «Estonia», «Aja Kiri», «PÕRPL». Ometi leidub ka vennasvabariikides Eestit propageerivaid väljaandeid, mis lahket tutvustamist vääriskid.

Üheks taoliseks on kahtlemata Ukraina kirjastuse «Дніпро» poolt väljaantud ja vennasrahvaste tarkust tutvustav seriaal «Мудрість народна» («Rahvatarkus»), mille 6. numbrina juba 1973. aastal ilmus Eesti jagu «Естонські прислів'я та приказки» («Eesti vanasõnad ja kõnekäändud»), tiraaž 50 000 eks. 16 aastat peaks olema piisav aeg, setitamaks välja väärtusliku. Oleks kahju, kui see väärtuslik rõhja jääkski, rikastamata eesti rahva folkloori uute saavutustega.

Kogumiku koostaja ja tõlkija Oleksander Zavgorodni tõdeb eessõnas: «On rahvaid, kelle jaoks folkloor on olnud iidsete ajalooliste tavade tõttu vaimse elu avaldumise ühtseks vormiks. Selliste rahvaste hulka kuuluvad ka eestlased.» Järgnevate näidete valguses on tõlkijaga võimatu mitte nõustuda. Veel saab eessõnast ukraina lugeja teada, et «Nõukogude võimu aastatel on Eestis loodud uusi vanasõnu ja kõnekäände, milles peegeldub armas kodumaa, õnnelik elu vennasrahvaste peres». Käesolev valik ongi tehtud lootuses, et need uued vanasõnad juurduvad edaspidi järjekindlamalt meie vanarahva igapäevasesse ellu. Selles mõttes langes meie eesmärk kokku O. Zavgorodni omaga, kes selgitab: «Raamatu koostamisel oli peaeesmärk selles, et valida vanasõnu ja kõnekäände, mis enim iseloomustavad eesti rahva elu, olu ja omapära.»

Koostaja sõnusti on vanasõnad ukraina keelde tõlgitud järgmistest allikatest: «Еєсті ванасинад» (М. Ейзен, 1929), «Валімік еєсті ванасинад» (Е. Норманн, 1955) ja «teistest väljaannetest» ning «arhiivmaterjalidest».

Et järgnev valik alliktestes ja teistes väljaannetes ei sisaldu, paotub järgnevas meie pilgule ühtlasi raudne eesriie, mis siiani on katnud rahvaloomingu-alaseid arhiivmaterjale.

Nüüsiis, eesti vanasõnu ja kõnekäände ukraina keeles. Parema arusaamise huvides on antud ka tagasitõlge eesti keelde.

- * Нема на сбиті нічого краще, як Батьківщина Радянська наша. Ei paremat pole kuskil maal, kui Nõukogude kodumaa.
- * Ленін навчив, щоб народ радянський щасливо жив. Lenin õpetas kannatlikult, et nõukogude rahvas elagu õnnelikult.
- * Що Леніним сказано, те життям доказано. Mida Lenin ütles eile, seda elu tõestas meile.
- * Леніна заповіті шанують і дорослі, і діти. Lenini õppesõnu peavad au sees suured Juhandid ja pisi-Tõnud.
- * Народ иде, куда партия Комунистична веде. Rahvas läheb sinna, kuhu kompartei tal juhib minna.
- * Слово партії летить навіть без крил. Partei sõna lendab hästi isegi siis, kui tal puuduvad tiivad.

- * За партією йти — щастя знайти.
Lähed parteiga — võid õnne leida.
- * Партія з нами — перемога за нами.
Kui meiega on partei — siis elu on pidu,
juhhei!
- * Радянська влада — панам завада.
Nõukogude võim — härradele sõim.
- * Який Яан, такий і каптан.
Igal lollil oma lõbu.

Mõni sõna tagasitõlkemuredest. Üldiselt tagasitõlkimisega raskusi ei olnud. Oli kasutada ukraina-vene sõnastik mahus А-П ja vene-eesi sõnastik täies mahus. Esimesena toodud vanasõna oleks tagasitõlkija äärepealt tagasi tõlkinud kujul «Sellist maad maailmas teist ei leidu...», aga tõdes siis, et see on ukraina vanasõna.

Mõningaid raskusi tekkis viimasena toodud vanasõnaga. Esimene mõte oli tõlkida triviaalselt «Kuidas Jüts, nõnda müts.» Aga selline vanasõna eesti rahval juba on (Viljandi). Natuke kunstlik tundus variant «Kuidas livan, nõnda diivan.» Et eesmärgiks polnud sugugi mitte kergema vastupanu teed mõõda tõttamine, jõudis tagasitõlkija vahevariandini:

Jaan lä'eb jaanitulele,
Mihkel hakkab munele.

Siit heiestub juba üldistusjõudu! Ja filosoofiat! Nii jõutigi lõppvariandini: «Igal lollil oma lõbu.»

Ukrainakeelse kogumiku koostaja on olnud sunnitud nentima: «Vanasõnad maalivad värvika portree eesti rahvast kui rahvast-tõomehest ja rahvast-filosoofist.»

Ja ta ei eksil!

FOORUM

KÜLLO ARJAKAS

«Vikerkaares» nr 8/1988 ilmusid Kaupo Deemandi poolt kokkupandud mälestused Marie Laidonerist. Toome täiendusi pr Laidoneri kohta, aluseks on mälestused temaga kohtunud inimestelt.

Kui Marie 1919. a läbi rinde Eestisse jõudis, siis oskas ta eesti keeles vaid kolme sõna: «tere», «pääsuke» ja «põrsas». Marie valdas poola, vene, saksa, inglise ja prantsuse keelt, õppis ära eesti keele. Ta poeg ja ema pääsesid Venemaalt tagasi 1920. a aprilli keskel.

Perekond Laidoneri hõbepulmas meenutas kindral üht episoodi nende tutvumiselt, kus noor sõjakooli kursant kinkis kallimale pühendusega foto, öeldes, et jääb talle alati truuks. Tookord polnud Marie seda uskunud. Peoõhtul tõi Laidoner foto uuesti välja ja uuris, kas abikaasa nüüd usub ammust lubadust. Marie kinnitanud seda.

1940. a suvel käidi ühel ööl kolm korda laevalt kindrali juures kodus ja pakuti võimalust põgenemiseks. Laidoner ei tahtnud kodumaalt lahkuda. Ka hiljem ei teinud proua kunagi etteheiteid toonase otsuse pärast. Äraviimise ajal Tallinnast hüppas nende suur bulldog läbi aknaklaaside välja ja jooksis pikalt autole järele. Küüditamisest pääses Laidoneride kasupoeg, Marie sugu-

lane Aleksei Kruszewski. Ta arreteeriti 1941. a 5. augusti varahommikul ja ta suri üsna pea vangilaagris. Hiljem meenutas Marie teda väga harva.

Vanglas sai Marie tervis kõvasti kannatada. Libedal kukkudes murdis ta parema õlaluu, ja kuna seda õigesti paika ei pandud, siis jäigi tal parem käsi pisut vigaseks. Samuti amputeeriti tal mitu varvast.

Kui Marie 1961. a sai võimaluse naasta Eestisse, siis ei lubatud tal valida elukohaks Tallinna, Tartut, Pärnut ega Viljandit. Seetõttu asus ta elama Haapsallu, kus algul keelati omada raadiot, käia kirikus ja tehti teisi väiksemaid piiranguid, ilmselt oli ta mõnda aega ka valve all. Haapsalus tuli ta juurde teenijaks juba Eesti Vabariigi ajal perekonnas olnud teenija. Mõnel korral käisid proua jutul tundmatud tüübid, kes väitsid, et nad on koos kindraliga vangis olnud. Mitmed täpsustavad küsimused näitasid, et nende jutt ei vasta tõele.

60ndate teisel poolel elas Marie Laidoner Pärnus oma abikaasa sugulaste pool. Kuna üks neist oli nii välimuse kui käitumise poolest kindraliga väga sarnane, pakkus Marie talle korduvalt Viimsi mõisa omamise dokumente, juhuks kui olukord peaks kardinaalselt muutuma.

Korduvalt saatis Marie järelepärimisi Moskvasse, et teada saada kindrali hauapaika. Alati vastati, et seda ei avaldata. Pr Laidoner

ei kurnud kunagi, et Vene võim on temalt ära võtnud mehe, kodu Tallinnas, Viimsi mõisa, kasupoja, positsiooni jms. Seda mitte hirmust, pigem hingesuurest, mida igaüks ei mõista. Ainsad ja harvad etteheited tulidki äraütlevatest vastustest mehe matusekoha otsingutele. Vahel pidas ta 1953. aastat mehe surma-aastana ebakindlaks, arvates, et ta suri varem.

Proua Laidoner paistis silma väga hea mälu poolest ja oli alati nõus rääkima mineviku reisidest, kohtumistest, ballidest jms. Vangilaagri elu meenutas ta harva ja kunagi ei rääkinud sellest laste kuuldes. Vaatamata vanusele jäi ta alati väljapeetud daamiks, kellele oli raske vanust anda. Olude sunnil tagasihoidliku riietuse muutis omapäraseks ja rõhutatuks kaelaside koos kordumatu sõlmega. Teinekord löid välja ka endised harjumused: vakstu tuli laual katta laudlinaga, tühjad nõud tõstis ta kõrvale ega tahtnud neid pesta, omapärase nõudlikkusega koputas proua vastu lauda, nõudes järgmist toitu, vaatamata sellele kui kaugel teised olid.

MEIE VIGU JA LISANDUSI

Nr. 10/1988.

L. Priimäe kirjutise «Musae impares» III trükkitoimetamise suhtes on ilmnenud järgmised vääratused: lk 89, 2. veerg, 26. rida alt on trükitud «Hegeli poolt «pea pealt jalgade peale pööramisega», p. o «Hegeli «pea pealt jalgade peale pööramisega»»; lk 90, 1. v, 1. r ülalt on «luvaid», p. o «kuuluvaid»; samas 4. r ülalt on «ajajärgu», p. o «arengu-järgu»; 2. v, 5. r ülalt on «6», p. o («,»); samas 17. r ülalt on «parm», p. o «parem». Lk 91, 2. v, 16.—17. r alt on välja ununenud viide: ²⁸ K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin.»

Nr 12.

«Ladina buketi» avaluuletuse «Ave maris stella» kaks viimast värssi p. o: «lauldes kiitkem kolme/ kolmes üht ja ainust» (lk 39). Margus Kasterpalu artiklis «Ametnik ja poeet» on lk 68, 2. v ülalt 25. reas juttu Kirjanike Liidu 1968., mitte 1986. a aastakoosolekust.

Lk 80 on kirjutise «Helgi-Alice Pätsist» (1911—1988) autoreiks märgitud Madli ja Mati, p. o Madli ja Madis Päts. Meil on kahju.

Lk 87, 2. v ülalt 3. reas kõneleb A. Pesti «pildist Brežnevi-aja krestomaatiast», mitte «-maaniast».

Nr 1/1989.

I. Hirv palub lugeda oma luuletuses lk 20

5. ja 6. rea ülalt niimoodi: «sulle tahan ma töötada/ igavest truudusetust».

Eessõnas H. Visnapuu mälestustele lk 50, 2. v alt 10. reas p. o «enne raamatuna ilmumist», Visnapuu tekstis lk 52, 2. v ülalt 34. r: «oli olnud «Ritsikate Klubi», lk 60 2. v ülalt 9.—10. r: «nagu pole täis rahva kannatuste karikas» (mitte «poleks»).

*

Vt M. Kasterpalu, «Poeet ja ametnik», «Vikerkaar» 1988, nr 12.

INIMENE JA INIMENE

Veel kord Kalju Käärist ja Artur Alliksaarest

Olen kunagi tsiteerinud Oscar Wilde'i niisugust lauset: «Kõnelda sellest, mis pole iial juhtunud, pole üksnes ajalookirjutaja ülesanne, vaid ka iga kultuuri-inimese loovutamata õigus.» Praegusel puhul tundub vajalik seda taas meenutada.

Et «Dorian Gray portree» autor ajaloolased luiskajateks kuulutab, ei üllata siinseid lugejaid muidugi. Aga et ta luiskamist sugugi hukka ei mõista, selle üle isegi ei ironiseeri, seda isegi näib kaitsvat (sest «kultuuri-inimese» all mõtleb ta kindlasti ka iseennast) — jah, see võiks tekitada imestust. Miks ta seda teeb?

Oma paradokslikul viisil on ta viidanud millelegi tähtsale. Sellele, kui problemaatiline on ajalooline tõde igal juhul — ja sellelegi, kui paratamatult vajalik («ülesanne!» «õigus!») on pärimuse loomine.

Paljudes keeltes kõneldakse niisugusel puhul «anekdoodist». See sõna, mis meil on omandanud tähenduse «naljand», tähistab algselt ajaloolist lühipärimust. Et see tihti üldse tõele ei vasta või siis vastab ainult mõnel määral, kuulub ka asja juurde. Nii näiteks ei põgenenud Aleksander Kerenski Talvepaleest sugugi mitte naiseriites. Nii näiteks ei ütelnud Martin Luther keiser Karl V-le näkku teravat lauset «Siin ma seisan ja teisiti ma ei või!» Need on ainult anekdoodid.

Kuid — ja see on kõige tähtsam — Kerenski käitumine oktoobripäeval 1917 oli tõepoolest «memmelik», nagu räägitakse, ja Luther pidas Wormsi riigipäeval 1521 tõepoolest mehise kõne: selle lühikokkuvõtteks sobib lause, mille sõnastas juba folkloori geenius, suurepäraselt. Sellised anekdoodid ongi kas võrdpildid või lühikokkuvõtte olukordadest, mille üksikasjaline refereerimine, ühtlasi hinnang andmine viiks ilmselt pikale; otstarbekam on informatsiooni võimalikult tihendada — ja isegi täpsustada. Põhiolemuse esiletõstmise mõttes.

Põhiolemust esile tõstes tehakse aga mõnikord ülekohut. Eelnenud näites on omajagu ülekohut tehtud muidugi Kerenskile, teda naeruvääristades; võib-olla ei olegi ta seda isiklikus aspektis ära teeninud. Ent on hoopis hullemaidki näiteid.

Anekdootiline pärimus, nagu oleks suure helilooja Mozarti mürgitanud tema andetu ja kade kolleeg Salieri, on saanud lausa müüdiks, üheks kirjanduslikuks ja dramaatiliseks motiiviks, mida teatavasti on kasutanud ka Puškin. Et andekuse ja kadeda andetuse konflikt on tõepoolest üldinimliku tähendusega, läks juba ammu vaja sümbol-kujusid selle kujutamiseks; niisiis haarati õhinal kinni sobivast kuuldusest: reaalsete inimestega opereeritakse niisugusel puhul ikka meelsamini kui väljamõeldutega. Salieri süütus oli ju kõigile selge, kuid aja jooksul ei huvitanud see enam kedagi. Nüüd on tema helitööd täiesti unustatud, kuna seda, et ta olevat Mozarti mõrvar, kuulutatakse üha edasi... Tegemist on aga tõepoolest elanud inimesega! Kui see minu teha oleks, leevendaksin hirmsast ülekohut vähemalt sellega, et aitaksin taasavastada Salieri muusikat, mis kahtlemata pidi olema täiesti heal tasemel, kui ka mitte geniaalse Mozartini küündiv.

Anekdoote on küllalt ka Eesti aja- ning kultuuriloo; ei ole põhjust arvata, et nendegi suhe tõega teistsugune oleks kui laia maailma omadel. Üks selliseid on kuuldus, nagu oleks Kalju Kääri lasknud õelda, et teda pole kodus, kui temalt tuldi küsima osamaksu Artur Alliksaare matusepärja tarvis. Seesama, mida käsitleb Margus Kasterpalu oma artiklis «Ametnik ja poeet». See ei vasta tõele. (Siinkirjutaja jõudis matusele alles viimasel hetkel ega tea selle eellugusid, kuid Andres Ehin, kes matust korraldas, kinnitab, et tema ei tea mitte midagi Kalju Kääri poole pöördumisest.) Miks tekkis aga selline kuuldus — ja miks kasutas Jaan Kross seda oma vaimuka satiirilise luuletuse kirjutamiseks?

Tõeliste luuletajatega on enamasti ikka raske. Nemat on ju seda suuremad, mida enam uut nad avastavad, ja et nad oma avastusretkel nii või teisiti vastuollu satuvad ümbritseva maailma konventsioonidega, on paratamatu. Sellepärast juhtub ka nii harva, et nende suurust osatakse hinnata nende eluajal. Nende austajate ring on alguses ikka väike ja üldrahvalik tunnustus tuleb enamasti alles pärast nende surma. Eesti kirjanduse ajaloo on õnneks küll mõndki näidet tuua, kus tunnustus hilinenud pole; see on seletatav meie arengu erandliku kiirusega, sest pidime ju väga kiiresti teistele rahvastele järele jõudma, ja imekombel

jõudsimegi, suutes kas või üheainsa inim põlve jooksul mitu korda muuta kardinaalselt oma kirjanduslikku maitset (isegi keelt!), mõnevõrra suutes seda ehk veel praegugi, ikka veel päriselt konsolideerumata... Niisiis: olgu küll meie kultuuri õhustikus mõni tulemus saavutatav kiiremini, on ometi raske meilgi, vahest selle kiiruse tõttu omajagu raskemgi kui teistel. Tõeliste luuletajatega.

Artur Alliksaar oli kahtlemata tõeline luuletaja ning temaga oli kahtlemata raske. Anda täielikku kujutust tema isiksusest on seda võimatum, et ikka ja jälle ristuvad, sõlmuvad ja hargnevad omavahel tema karakteri puhtinimlikud jooned ning tema luuletajaomadused, moodustades seejuures kummatigi suure terviku. Erakordne erudiit või tüütu lobiseja? Peenetundeline härra või häbematu õelutseja? Suur poeet või šarlataanitsev sõnaveiderdaja? Oh kui kenad valikuvõimalused neile, kes nii meeleldi inimesi paari esmamulje põhjal lahterdavad; lähtugu nad siis tundelisest sümpaati-antipaati kahesusest või mingist välise loogikaga tõestatavast reeglist! Ent Artur Alliksaar oli tervik, kelle puhul need valikuvõimalused ei kehti (ja kui paljude puhul nad üldse kehtivad?). Seda raskem temaga oli.

Oleks ju olnud alati, ükskõik mis ajal. Aga viiekümnendate aastate lõpul ja kuuekümmendail oli eriti raske, ja kui veel puudus tugi, mille annab sõprustunne inimese vastu või imetlus luuletaja ees, siis võis olla temaga juba lausa võimatu.

Margus Kasterpalu on püüdnud anda nii Artur Alliksaare kui Kalju Kääri portreed, ära märkides nii mõnegi iseloomuliku joone. Materjaliks põhiliselt kaasaegsete jutustused, vaatenurgaks aga juba muutunud ajastu noore inimese oma, on ta jõudnud lõpuks üldistuseni: ametnik ja poeet. Ja siinkohal tekibki Alliksaare ja Kääri kaasaegsel mõningane tõrge. Ta tahaks loodud valemi asendada teisega: inimene ja inimene. Ka Kalju Kääri isiksusest täielikku kujutust anda on ju võimatu. Poeet ta küll ei olnud (tema ilukirjanduslik looming on napp ja pigem harrastuslik, ka kirjandusteadlasena ei jõudnud ta, juba ajastu piiride tõttu, mainimisväärse isikupärani), kuid lahtrisse «ametnik» ei mahu ta igatahes sugugi ära. Ei olnud tema suhtumine Alliksaaressegi ametniku oma. Sõprustunde puudumine — miks mitte, aga see on midagi puhtinimlikku. Võime Kalju Käärit vahest takkajärgi laita, et ta ei imetlenud luuletajat, kes nüüd küll vist juba iga asjatundja veendunud heakskiidul on asunud silmapaistvale kohale Eesti Parnassosel, kuid tollal oli Alliksaare

luule hindajaid üldse väga vähe, eriti keskealiste ja vanemate kirjandusnimeste seas. Ei tahaks kuidagi nõustuda, et Kalju Kääri kuulus nende hulka, kelle eesmärgiks oli «teha võimalikult vähe halba» (Margus Kasterpalu sõnastus) — tema tahtis kahtlemata teha võimalikult palju head, ja kui teda siiski milleski süüdistada, siis küll ainult selles, et ta Alliksaare luuletuskogu arutluskoosolekul 7. mail 1965 arvas, et sel hetkel niimoodi head teha, nagu see koosoleku enamiku meelest õige, ei ole võimalik.

Nagu Artur Alliksaar oli ka Kalju Kääri minu sõber. Küllap olen mina süüdi selles, et ma ei kasutanud ära kõiki võimalusi kahe teineteist liiga võõrastava inimese lähendamiseks. Kalju Kääril on suuri teeneid Tartu kirjanduselu arendamisel neil aastail, kui ta oli Kirjanike Liidu Tartu osakonna sekretär, eriti noorte abistamisel, kui need — Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski, Andres Ehin, Mati Unt, Ly Seppel ja teised — oma rajal esimesi pikki samme astusid. Kui me nüüd, paraku minagi koos nende noorematega, ikka ja jälle meenutame tema tõrjuvat suhtumist Alliksaarse, unustame sealjuures kõik selle, mis tema isiksust hoopis olulisemast küljest valgustab.

Olen süüdi selleski, et Jaan Krossi luuletuse heaks olen kiitnud ja teen seda edaspidigi. Teatud olukordade põhiolemuse võtab see kokku suurepäraselt. Aga sealjuures on minu kohus olnud kinnitada: selle aluseks on anekdoot, mis ei vasta tõele.

Ajaloolisesse tõesse süüvides oleks võimalik kirjutada ehk romaan, mille tegelaste seas oleksid nii Artur Alliksaar kui Kalju Kääri, kõige oma vastasseisu ja kõige oma sarnasusega. See viimanegi on olemas! Margus Kasterpalu huvitavat käsitlust täiendades arvan, et olen oma ülesande täitnud, kui ma lõpuks rõhutan just seda.

AIN KAALEP

TÄIENDUSEKS «POEEDILE JA AMETNIKULE»

Selle loo kirjutanud noormees on muidugi omajagu vaeva näinud ja paljude inimestega rääkinud, kuid mõndagi, mis Alliksaarega seotud ja tema eakaaslastele teada, selles kirjatöös siiski ei leidu. Seepärast siinkohal mõned täiendused. Kõigepealt paar sellist, milleni noormees suurema süvenemise korral oleks kindlasti ka ise jõudnud. Ta on proovinud minu arust oma lugu üles ehitada justkui kahte paralleelset kirjeldust, kus aluses oli juttu kummagi portreest, sest tsi-

taat kuskilt tekstist jne, siis oleks tasunud otsida paralleeli ka sellele Krossi luuletusele, kus tal Kääri prototüübiks on, seda enam et pole vaja kaugemalt otsidagi kui 1968. aasta esimesest «Loomingu» Raamatukogust», kus Valtonil on jutt «Rohelise seljakotiga mees». Ega ma kirjaniku käest pole küsinud, aga meie teadsime selle jutu ilmudes küll kohe, et see mees, kes raudteejaama ooteruumis valjusti raamatut ette loeb, on elus ka olemas olnud. «Otsesteid viiteid», nagu noormees Krossi luuletusest leidis, ma küll ei tea, aga see on küll tõsi, et Alliksaarel oli kogu aeg «saba» taga, aga tal polnud sest sooja ega külma.

Nüüd ma päris täpselt ei tea, mis aastal see oli, aga ühel kunstnik Malini näitusel vaatasin ma parajasti ühte pilti, nimi oli vist «Ema ja laps», kui mu selja taga üks ütles: «Näe, Arthur ka pildi peal». Siis ma sain aru küll, et maalitus on Alliksaare proua ja poeg. Aga Arthurit ma ei näinud Hiljem mõtlesin, et seal pildil oli nagu selline silmapiir, mille all oli, nagu lapsed inimest joonistavad, kandiliselt ja ainult joonega, ühed jalad ja pool mantlit. Kui selle osa külge, mida polnud joonistatud, oleks mõelnud tiivad, siis oleks olnud tunne, et see oleks olnud üks ingel, kes minema lendab. Siis ma mõtlesin, et vast oli see Arthur, ega ta ju kahe jalaga maa peal kunagi polnud olnud ja see oli veidi enne tema surma, äkki aimas Malin seda kuidagi ette.

Nüüd üks asi, milleni noormees on küll jõudnud, aga mida ta vist ei julgenud või ei osanud päriselt välja öelda.

See, mis Kääri-suguse mehe nii vara siit ilmast ära viis, ei olnud midagi muud kui piinav südametunnistus. Ehk eetilise skisofreenia, see nõukogude inimese kutsehaigus, nagu üks mu tuttav ütleb. Selles mõttes võis puhas ankeet mõnele muidu õigele mehele tõesti õnnetuseks saada, nagu noormees kirjutab. Tollal pidi ühe teisele ohvriks tooma, kas südametunnistuse karjäärile või teistpidi. Neil, kes kahevahele jäid nagu Kääri, oli ka kõige raskem, sest nad ei saanud ennast ei ühtede ega teiste hulgas omana tunda. Ma ikka mõtlen vahel nende peale, kes südametunnistuse müüsid, ja ei saa aru...

Seda lugu rääkis mulle inimene, kes oli allkirja andnud, et ta seda kunagi ei tee. Too inimene oli laagris eestikeelsest kirjade läbilugeja, sest ta oli Siberis vene keele enne jõudnud selgeks õppida. Ükskord anti talle patsak paberit, kus eesti keeles seisis, et on laagriülemale, ja mida siis lugeda kästi. Seal oli olnud kirjutatud, et on häbi olla süüdi mõistetud kriminaalse paragrahvi järgi, kui nii paljud eestlased on ilma süüta kinni poliitilisega ja on täiesti aru-

saadav, miks nad oma seitsmesaja-aastaseid rõhujaid vähem vihkavad kui aastaseid. Kirja lõpus nõuti siis enda süüdimõistmist poliitilise paragrahvi järgi ja allkiri oli Alliksaar.

See inimene ei tõlkinud sealt küll ridagi, aga eks siis leidis teisi nagu ikka.

Rohkem mul öelda ei ole.

Tervitades M. Kolga,
pensionär Tartust

AVALDUS

Avaluuletuse (lk 1) autor, Mihhail Gorbatsšovile, TASSile ja «Izvestijale» saadetud, aga vastukajata avaldamata jäänud avalduse üks autoreid ja sõnastajaid Károly D. Balla (sünd 1957) on Tagakarpaadi-Ukraina ungari luuletaja, kellelt on ilmunud kolm luuletuskogu ja üks proosakogu; ta on õppinud Ungvári ülikoolis füüsikat ja filoloogiat ja käesoleval ajal on ta ajalehe «Kárpáty Igaz Szó» («Karpaatia Tõeline Sõna») ilukirjanduse osakonna toimetaja.

Rumeenias on välja töötatud ulatuslik «territoriaalse korrastuse» plaan, mille eesmärgiks on 8000 küla hävitamine. See pretsedenditu rahvuskultuurivastane kallaletung tabab eeskätt Rumeenia rahvusvähemusi: ungarlasi, sakslasi, serblasi, ukrainlasi jne. Ühtlasi rikub see plaan ja selle oodatav teostamine põhilisi inimõigusi.

See kõik on Ceauşescu režiimi rahvuspoliitika ja nende õigusvastaste abinõude tipp, mis viimasel ajal kiirenevas tempos viivad ellu rumeeniastamist ja rahvuslikult «homogeense ühiskonna» loomist. Rumeenias on praegu küsimärgi alla pandud rahvusvähemuste ajalooline minevik, kuuluvus emarahvusesse, traditsioonid, omapära, keel ja pelk olemasolugi.

Kümned tuhanded Rumeenia kodanikud on sunnitud maha jätma oma sünnipaiga, paljud ületavad illegaalselt riigipiiri või keelduvad koju tagasi pöördumast. Ungarisse on seni saabunud üle kahekümne tuhande põgeniku; vähemusrhuvaste (peamiselt ungarlaste) kõrval on põgenike hulgas arvukalt ka rumeenlasi.

Selle kõigega seoses peavad Tagakarpaadi-Ukraina ungari rahvusest haritlaskonna esindajad vajalikuks deklareerida alljärgnevat.

— Me avaldame oma sügavat solidaarsust rumeenia rahvaga ja Rumeenia vähemusrhuvustega, sealhulgas Euroopa suurima rahvusvähemusega, Erdély's elavate ungarlastega.

— Me mõistame hukka Ceauşescu režiimi rahvuspoliitika ja protesteerime rahvuste õiguste ahistamise vastu.

— Me mõistame hukka «territoriaalse korrastuse» programmi, mille eesmärgiks on (peamiselt rahvusvähemuste) külade hävitamine, ja protesteerime inimõiguste rikku-mise vastu.

— Meid kui Nõukogude riigi kodanikke solvab, et Nõukogude Liidu ametlikud ringkonnad ei ole siiani mingil moel ilmutanud hukkamõistvat suhtumist Rumeenias toimuvate õiguserikkumiste suhtes.

— Me ei pea õigeks, et Nõukogude ametivõimud annavad Rumeeniale välja illegaalselt Nõukogude Liitu tulnud, kes loodavad siit pelgupaika leida, kuigi on teada, et tagasiantuid ootab Rumeenias armutu arvete-õiendamine.

— Me ei pea õigeks, et Nõukogude ajakirjandus, televisioon ja raadio ei informeeri Nõukogude kodanikke vajalikul viisil olukorrast Rumeenias ja Rumeenia-Ungari suhetest.

— Meid solvab, et ka meie isiklik arvamus selles asjas ei leia meie riigis avaldumisvõimalust. Näiteks kohalik ajakirjandus hoidub järjekindlalt avaldamast sellesse küsimusse puutuvaid kirjutisi (olgu või ilukirjanduslikuski vormis).

Meie arvates ei käi see kõik kokku perestroika ja glasnosti vaimuga. Me leiame, et Nõukogude Liit ei tohiks tummalt pealt vaadata Rumeenias toimuvat, vaid peaks tõstma häält õigusrikkumiste vastu, andma pelgupaika Rumeeniast põgenenutele, informeerima oma kodanikke üksikasjalikult ja tegelikkusele vastavalt kõigest, millest ülalpool juttu oli, ja tagama avaldamisvõimaluse kodanike isiklikele ja kollektiivsetele protestidele.

Taga-Karpaatia, 1988. a september

Avalduse algatajad:

Károly D. Balla

Sándor Fodó

György Dupka

Árpád Dalmay

ja sadakond allkirjutanut

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

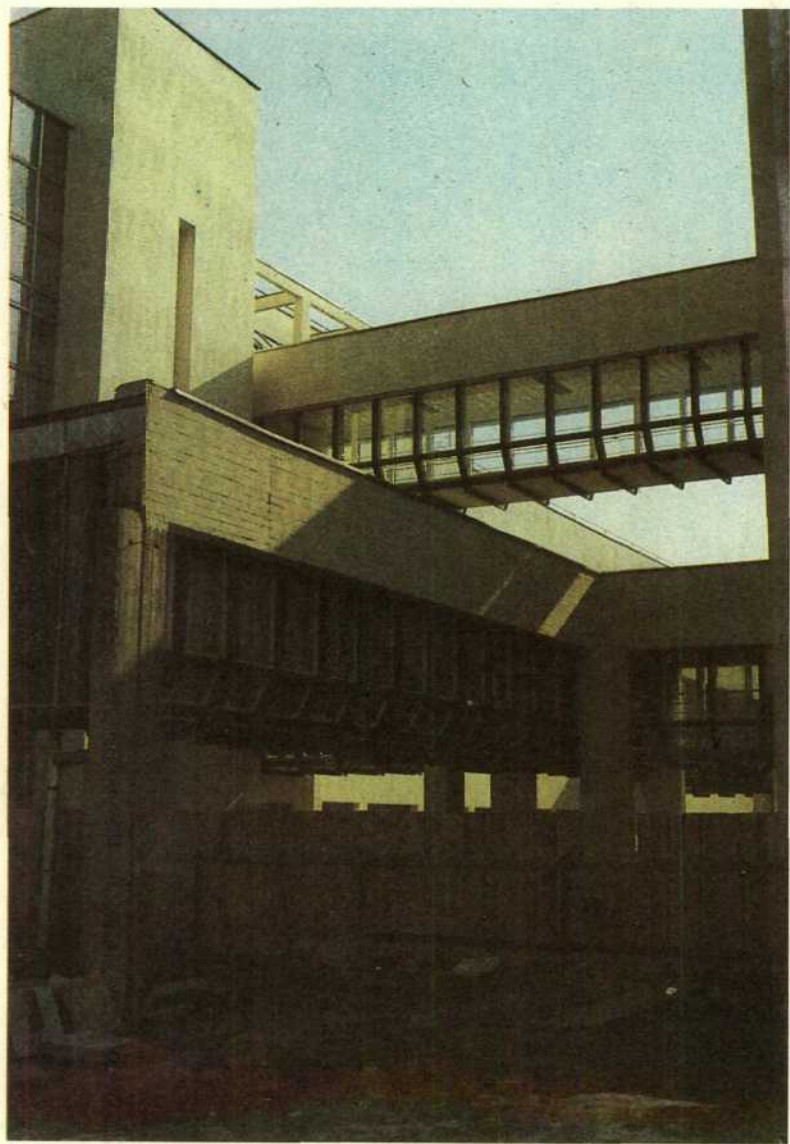
Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 300-45). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 681-411.

Toimetuse address: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 02. 89. Trükkida antud 21. 03. 89. MB-00005. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvi-tõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 10,92. Trükivärk 53 000. Tellimuse nr. 599. Hind 45 kop. Tallinn, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Бульв. Ю. Гагарина, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а.
«Vikerkaar» № 4, апрель 1989. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

45 k.
indeks 78245